

фр
ЮЗ(4Укр)
Х 85

Культурно - Історична Бібліотека

під ред. проф. Д. І. БАГАЛІЯ

□ □ □

ГНАТ ХОТКЕВИЧ

Григорій Савич Сковорода

(УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛОСОФ)

КОРОТКИЙ ЙОГО ЖИТТЕПИС І ВИБРАНІ
МІСЦЯ З ТВОРІВ ТА ЛИСТІВ

З НАГОДИ 125-ЛІТНЬОЇ РІЧНИЦІ З ДНЯ СМЕРТИ

ВИДАВНИЦТВО „СОЮЗ“
Харківського Кредитового Союзу Кооперативів

1920

Культурно - Історична Бібліотека

під ред. проф. Д. І. БАГАЛІЯ

ГНАТ ХОТКЕВИЧ

Григорій Савич Сковорода

(УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛОСОФ)

КОРОТКИЙ ЙОГО ЖИТТЄСИС І ВИБРАНІ
МІСЦЯ З ТВОРІВ ТА ЛІСТІВ

В НАГОДУ 125-ЛІТЬЯ РІЧНИЦІ З ДНЯ СМЕРТІ

Державна
бібліотека України

ВИДАВНИЦТВО „СОЮЗ“
Харківського Кредитового Союзу Кооперативів

1920

*м. Харків
Друкарня А. А. Лібін
Рибна вул., 17*

ЖИВ у 18 віці незвичайний чоловік—Григорій Савич Сковорода. Проповідував він чистоту душевну, сам жив і помер у тій чистоті, писав книги про душевну радість і спокій. І хоч, здавалося, далекою від життя була його проповідь і, наче б то, нічого від того не змінилося у світі, що от жив і проповідував такий чоловік, але се тільки так здається. В природі ніщо не пропадає, не пропадає безслідно навіть жменя гною—то тим більше не пропадає велика сила людського духа, велика енергія направлена на добро людей. Тільки роботи її ми не можемо ясно обцитати, не бачимо очевидних наслідків, а коли й бачимо, то приписуємо їх чому іншому, більше нам зрозумілому.

От і тепер, здавалося, забули зовсім люди Сковороду. Тільки спеціялісти трошки знали про що він там писав, решта суспільности української знала Сковороду тільки по імені, а нарід то, здавалося, й ім'я забув.

І от трапляється такий випадок. До Харькова приїздять люди з села Пан-Іванівки (Харьківського повіту)—а треба сказати, що могила Сковороди знаходиться як раз в Пан-Іванівці—і кажуть: „От 29 жовтня минає 125 літ з дня смерті Сковороди, то ми хотіли би відсвяткувати його пам'ять, а щоб від вас із Харькова приїхав би хто-небудь та розказав би про Сковороду нам та що-небудь би прочитав“.

Харьківці кажуть сим людям, що якось не принято святкувати 125-літну річницю, що треба подождати ще 25 літ, аби було рівно півтори сотні—але пан-іванівці своє й своє. І що ж? Таки вийшло по-їхньому. Заснувався в Харькові комітет; який там не є, а все ж комітет; пам'ять Сквороди святкували: Українська гімназія, Учительська Спілка, Кооперативна школа, а в сей час, коли пишуться оці рядки, готується публичне свято з докладами; у Києві відбулося при Університеті засідання учених людей й т. и.; появилсь ряд статей у часописах, вийшли дві книжки (проф. Сумцова і оця), відновилась думка про видання творів Сквороди—словом імя Сквороди стало на устах у українського громадянства.

Що ж се означає і чи означає взагалі щонебудь? Чому се, справді, святкується така незвичайна річниця, як 125 літ? На мій погляд є в тім великий сокровенний смисл, і от у чому я його бачу. Для зрозуміння ж того треба кинути оком на ті часи, коли на Україні появилсь Скворода із своєю проповіддю.

Україна тоді нагадувала собою червоне яблуко, в середині котрого ість червяк. Нагадувала пишче одягненого богача—а груди у нього вигнивають, замість здорової смердюча кров пробігає по тілу; і завмірають від того один по одному члени, відпадають нігті, розхитуютьсь зуби, вилазить волосся. І нашо тобі тоді богата одежа і золото перстнів? Бо, нарешті, й їх прийдуть поздірають, ділючи ризи роспьятої

Отак і Україна тих часів. Назверх наче все було добре: золотилися ниви пишним колосом, риба добре ловилась у ріці, лісу й землі було багато—чого тобі ше треба? А-е коли хто заглянув у душі людей, коли хто відчув що ті люди видихають із

своїх грудей—тяжко тому ставало дихати і на світ Божий не хотілося дивитись.

Сто літ перед тим рвонулась Україна до свободи. Отрястися хотіла з тисячолітньої неволі, перестати нарешті бути рабою то татарською, то литовською, то польською. Хотіла стати на своїх ногах, для себе сіяти свій хліб, для себе, а не на чужу потребу ростити сильну руку хлопців своїх, красоту й ласку своїх дівчат.

І взялася Україна за зброю. Всю кров свою кинула в ту боротьбу. Читаючи книжки тих часів, не виходиш з дива—де брав нарід силу, де брав завзяття, героїзму, щоби *сто літ* безперестанно боротись. Сто літ! Сто літ безперервної боротьби, безперервної війни. Чи диво ж, що усі сили свої виточила Україна і вже нічим стало боротися. Тож коли під видом приязни й помочі прийшли війська братнього народа, заповнили всі міста, в кожній кріпості поставили свої залоги—не подужала вже Україна і впала. Розпочався новий період життя, настала на Україні чужа школа, чужа мова, чуже право, чужий суд, чуже начальство, чужа воля—все чуже стало на Україні. Заговкло в тихім стогоні рідне слово і, як обезсилена дитина маленька, припникла вся Україна і тільки тихо плакала піснями своїми, тими сльозами-перлинами безсмертними.

Нарід обезсилів, виточивши усю свою кров на боротьбу. Він не міг зрозуміти—що се з ним сталося? Хотів свободи а попав у неволю. Хотів не мати пана—а вийшло що тільки зміняв одного на другого. Хто ж розкаже народові що оце сталося і як рятувати життя своє, свободу свою?

Се мають робити освічені люди, ті що вчатьсь по школах, що виводять своїх людей на судіїв, учених, полководців. У них же не темно в очах, вони ж розумні та освічені. І завжди, у всіх на-

родів і в усі часи так буває, що інтелігенція іде вперед, освітлює шлях, допомагає народу своїм знанням, а нарід дає силу змаганням інтелігенції. Так воно було, єсть і буде всюди... та тільки не у нас.

Ще вчора на Україні панували поляки. Сенатор — поляк, генерал — поляк, поміщик — поляк, професор — поляк. Все що ланське, те й польське. І наша інтелігенція, аби вилізти в пани, вся перероблялася на польське: говорила по-польськи, училася в польській школі, а своєї не заводила, бо то буде мужицька; приймала навіть віру польську. За жалування, за чини, за теплі місця кидали люди свою національність, плювали на своє минуле, висміювали свою мову. Тільки те що польське, те й добре, і нема нічого вищого на світі, як єдина і неделімая Польща.

Але от змінилися обставини на Україні. Замість Польщі стала Москівщина, замість польського воеводи прислали московського губернатора, замість короля став царь, замість Варшави Петербург. І що ж наші пани? Та вони зараз же, прямо, як то кажуть, „съ мѣста въ карьеръ“ почали перероблятися на москалів. Зараз же почали кривляти свій язик, до фамілії додавати *ова*, щоб то на московське більше було похоже. А вже коли за цариці Катерини пожалували нашим старшинам „россійское дворянство“, то тут уже кожний новоспечений дворянин яскраво почув, що він зовсім з іншого тіста виліплений, ніж оті мужики, і що йому треба яко мога швидче в усім відрізнитися від тої мужви. І почали наші дворяне з усіх сил старатися і самих себе і своїх дітей зробити похожими на москалів. І се тим більше дивно, що того неможна пояснити бажанням приобщитися до вищої культури, бо в ті часи Україна в культурнім відношенню стояла далеко вище Москівщини. Але найголовніше не те. А те, що зміна своєї національ-

ности—що сьогодні він поляк, завтра москаль, а після завтра завоюють його турки, він стане турком, китайцем, чим угодно, аби не бути самим собою—се не проходить дурно *для душі*. Ні окремої людини ні тим більше великої групи людей. Страчучи національність, чоловік тратить Бога в собі, тратить якийсь вищого типу регулятор, котрий досі направляв його діяльність. Колись турки на-бірали на Україні маленьких дітей і вирощували їх потім у спеціальних школах, прививаючи їм мусульманство. І не було лютіших ворогів християнства як отсі „яничари“. Від правдивого турка можна було відхреститися, відмолитися, відкупитися—від яничара ніколи. От се яничарство і єсть якийсь непреложний психологічний закон. Хто зрадив своїй національності, той утратив якусь внутрішню спайку і від нього можна ждати усякої гидоти. Хто був найбільшим виразителем „істинно руских інтересов“? Не правдиві російські люди, а як раз люди, що втратили свою національність—Крушевани, Пурішкевичі і т. и. Хто буде найбрутальнішим гонителем усього українського? Не правдивий росіянин, а як раз змосковщений українець, людина, що втратила свою національність. І от коли сей процес деморалізації відбувається на широку скалю, захоплює сотні й тисячі людей, стає явищем масовим—тяжко буває жити в такій суспільности. Людина, котра продала свій нарід—городасть і все що угодно.

Так от як раз 18-й вік і був епохою такої масової деморалізації. Вилізти „в люди“—от задача. А за яку ціну—не все одно? І продавали свій нарід, своїх дітей, самих себе. За право стати „руським дворянином“ продавали будуче своєї нації; замість того щоб стати ближче до народу—тікали від нього. Не стало нації—стали кляси.

От тому ж то й душно було на Україні, нічим було дихати. Благословені поля дококола роспостерлися, жайворонки над нивами золотими, в садах віти гнуться від яблук—а дихати нема чим, нічого здорового навкруги. Бо поткнешся до мужика—душить його злість, що мав у руках свободу, а замість того опинився у кріпацтві. До панів поткнешся—продався він увесь за чини, за ордена, продався з кишками, з тельбухами, продався з усіма своїми нащадками, з усім своїм кодлом.

І от нараз серед сих мертвих душ появляється жива душа—Григорій Савич Сковорода. Починає говорити до гнилих людей, зовучи їх до краси душевної. Починає проповідувати потребу моралі тим, хто не стіснявся торгувати найсвятішими річчями. Що се значить? І по-що і кому здалася така одірвана од темпу тодішнього життя проповідь?

А от вже сама поява Сковороди знаменує щось. По-що проповідь чистоти, коли дококола і без того ясно? По-що противояддя, коли нема отрути? По-що ліки, коли нема хвороби? А от коли суспільність захворіла морально, коли отруїли її різні токсини душевні, коли забруднилося, загнилося і засмерділося усе—Бог посилає пророка, звучить нараз голос зовущий до чистоти, до радості духа, слово високе продавенить у вухах і десь якомсь змусить відгукнутися й серце.

От і нам на Україну післяв Бог пророка тоді, в хвилину розпаду й розкладу морального—і хто може обшитати скільки добра, великого невидимого добра зробив Сковорода своїм словом, прикладом свого життя? Хіба се можна обшитати? Пшоно можна зважити, полотно можна зміряти, але того щд чоловік пережив у молитві, щд його серце перечуло у добрім ділі, як душа радувалася при слові благословеннім—того не зважиш і не зміряєш і на щтах не кинеш. Чоловік і сам не помічає *через*

що власне зробив він щось добре, чимось наблизився до бога свого—а то все наслідок проповіді. І колись, хоч не сьогодні, хоч не завтра, а стануть люди кращими—а то буде наслідок проповіді усіх тих, хто йшов такими ж шляхами любови до людей, яким йшов Сковорода. Не зразу ідеї врастають в душу людську, але нарешті врастають.

І от бачиться міні повна анальогія між появою Сковороди тоді й теперішнім 125-літнім святкуванням. Тепер, коли ми стали свідками невиданого й нечуваного; коли звір обнажився в людях і кров людську стало легше пролити як воду; коли життя людини стало дешевшим від життя пса; коли ніхто не хоче бути ні чесним ні справедливим; коли батько боїться сина, а брат сестри; коли тільки й чуєш, тільки й бачиш, як ріжуть, б'ють, стріляють, палять; коли не зосталося вже нічого святого —ні Бога, ні любови, ні чести, ні науки, а все потопталося, обплювалося, обгадилося—словом коли настали наші, трижди по трижди всенещасливі, божевільні, дикі, звірячі часи—погляньте! Знов ви чуєте ім'я Сковороди! І хто ж його пригадає? Не професори та книжники й фарисеї, а пригадали мужики пан-іванівські, їх устами проговорив народ. Народ почує душевну потребу згадати Сковороду, бо за 125 літ призабув усі його слова і тільки жажду по них відчуває.

От чому сей юбілей має для мене велике символістичне значіння і великий сокровений смисл. Ще, значить, не зовсім померли ми. Ще не зовсім прогнили, коли нам захотілося слів Сковороди, пам'яті о нім тепер, власне тепер, в сі темні-претемні часи прокляті, під гуркіт гармат і всевеликий грабіж.

Ні! Не вмер, значить, нарід, що першу хвилину свободи своєї одмічає засновуванням тисяч „Просвіт“ по селах, а тепер в найтяжчі часи лихоліття

згадує свого мораліста, отже чує тоску по правді, по честі, душі. Світла тільки більше тому народу, щоб знав хто він і що він та щоб незабудив і тепер ще раз по історичній стежці ще на яких двісті п'ятдесят літ.

І от ся книжечка маленька з описом життя Сковороди і з витягами з його творів нехай послужить тій справі, до котрої кликав Сковорода. Давайте хоч на кришечку, хоч на той час, поки будемо читати сю книжку, згадаємо, що не тільки є клопіт і злоба повсякденного існування, а є й щось вище, щось таке, що робить нас кращими, викликає тиху внутрішню радість у найозлобленішому серці, благостною искрою освітлює пригаслі очі, а на уста замість смердючої поганої лайки викликає слово добра й співчуття до брата мого. Нехай хоч на сі пів-години поки будемо перегортати сі листки—дух Григорія Савича пролетить над нами, щоб стрепенулося серце і розкрилося хоч трошки назустріч прекрасному. Забудьмо ж, о забудьмо на хвилину злобу й неситість, забудьмо торг і продажу і все що низводить нас геть в безодні тьми душевної! Одну маленьку частину дня віддаймо тому, що Сковорода називав Богом, а чому кождий з нас знає ще инше ім'я. І може тоді лекше стане дихатися на світі й краще ушанується пам'ять нашого філософа.

ЖИТТЕПИС.

ТАК ХТО ж воно був отой самий Сковорода, коли ім'я його має таке значіння? Пан великий який, чи може багатий дуже поміщик, або губернатор? Ні. Се був син простого козака Полтавської губернії Лубенського повіту села Чорнух. Якось уже у нас, у українців, так повелося, що всі наші великі люди не з панів виходять. Пани на когось іншого працюють, а для народа українського пророками являються все сини самого ж народа.

Родився Сковорода у 1722 році; отже, значить, у скоро будучім 1922 році мине 200 літ з дня його народження.

Батько малого Григорія був, мабуть, людина розумна, бо коли побачив, що хлопчик добре береться до книжки, то не пожалів віддати його у школу, і то не дома, а аж у Київ. Там малий Сковорода і вчився.

Але чим більше він учився, чим більше підростав—тим іще більше йому хотілося учитись та все знати. І от коли пройшов він уже у Києві усі науки, то надумав побувати ще й загляницею аби подивитися—що воно ще там за колодязі мудрости, до чого ще там дійшло людське знання. І пішов загляницю. Де пішки де так пройшов він багато країв, учився у великих людей та знаменитих професорів, прочитав силу розумних книжок; отже коли вернувся назад до дому, то був такою освіченою людиною, яких мало було під той час на Україні.

Тодішній переяслівський єпископ, почувши, що в його єпархії живе такий учений чоловік, надумав закликати Сковороду на учителя до Переяславського Духовного Училища. Сковорода згодився. Се була його перша проба приложити до діла свої знання—і він із жаром узявся за навчання.

Але учив він дітей не як чиновник, не по указці, а так як йому душа й серце приказували. Єпископ дивився-дивився, крутив-крутив носом—не наравиця йому. Закликав він Сковороду до себе й приказав перемінити свою манеру навчання і вчити як кождий „порядочный чиновникъ“. Та Сковорода не міг іти проти своєї совісти й робити по казньонному; отже він сказав єпископу, що перемінити своєї душі не може, а єпископ тоді на докладі консисторії написав: „не живяше посередь дому моего творяй гордыню“—і Сковорода пішов геть з училища. Пішов геть, хоч не мав ні копійки за душею, пішов на голод і холод, хоч міг би тепленько собі жити та добиватися чинів. Було у нього тоді дві сорочечки драненьких та чинарчина на плечах та подрані черевики—ото й усе його добро. Не шукав він, як бачимо, богацтв земних. А преці ж при своїй великій науці міг мати й богацтво.

Жив по сусідству у тих місцях багатий поміщик Томара. І закликав він Сковороду на учителя до свого сина. Сковорода згодився і вп'ять же з жаром узявся за діло—вбивати в голову набалованого хлопця всяке знання, а передовсім благородство душі. Але й тут побачив, що не так воно йде як треба. Старий Томара, наприклад, був такий гордий, що ні з ким і не говорив хто нижчий його у дворянстві. Бачив Сковороду що-дня за столом при обіді, але ніколи не обізвався до нього ні єдиним словечком. Отака-то була панська пиха дурна. А про пані то вже й говорити нічого: вона

учителя так і за людину не вважала. Ну, як його було в такій сім'ї жити? Але Сковорода підписав договір на рік і не хотів сам ламати свого слова. Та все ж довелося піти геть до року, а то з от якої причини.

Раз питався Сковорода свого ученика—що він думає про ті всі гарні правила, про ту всю науку, яку чує від свого учителя. Молоде Томарченя, живучи от у такій обстанові як ото було сказано вище, відповіло хіхотнями та якоюсь дурницею. На се Сковорода сказав: „Ти думаєш як свиняча голова“. А при тім був якийсь лакейчук. Він візьми та й донеси самій пані Томаровій, що отак-то та отак сказав учитель на барчука. Ех, як не розприндяться пані, як не роз'єрепениться! Як?.. Мого сина? Мого?!

В одну душу наперлася на чоловіка—вижени та й вижени сього учителя геть. І то зараз же, сю хвилину. Старий Томара хоч і не говорив до Сковороди, але ж бачив, що кращого вчителя не знайде, і довго не піддавався, не хотів відсилати Сковороди. Але що ж ти поробиш із бабою—ти їй образи, а вона тобі лубья. Прийшлося хоч-не-хоч одказати учителю. Цікаво, що на прощання Томара перший раз заговорив таки до Сковороди.

І знов опинився Сковорода на волі. Мало показалося ще йому знання, подався він іще до Москви, до тамошніх книжок і святинь. Був, між иншим, у Троїцько-Сергієвській Лаврі і там сильно уговорювали його, щоб він зостався при' тамошнім училищі за професора, але він не захотів; бо одно що затоскував за Україною, а друге—вже тоді опрелілявся перед ним инший шлях—шлях свободного учительства, без прив'язування себе до якого місця, без грошей, ради одного імени Господнього і правди Його. Не доставалося то все легко Сковороді. Він же ще був молодий, бачив

як другі люди живуть; бачив, що при своїх знаннях може досягнути високого чого, а в будучім своїм життю він ще ж не міг ясно визначити своєї стежки, тим більше що вона була така незвичайна. І тому бореться Скворода сам із собою. Душа його чує, що ні одна з утертих стежок світових для нього не підходить, але розум і воля ще не можуть душі покоритися.

Човник мій бурі вихор хитає,
То в прірву кидає, то вгору підіймає.
Ах нема міні спокою!..
То гора мене до небес зводить,
А то друга в безодню кидає
І тане в міні надія,
Щезає душа.

Чекав я—і ніхто не прийшов міні з поміччу.
пише він у віршу тих часів.

Чув Скворода, що треба йому обдумати самого себе, треба визначити щось з собою робити. А се ж трудно. Тим більше що то треба зробити не малому чоловічку, а Сквороді, про якого ми вже сказали, що він був одним з учених людей тоді на Україні. Але тут Сквороді поміг випадок і то ось який.

Ото як поїхав Григорій Савич від Томари, то старий сильно задумався. Він почув, що у нього в хаті жила незвичайна людина, а вони усі справді думали „як свиняча голова“. В душі старого відбувся переверот, і він постановив за всяку ціну знов залучити до себе Сквороду і ласкою та щирістю загладити минулу свою пиху. Так і зробив: як тільки вернувся Скворода з Москвіщини, Томара післав до нього одного свого знайомого просити знов Григорія Савича на учителя. Та філософ, пам'ятаючи минулі зневаги, рішуче відмовився. Але ж бо й старий, не взяв його той, був теж з упертих і намовив того свого знайомого як-небудь

хоч обманом привезти Сковороду до нього. Той так і зробив: уговорив Григорія Савича поїхати під видом до себе, а уночі сонного узяв та й завіз до Томари.

Ну, але воно вийшло на добро, бо се вже не той був Томара, що раніше. Він широко побалакав із Сковородою, признався, що поведився раніше по-дурному, і взагалі так гарно бесідував, що Сковорода згодився zostатися за учителя, але тільки так, без усякої плати, без усяких умов, свobodно.

І от відтоді зачалася для Сковороди нове життя: він міг нарешті обдумати щоби йому робити із своєю душею, котра не вкладалася ні в одну з тих рамок, які він бачив докоола себе. Чим бути? Взяти якусь громадянську должность—се ж суєта безперестанна і безтолкова. Піти у ченці—і того гірше. Бо се—„темне гніздо скованих пристрастей, що не мають собі виходу і задуюють битіє“. От як Сковорода описує свій стан душевний тих часів.

„Опівночи листопаду 24-го числа 1758 року в селі Каврай (так називалося село Томари) бачив я сон—ніби-то я розглядаю різні стани життя по різних місцях. От я попав у якісь царські чертоги, побачив дорогі убери, музику, танці; мужчини й жінки то в зеркала дивляться, то бігають з кімнати в кімнату, здійсмають маски, сідують на богаті постелі і т. и.

„Звідти повела мене незрима сила до простого народу, але й там я побачив те саме, тільки в трошки інших формах: люди ходили по вулицях з пляшками в руках, розглядалися взаємно мужчини й жінки, опреділяли хто кому під пару.

„Потім попав я наче в який постійний двір, де бачив коней, упряж, сіно, чув лайку, спори при росплаті. Ще далі—попав я у храм, ніби служив з діяконом літургію і було у мене дуже гарно на душі, але й тут побачив я гидоту: сребролюб-

ство тягається з гаманцем по церкві, не минаючи й самого священника; по сусідству з храмом гостинниці і до них з віттаря багато дверей веде, отже дух усяких м'ясних страв проходить аж до самої святої трапези“.

І от під впливом тих думок безперестанних Скворода рішає, що він не буде йти ні на одну із стежок світу, а создасть сам собі свою. Тепер він уже побідив самолюбство, яке йому шептало весь час: дивись, твої товариші по школі вже он які великі пани, а ти й досі ніщо. Він покорив у себе всі ті соблазни, які вели його на утерті шляхи світові й рішив, що піде по зовсім іншій стежці, по своїй власній. Яка вона була—побачимо згодом.

Тим часом молоде Томарченя підросло, треба було йому йти до інших наук, тож лекції Сквороди у Ковраю скінчилися. А саме під ту пору єпископом білгородським був Юсаф Міткевич. Білгородські єпископи відали тоді Харьковом, а значить і вищою духовною харківською школою тодішньою—Колегьюмом. І от Міткевич предложив Сквороді взяти місце учителя поезії в тім Колегьюмі. Скворода згсдися і в 1759 році переліхав до Харькова.

Харківці побачили серед себе незвичайну людину. Новий учитель поезії одягався якось по своєму, не їв м'яса й риби, а тільки рослинну їжу та й ту заживав увечері, по заході сонця. Спав не більше чотирьох годин на добу; усім був доволен, шанував однаково кожного й багатого і бідного, посіщав хворих, утічав нещасних, віддавав посліднє неімущому. Все те создавало дококола Сквороди якусь таку атмосферу, що люди не могли зоставатися рівнодушними: одні починали сильно любити Сквороду, а другі починали сильно ненавидіти.

Єпископ Міткевич оцінив Сковороду і, бажаючи задержати його коло справи, почав намовляти Григорія Савича вступити в ченці, обіцяючи скоро вивести на високі духовні посади, дати архирейство і т. и. Але Сковорода почув себе як Христос у пустині під час іскушення; тільки от Сковороду іскушав, бач, архирей. Світ, мирська суєта, хоч і во образі апостольської мітри, простягали пальці до Сковороди, треба було на щось рішатися—і Сковорода рішився. Він пішов геть з Харькова і поселився наче в пустині в селі Стариці Білгородського повіту. Тут він жив сам, зовсім як пустельник і шукав примирення з Богом. Чутка про сього дивного чоловіка пішла далеко; до Сковороди почали приходити як до якого блаженного. Се не могло подобатися скромному Сковороді, він того не міг стерпіти і знов поїхав до Харькова.

Тут трапився випадок, який багато зазначив у життю Сковороди. Один з добрих знайомих Григорія Савича мав племінника і просив Сковороду звернути увагу на того хлопця. Сковорода, поглянувши на молодого чоловіка, так полюбив його якось зразу усім серцем, що коли знов єпископ Міткевич запросив Сковороду не кидати Колегьюма, то Григорій Савич згодився далі там учителювати, аби не кидати нового отого свого молодого приятеля. Правда, й умови учителювання були тепер трохи інші: єпископ дуже цинив Сковороду й предложив йому взятися за навчання якого він сам хоче предмета і вести його теж як сам схоче. Так ми знов бачимо Григорія Савича в Харьківським Колегьюмі. Він тут живе до 1764 року, учителюючи і виховуючи нового свого друга Ковалинського.

Се виховування мало велике значіння не тільки для Ковалинського, але й для самого Сковороди: у нього самого відбувався процес більше точного опрєдєлення свого світогляду, він кожду свою

теоретичну думку міг зараз же перевірити на сім молодім чутливім матерьялі; певно відомо, що Сковорода більшість своїх творів писав або для Ковалинського або з думкою про нього; можливо, що як би не се, то й самі твори Сковороди носили би інший, більше схолястичний характер. але от близькість молодой восприімчивой душі не дозволяла філософу замикати свою думку в схолястичну шкаралющу, а вимагала більше легкого, більше поетичного викладу.

Сковорода, бажаючи пробудити думку молодого свого приятеля, радив йому учитися не тільки з книжок, а і з самого себе.

Ти подивись,---говорив він йому.--Кожда людина ділиться на дві: на внутрішню й зовнішню. Перша---вічна, друга тимчасова; перша небесна, друга земна; перша творча, друга сотворена. З того виходить, що кожда людина має два розуми, дві волі, два закони, два життя. Першу людину можна назвати---царь, господин, початок; другу---раб, знаряддя, підніжок. Перша управляє, начальствує, господствує; друга має повинуватися, служити, слідувати за волею першого. Отже, знаючи се; треба привчати себе в усіх випадках життя придержуватися тайного внутрішнього голосу, голосу невидимого духа, бо то й єсть голос волі Божой. Повинуючися сьому голосу, люди ублажаються, не повинуючися---мають за те потім каятися.

-- Подивися на людей і пізнай їх. До кого можна прирівняти істинну людину? До доброго й повного колосу пшенишного. А що таке колос? Се не стеблина, не солома, і не зерно, і не половица, а та сила, що робить і соломі, і зерну, і полові. І коли та сила починає свою роботу? Коли все вже в зерні згнило. Так само й людина не в тілі содержится, але в силі розуму, в образі Отця небесного, в глаголі Божім, слові вічнім.

— Щастя людини у тім, щоби, пізнавши власні здібности, по них определити себе в життю. Одна й та ж професия сього ублажає, а тому стає важкою; воїнський стан одному дає славу, а другому сором; царський вінець одного украшає, а другого кидає у тьму кромішну; богословіє одного робить світильником, властителем сердець славним без слави, а другого—обманцем, лицеміром, брехуном, високомудрствующим; наука одного підіймає до небес, а другого кидає в пекло; судейство одному дає ім'я благодітеля, а другому - ім'я розбійника; одному начальствування іде в похвалу і честь, а другому в хулу і поношення; одного манастирство освятило, а другого очернило навіки.

Взагалі багато часу й мислі віддавав Сковорода своєму ученикові. Побачивши, що хлопець під впливом ріжних бабських пересудів боїться мертвих і взагалі смерти, Сковорода давав йому читати відповідні книжки, показував, що все на світі походить до кільця: де початок, там і кінець. Від зерна колос у зерно вертається, від насіння в насіння яблуня закривається, земля з землі йде, а дух к духу. Так і людині кожній призначено совершити свій круг, явивши сили свої, і знова прийти до свого початку. Все, що сотворене, все те зістаріється, зміниться, і тільки Дух Божий, що наповняє вселенну, зостається во віки.

А говорючи так, Сковорода під видом прогулки, заводив непомітно хлопця уночі на кладовище і туг, водючи його поміж старими й новими й нововиритими могилами, показував на всю безосновність людських страхів, иноді співав щось підходяще, а иноді брав флейту і йшов десь далеченько грати, а хлопця зоставляв коло могил самого під видом, що ніби здалека краще слухати музику.

Тим часом преосвященний Міткевич, який умів цінити Сковороду, помер, а на його місце став новий—Порфирій Крайський. Сей уже поглядав на учителя харківського скоса; Сковорода се відчув і зоставив свої заняття в Колегьюмі. Се було в 1764 році.

Поїхав він зі своїм молодим другом до Київа. Там зустрівся із своїми бувшими товаришами, всі вони вже були на всяких видних посадах. Ті, які стали ченцями, почали уговорювати Сковороду теж піти до монастиря.

— Годі вже тобі блукатися по світі, пора пристати до берега. Ми знаємо твій розум, твою науку—зоставайся з нами. Свята Лавра прийме тебе як своє чадо, і будеш ти прикраса обителі і стовп церкви.

А Сковорода на те:

— Ах, отці преподобні! Нащо тут ще більше стовпів: досить уже й вас, стовпів неотесаних у храмі Божім.

Ченці замовкли та тільки переглядалися. А Сковорода говорив далі:

— Ой рясо, рясо! Як мало людей зробила ти преподобними і як багато зробила окаянними. Ловить людей сатана ріжними сітками: одніх накриває сіткою багатства, других сіткою почестей, третіх сіткою слави, приятельства, знакомства, вигодами, утіхами, святинею. Але з усіх сіток найгірша—се чернеча ряса. Блажен, хто святість серця не у рясі сховав, а поклав у волі Господній.

Так і не вступив Сковорода у ченці у Київі, а вернувся знова у Харьків. Губернатором тоді був у Харькові Щербинін. Він багато чув про Сковороду і хотів з ним познайомитися. Раз їдучи з гайдуками, тілохранителями й т. и. по вулиці, він побачив Сковороду, що сидів собі, спочивав на пішо-

ході. Губернатор післав ад'ютанта. Той підскочив до Сквороди:

— Вас требає до себе його превосходительство.

— Яке превосходительство?

— Як то яке? Господин губернатор.

— Скажіть йому, що ми незнакомі.

Ад'ютант, збитий з пантелику, якось там передав слова філософа губернатору. Через минуту вп'ять підходить до Сквороди й каже:

— Вас просить до себе Явдоким Олексієвич Щербинін.

— А!.. Про сього чував. Кажуть добрий чоловік, і підійшов до коляски губернатора.

З тої пори між ними зав'язалася дружба і вони часто зустрічалися. Щербинін питався Сквороди—чому се він не бере собі ніякої должности. А Скворода на се відповідав:

— Бачите, пане, я вам так скажу. Світ наш похожий на театр. Щоб добре грати в театрі, треба брати найбільше підходящу для себе ролю. Артиста не за велику ролю хвалять, а за те як він виконав свою хоч маненьку. Я над своєю ролею у світовім театрі багато думав і побачив, що ніякої іншої не заграю добре, як ролю людини малої, простої. От я й вибрав сю ролю та й не шкодную.

А губернатор на те:

— А звідки ж ти знаєш? Може ж у тебе є здібности й до чого іншого?

— Ні, пане. Коли б я почув у собі такий дух, що можу рубати турків—ще сьогодні ж узяв би шаблю й пішов у салдати. Всякий труд тільки тоді солодкий, коли у чоловіка є до того охота. Пес день і ніч стереже стадо, хоч його за те вовк може ростерзати, а вже кінч чи свиня до тої роботи охоти не мають. Бо охота, і нахил, і задоволення, і природа—все то сила Божа. Правда, суть нахили й злі, але то вже проявлення гніва Божого.

Людина—сотворіння свобідне і вільно може вибрати собі чи любов Божу чи зло й тьму.

Отак, як говорив Сковорода—отак він і жив. Не шукав пишности, тікав від великого товариства, від знатних людей, любив бувати серед людей щирих, а найохотніше вів розмову з мужиками. Дуже любив він музику, поклав на голос багато псалмів та духовних співів, і може ота пісня, що її й досі співають, наші кобзарі—„Всякому городу прав і права“—може й то не тільки слова, але й музика Сковороди.

Так мало-по-малу опреділялася та стежка, по котрій вибрав собі Сковорода йти. Іще відбулася тільки одна проба збити Сковороду з його шляху, але й з того нічого не вийшло. Сталося се так.

Настала в Росії царицею Катерина II. Губернатор Щербинін, бажаючи дати учням Харківського Колегьюма більше знання, просив дозволити йому одкрити при Колегьюмі так звані „добавочні класи“. Дозвіл був даний; між иншим призначено було одкрити й лекції „правил добронравія“; мабуть се й вигадано було просто для Сковороди, бо Щербинін закликав іменно Сковороду навчати отих „правил добронравія“; Сковорода згодився і то безплатно—не хотів брати грошей за свою науку.

Але на першій же лекції перші ж слова Сковороди були такі, що святі отці духовні аж не стямилися.

— Увесь світ спить!—так розпочав Сковорода.—Та ще не так спить, як то про праведного сказано: „спить так, що хоч і впаде, то не розібьється“. Ні. Світ наш спить глибоко. наче пришиблений. А наставники, пасущі Ізраїля, не тільки не будять, а ще й поглажують, приговорюючи: „спи, спи—не бійся. Місце добре—чого там боятися?..“

Се вже було не в брів, а прямо в око усім архиереям та крутопопам—і вони загули, як потрівожені чмелі. А Сковорода прочитав і другу лекцію (уривки і з першої і з другої ви знайдете у сій книжці; потім він написав конспект дальших своїх лекцій під назвою: „Двері вступні до християнської добронравности“)--то вже так і зовсім не подобалося святим отцям. Вони узяли сі лекції на зубок та як почали жувати та пережовувати, то виплюнули таке, що й купи не держалося. Вийшов у них Сковорода єретик страшений, якому не то що вчити нікого неможна дозволити, а прямо хоч зараз його живцем пали. Ну, само собою, духовним звичаєм, пішов донос на Сковороду до єпископа; єпископ потребував собі рукопис курсу, прочитав і сильно того собі не влодобав. Він і раніше вже кривився на Сковороду, а тепер і зовсім. Предложено було Сковороді облишити своє навчання, і він так і зробив: кинув Колегьом--і се була послідня його проба піти звичайними людськими стежками. Тепер уже стезя його опреділилася перед ним твердо й ясно і він без вагання пішов по ній. Він уже тепер ніколи не буде ні учителем ні професором, не хоче брати від своєї учености нічого такого, що помогало би йому, як то кажуть, улаштуватися у життю. Ученість йому буде потрібною тільки для його душі та для того, щоби просвіщати непросвіщених. Відтепер Сковорода не хоче мати ні свого кутка ні свого імущества, він буде странником на землі, буде віддаватися в волю Божу. Правда, ми знаємо тип „странників“ у нас на Україні і се не зовсім і не завжди симпатичний тип; знаємо під одежою странників лінтяїв превеликих, що не хоче робити і, туманючи людей, думає легко прожити. Але невже не видно зразу ж великої різниці між тими странниками і сею високо освіченою людиною, яка могла би заживати усякої шаноби

на світі, а замість того вибрала собі долю убогу? Ні, ріжницю тут кожному видно, отже нема чого її пояснювати.

Сковорода не мав свого кутка. Він приходив до якого знайомого, жив там трохи, писав свої твори, балакав з людьми, навчаючи їх добру і то такими простими словами, що кожному хотілося їх слухати. Нічого він не приймав для себе, а радив віддати неімущому. У самого була тільки сіра свита, чоботи про запас і—торба з книжками. З тою торбою не розставався Сковорода ніколи. А найбільшою дорогоцінністю в тій торбі була для Сковороди Біблія на жидівській мові. Він найбільше любив сю книгу, не попсовану ніякими перекладами. «Єдина голубице моя—Бібліє!—так писав він в одному з листів.—З нею житиму—з нею й умру» (і справді: уміраючи, Сковорода положив собі під голови мішок із своїми книжками, а в нім і Біблію).

Дуже любив Сковорода говорити з дітьми і повчав їх прикладом свого життя на все добре. Часом він жив у людей, котрих сам не любив, але через те, що думав вплинути добре на їх дітей, або й їх самих думку якось обернути на себе, на свою душу. Так, наприклад, він бував іноді у одного неповздержливого пана (А. І. Ковалевського) тільки тому, що вмів укрощати скажений панський норов, отже тоді лекше жилося й людям. Ми вже бачили, як перемінився Томара під впливом Сковороди—а таких було багато. І для сина Томари теж не минули пусто слова Сковороди. От, наприклад, як пише він, будучи військовим:

— Любезний мій учителю! Чи згадуєш ти свого Василя? На зовні він може й не нещасний, а внутрішньо він може більше ще має нужду в добрій раді, ніж коли був з тобою. О, як би Господь надоумив тебе пожити трохи зі мною! Коли б ти

мене вислухав, пізнав—не радів би ти зі свого вихованця. Невже я надаремне сподіюся тебе бачити? Як що ні, то будь ласкав відпиши, коли б я міг тебе побачити, дуже любимий мною Сквородо. Прощай поки що і не пожалій ще один раз у життю віддати частиночку твого часу й спокою давньому учневі твоєму Василю Томарі.

Отак сердечно бажало Сквороди багато людей. Згодом то за особливе благословення вважалося, коли Скворода посіщав який дім. І скільки вніс оздоровлення Скворода в душі своїх сучасників—трудно було б і сказати. Справедливо кажуть, що коли заснувався у Харківі університет тоді, як такого не було ще в самім Петербурзі, коли харківське дворянство асігнувало нечувану на ті часи суму 618 тисяч рублів сребром, то се тому, що всі ті жертвователі були або учениками Сквороди або його знайомими чи взагалі знаходилися під впливом його філософії.

Так і жив Скворода безсребреником. Надумавши йти куди, брав з собою свої книжки у торбину, брав свою сопілку і йшов. Ішов часом за сотні, за тисячі верстов. Так один раз аби побачитися з своїм другом, він пішов з Харькова аж у Таганрог пішки.

Дуже любив бути з простим народом, сам бо був з того народа. „Панська вигадка, що наче б то простий нарід є чорний, здається міні смішною, як вигадка тих, що кажуть наче земля мертва. Як же може мертва матір родити живих людей? І як же воно з утроби чорного народа могли вилупитися білі пани“?

Любив дуже Скворода грати й співати, причім робив се завжди дуже серьозно, бо знав, що пісня й музика се не так собі забава (се тільки ми зробили собі з того забаву). Грав він на бандурі, на скрипці, на гусях, а найчастіше на сопільці, котру

він так удосконалив, що міг потім наслідувати на ній голоси птиць. Любив дуже природу і був близьким до неї. Кожний захід сонця чи схід його наповняв душу Сквороди радістю й щастям і він не переставав повторяти тоді: „Дякую всеблаженному Богу, що потрібне зробив нетяжким, а тяжке непотрібним“. Опівночі він завжди вставав з ліжка і починав молитися, і в сій молитві серед ночної тиші обхоплювала його екстаза; він мов би світ весь бачив, боровся з невидимими силами зла земного, а душа возвишалася до розуміння Божества.

Малі люди не могли того поняти й обвинувачували Сквороду в усяких річах. „Не хоче, бач, робити нічого та й б'є байдики“,—говорили про нього. А він так писав о тім одному своєму приятелю:

— Дивно міні те. От як би я в пустині своїй від тілесних хороб лічився, або стеріг пчоли, або ловив звіра—тоді би здавалося сим людям, що Скворода чимсь зайнятий. А без того гадають, що я нічого не роблю, і не без причини дивуються. Але ж хіба тільки всього й діла для чоловіка—продавати, купувати, женитися, воювати, кравцювати, будуватися, ловити звіра? Хіба таки тільки тут наше серце завжди перебуває? От се ж і єсть причина нашої бідности: погрузивши усе наше серце у набування та в морі тілесних потреб, ми не маємо часу вникнути в самих себе, очистити й повернути свою душу. Нам здається, що в нас усього досить. А воно, як то кажуть,—зовсім віз, тільки колес нема. Так ото і в нас: усе єсть, тільки душі немає. Є, правда, у нас душа, але така, як у подагрика ноги. Вона в нас розслаблена, сумна, боязлива, заздра, жадна, нічим незадоволена, сама на себе гнівна, худа, бліда, як хорий з лазарета. Отаку душу хоч ти у оксамит убери, то чи не домовина їй буде той оксамит? Хоч і в світлич

палацах бенькетує, то чи не пекло їй? Хоч і весь світ її превозносить, портретами й піснями хвалить—чи не жаль тільки від усього того вона відчуває?

І от Скворода дбав про душу шукав ангельського хліба, покладав себе усього в волю Божу. А люди бачили тільки те, що він руками нічого не робить та не служить ні на якій должності. Їх малий ум, звикнувши до своїх маленьких діл, звикнувши міряти усе тільки на свій дрібненький аршинчик, не бачив того високого душевного со-вершенства, якого досягав Скворода в своїм старчачім пустинножителстві, а бачив тільки зовнішність. Се так само, як би хто цинив скрипку не по тім, що вона в собі має невидимого, а на пуд, як дрова.

Де-які язики не задовольалися тим, що докоряли Сквороді лінивством, а говорили де-що й гірше. Говорили, що Скворода осуждає вживання м'яса й горілки; а що так учила й єресь маніхейська, проклята на вселенських соборах, то значить і Скворода заразився маніхейською єресью. Казали, що Скворода узиває вредними золото, срібло, дорогоцінні річи, гарну одержу то-що; а позаяк Бог нічого вредного не сотворив, то значить виходить, що Скворода йде проти Бога. Такає Скворода від людей, не хоче жити як усі, ховається по лісах—се значить він не має любови до ближнього, значить він ненависник людей. Та й багато ще де-чого такого говорили.

Скворода, очевидно, про все те знав, але не звертав уваги—мало чого там люди не говорять. Але один раз стало йому того вже забагато, бо він побачив, що такі пльотки впливають на молодих людей і відвертають їх серця від правди. Тоді Скворода явився у Харьків і на однім зібранню, де було багато людей, розпочав про ті всі клевети розмову.

— Кажуть, що я забороняю їсти м'ясо й пити горілку. Ні, се не так. Правда, я часом не їм м'яса і не п'ю горілки, бо того вимагає моя натура. Не дозволяє ж лікарь їсти часник, коли бачить у кого очну хворобу. Так і тут. Усе сотворено на благо всещедрим Творцем, але не все і не всім і не завжди буває на користь. Тому-то я й радив де-кому повздержатися від вина й м'яса, а іноді й зовсім від того відводив, особливо молодих людей. Але коли батько у хлопчика вириває з рук ніж і не дає йому порошу для забави, то чи не ясно, що се тільки від того, що мале не навикло з тим усім обертатися і мати з того ту користь, на яку ті річі існують. Отак і я робив—а мене почали узивати маніхеем. Я ж кажу, що всяка пища, всяке питіє корисне й добре, але треба брати в розсудок міру, час, місце й особу. Хіба добре було би дати немовляті замість груди стакан міцної горілки, а дроворубу, що працював увесь день на морозі, дати блюдечко молока?

— Отже як несправедливо обізвали мене маніхеем, так само несправедливо обізвали й ненависником людей та хулителем дарів Божих. Коли Бог опреділив міні в низькім лиці бути на земнім театрі, то треба ж уже міні і в одежі, і в поступках, і в обертанню до степенних та сановних та знаменитих людей бути однаковим і все пам'ятати мою роллю. Отже я й сам так роблю і другим ражу пам'ятати про свої ролі. Я говорив молодим людям, щоб вони все радилися із своєю природою, щоб і вони на театрі життя свого все могли грати добре свою роллю; а коли хто й узяв роллю не зовсім підходящу для себе, то щоб хоч її вже старався представити добре, щоби хоч трошки зменшилися скарги між людьми та ропот перед Богом на свою долю.

— А вам би я, панове, нічого й не казав, як би ви обвинувачували мене в звичайних людських хибах; але ж бо ви робите мене якоюсь вредною людиною, якимось душегубителем, забороняєте й відражуєте молодим людям вступати зі мною в знайомість. Отже тому я і вважав потрібним виступити з поясненнями.

Тоді всі язикаті замовкли, бо нічого було й говорити, а Сковорода знова пішов у свою путь—учити людей добру й правді. „Про мене кажуть, що я ношу свічку перед сліпцями й дзвоню для глухих. Але нехай собі говорять: вони знають своє діло, а я знаю своє“.

І так він прожив усю решту свого життя—тридцять літ. Кінець був такий.

Його отой учень Ковалинський, потріпавшись життям, оселився в с. Хотетово, в 25 верстах від Орла. Сидючи там, він кликав Сковороду до себе, аби послухати дивного слова й сцілитися душею. І Сковорода, маючи 72 роки на плечах, іде у Орловську губернію, іде пішки, бо він инакше ніколи не подорожував. Погода була погана, дощі, по дорогах грязь—а старий чоловік ішов, щоб принести трохи потіхи другу.

Три тижні прожив у Хотетові—і почав збиратися назад на Україну. Він не любив московського краю. Як його не просили, як не вговорювали, він таки пішов. 26 серпня 1794 року прощався з приятелем своїм і казав:

— Може я вже не побачу тебе, то прости. Пам'ятай завжди в усіх випадках твого життя те, про що ми частенько говорили: світло й тьма, голова й хвіст, добро і зло, вічність і час. Душа моя признала тебе за найздібнішого прийняти істину й любити її.

І пішов. Дійшовши до Курського, мусів трохи переждати, бо дощі були великі. Як тільки трошки

перейшло—пішов далі. Але на дорозі почув, що сили zostавляють його, що се вже приходить кінець. Він завернув у село Іванівку до отого поміщика Ковалевського, про якого ми згадували.

Погода, і старість, і хвороба, і втома від дороги валили його з ніг, але він не піддавався і все був на ногах, приговорюючи: „дух болрий, але плоть немоцна“. Малесенька кімнатка з вікнами в сад була посліднім його приютом, але він мало в ній і був, більше ходив по полях, по садку. Послідній день життя Скворода був такий.

До поміщика зібралися гості. Скворода мов оживився, багато оповідав про різні випадки з свого життя, але згодом, як і звичайно, непомітно втік від великого товариства й пішов у сад. Довго там ходив по стежках, рвав яблука та давав дітям. Сонце заходило. Послідні його промені пробивалися через листя дерев. Скворода узяв лопату і почав... рити собі могилу.

За сією роботою й застав його хазяїн.

— Що се ви робите, Григорію Савичу?

— Пора, друже, кінчати дорогу. Он бач, уже все волосся злетіло з бідної голови від різних мук—треба ж і заспокоїтися.

— Е, що там ви говорите? Годі жартувати. Ходіте, лишень, до гурту.

— Та я піду, але буду просити тебе, друже, нехай тут буде моя могила.

Пішли до будинку, але Скворода не довго був з гістьми. Пішов він до своєї кімнатки, надів чисту сорочку, помолився Богу, підложив під голову торбу зі своїми книжками, ліг і зіклав руки навхрест...

Довго ждали до вечері—Скворода не прийшов. На другий день до чаю теж не вийшов, до обіду теж. Хазяїн пішов навідатися—але Скворода лежав уже холодний, задубілий...

Так закінчилося земне життя дивної людини— Григорія Савича Сковороди.

Поховав його Ковалевський на тім же місці, де Сковорода сам собі вирив могилу, тоб-то на горбочку над ставком, де Сковорода любив сидіти увечері та грати на своїй сопільці псалми. Але через двадцять літ з якихось причин тіло Сковороди було перенесене у сад священника, на те місце, де могила знаходиться й зараз.

Той Ковалевський, який ховав Сковороду, помер, Іванівка перейшла на сина *), а від сина попала у руки Кузина. Могила Сковороди призабулася, ніхто за нею не стежив, коло неї не було огорожі, і люди й скотина по ній ходили. В 1842 році основатель Харківського університету Каразін, пишучи до редактора „Молодика“, згадував про могилу і сказав, що вона „украсится достойнимъ памятникомъ, какъ обѣщаль мнѣ Козьма Никитичъ Кузинъ, этотъ рѣдкій гражданинъ и человекъ добра общественнаго“. Але сей „рѣдкій гражданинъ“ слова свого не здержав, і в 60-х ще роках писав Е. Данилевський— „никакого памятника на могилѣ Сковороды не существуетъ“. Тільки й

*) Коли ото Іванівка належала сьому Ковалевському, то його жінці сказала одна юродива баба: „У тебе, бариня, в твоім імені лежить клад“. Се вона казала про могилу Сковороди, а розумна поміщиця взяла ті слова просто й почала копати землю по всьому своєму маєтку, шукаючи скарбу.

В вароді ходили такі чутки, що тим хазяям садочку, котрі не звертали уваги на могилу Сковороди, все траплялося якесь лихо: то зіпється володілець, то помре сам несподівано або жінка. Говорили, що на тім місці, де помер Сковорода, якийсь садовник побудував собі хату. Але тільки що перейшов він туди жити, як звідки не взявся вихор, з грюкотом поросчinyяв вікна й двері, ледве не зірвав даху і всіх поперелявав.

Звичайно, се дурниці, але се показує, що простий нарід чув якусь величину Сковороди, тільки не знав, як о тім сказати, і говорив як умів, приписуючи великому філософу якесь волшебство, якісь такі вчинки, що їх ніколи й не буває.

того, що перед тим (так у 1856 році писав зять отого Ковалевського, що володів колись Іванівкою) — „предпослѣдній владѣлецъ сада и хижини обратилъ особое вниманіе на мѣсто покоя Сквороды. Нынѣшній же даже обложилъ могилу дерномъ, а вблизи устроилъ свою пасѣку“. Та вже аж у 1874 році знайшлася добра душа—д. Жилинський—що поставила на могилі скромний пам'ятник. Але на тім був і кінець, бо через яких 10 літ могила вже знов була в неможливім стані. І знов—хто звсрнув на неї увагу? Простий чоловік, валковець Ф. Кремина, конторщик в одному з сусідніх маєтків. В Харькові тоді існував так званий Статистичний Комітет, який, між иншим, видавав книжки присвячені місцевій історії то-що. Так от до сього Комітету й прислав Кремина листа, де описує, як він гостив у священника і, проходяючися по садку, побачив нараз могилу—„про котру ніхто ніколи міні в Пан-Іванівці не згадував. Доокола могили нема нічогосінько, що могло би кинутися в вічі—самий тільки надгробний камінь.

— Підійшовши з цікавості, я на нім прочитав такі слова:

ГРИГОРІЙ САВИЧЪ СКОВОРОДА

Міръ меня ловиль, но не поймалъ.

— Наука присудила сьому чоловікові звання філософа дорогої нашої України, але місцеві вічного покою тої людини навряд чи підходить ота убога обстановка, яку я побачив. Хіба ж він, філософ, заслужив собі на могилу тільки самий камінь? Коло могили ж нема ні хреста, ні огради, не кажучи вже про пам'ятник. І не будь каміня—могила була би зітертою з лица землі.

— Воно не дивно, що за 90 літ з дня смерти Г. С. місцеві люди його призабули, але чому ж

наука, для котрої Скворода працював у свій час, не пеклується про своїх робітників?”

Просте, але щире се слово простої людини розбудило й „науку“ нарешті. Статистичний Комітет постановив відкрити підписку для опорядження могили, але нічого з того не вийшло. Хтось, правда, поставив дерев'яну ограду коло каміня, але се, мабуть, була не „наука“. І тільки в 1894 році з нагоди 100-літної річниці з дня смерті „наука“ справді взялася за діло: на могилі була поставлена залізна огорожа, яка стоїть оце й до нині; а також були видані (не всі) твори Сквороди (7-й том „Сборника Историко-Филологического Общества при Харьковскомъ Университетѣ“), з котрих уривки (а також і з творів, виданих Бонч-Бруєвичем) отмістимо і в сій книжці. Містимо їх в перекладі на українську мову, бо хоч Ковалинський і писав, що—„какъ онъ (Скворода) писалъ для своей стороны, то и употреблялъ иногда малороссійскія нарѣчія и правописание, употребляемое въ проишоженіи малороссійскомъ *). Онъ любилъ всегда природный языкъ свой и рѣдко принуждалъ себя изъясняться на иностранномъ“ — та все ж твори Сквороди написані не по-українськи, а тільки часом з українськими словами.

На закінчення—два слова відносно того, що ми найдемо в тих уривках. Не один може прочитавши трошки скаже: „Е, що там такого? Ми се і в церкві чуємо, і кожний піп нам те розкаже. Се такі істини, що їх і малі люди носять і то носять в одному мішку з релігією“. І, маючи де-яку

*) Дійсно: у Сквороди дуже часто бачимо і там, де воно пишеться по-українськи, також и на місці московського ж; дуже часто треба ь читати за і, як воно в завжди читалося, поки під московським впливом не зробилося з нь го иншого звука. Буква е здебільш го звучить у Сквороди так, як і повинна, і не має спільности з московським мягким.

огиду до офіційної каззонно-поліцейської релігії, такий чоловік і Сковороду зачислить до сонму отих фарісеїв, які носять в собі істину ще з семінарії і проповідують її брудними устами. Але тут буде помилка.

Правда, служителі Господні за тисячу дев'яťсот літ зуміли дискредитувати в очах величезної маси людей не тільки релігію, а й поняття самого Бога, але Сковороду ніяк не можна вважати належним до того гурту. Почати з того, що йому самому були ненависні оті „стовпи неотесані“, що підпірають церкву. З офіційною церквою він не мав нічого спільного—і не дурно ж його не любили єпископи, а менші служителі Господа, своїм звичаєм, писали доноси. Коли ще Сковорода був молодим і що-йно кінчав науки в Києві, тодішній архирей хотів був посвятити його у попи, але Сковорода почав прикидатися не в повні ума, перемінив голос, став заїкуватися—все те аби тільки відкараскатися від того посвящення. І архирей розсердився і вигнав молодого Сковороду з бурси.

До зовнішніх обрядів Сковорода не прив'язував ніякої ваги і то о стільки, що рідко дуже ходив до церкви. Коли він жив у Острогжську, тамошній архирей питався—„Чому ви не ходите до церкви?“—„Коли вам так хочеться, то я завтра ж піду“,—відповів Сковорода і дійсно пішов до церкви.

А то раз піп, возглашаючи: „Со страхом Божим і вірою приступіть“, побачив, що й Сковорода стає до гурту причасників—а на сповіді не був. Тоді піп згрізна питає:

— А чи знаєш ти, який великий гріх можеш зробити причащаючися без підготовки? Чи приготуєш ти до сього великого таїнства?

І Сковорода відповів:

— Знаю і приготувався.

Бо дійсно—для його душі попівського хармаркання було нетреба; вона шукала і знаходила Бога інакше.

Навіть перед смертю Сковорода не хотів був сповідатися й причащатися, говорячи, що й апостол Павел (Послання до Римлян, глава 3, стих 28) казав—„для істинних віруючих нетреба обрізанія“. Але—„представя себѣ совѣсть слабыхъ, немощь вѣрующихъ и любовь христіанскую—исполнилъ все по уставу обрядному“.

Се все показує, що справді Сковорода нічого спільного не мав з тою казньонною церквою, яка замість роз'яснення Бога затемнила Його ім'я в людських умах. Коли ж всі твори Сковороди, вся істота його, кожде слово його говорить тільки про Бога, тільки про Бога, тільки про Бога, то се як раз про того Бога, якого носить в своїй душі кожда людина. Подивіться на того Бога, до якого взиває Сковорода. Хіба се той, що сидить в облаках, гремять громами, мстиво карає за всяке пусте слово і ревниво стежить за найменшими винуватцями? Ні, се істинний Бдг. Бо Щастя у Сковороди—Бог, Природа—Бог, Правда—Бог, настояща людина—Бог. Словом все, що складає нашу кращу внутрішню природу. І такому Богу поклонятися солодко. Для нього нетреба ладанів, хабарів, храмів „съ отопленіємъ“, служителів „на всемъ готовомъ“ і проч. От сьому Богу поклонявся Сковорода і кличе й нас Йому поклонятися.

І знов же як кличе? В тім же велике значіння для звичайних людей. Бо офіціальні боголюбці обставили шукання Бога так, що сплота Його не знайдеш: треба від усього відректися, треба збити все своє життя, стати не тим чим ти єсть; гріхів докола тебе повно: і недоступив—гріх, і переступив—гріх, і хліба шматок з'їв гріх і все гріх. І не дивно, що мало знаходиться охотників шукати того

Бога, а найменче власне як раз серед самих божих служителів.

Для Сквороди ж усе те не має значіння. Він радить знайти Бога в самому собі і не для більшої трудности життя, а іменно для легкоти, для щастя. І нетреба тобі перекапушувати усього твого життя—грай собі свою життєву ролю й далі тільки з Богом, із своїм Богом. Отже таку філософію за своїти легко—і се може зробити собі кожний, от так таки кожний. Для прикладу візьмим хоч оті уривки зі вступних лекцій ученикам Колегьюма, які стільки халепи наробили у свій час Сквороді (і які ми тут друкуємо під числом I).

Як бачимо, там говорить Скворода про плоть, говорить, що в ній нема правди, що Бога ти не пізнаєш, поки будеш богом вважати свою плоть і т. и.

Як се понять? Можна понять так, що кидай усе, кидай хату, поле, сімью та йди убивати оту саму плоть постом, молитвою, недоїданням, недопиванням. Так і розумів раніше де-хто: уходив у пустиню, в келію, замикався собі там та й молився, убиваючи плоть. Нехай там, у миру, люди собі хоч горлянки поперегризають, нехай голод і хвороби уносять сотні жертв—пустинника то не торкається: він спасає свою душу, плоть убиває.

Хто його знає, чи угодно Богу отаке спасіння, але Скворода не так учить розуміти слово „убивати плоть“. А як же?

Та от насамперед Скворода говорить не про те, щоб *разу* наблизитися до Бога. „Приноров ляймо, каже, наше око, звикле до плотської тьми, дивитися на Ізраїля“. До Бога говорить—„блесни світлом Твоїм на нас хоч стільки, скільки може наше око стерпіти“. Що се? А се вже й єсть стежка до Бога і то така, яка показує, що шукати Бога можна не тільки в монастирі, а й на базарі,

і не зразу, а поволеньки. Погряз ти в торгівлі своїй, у суєті своїй, у всіх твоїх ділах; забув ти про Бога, тоб-то про правду, добро, справедливість, чистоту. А от згадай. Хоч на хвилиночку. Хоч у чім-небудь малім. От хочеться тобі більший бариш узяти, а сам бачиш, що з бідного береш—так не візьми, уступи, нехай і твоє раз пропаде. А уступивши, заглянь сам собі в душу—як вона говорить? Чи достаточо ти вже пошанував свого Бога чи ні. Як що там, у середині, ніщо тебе не гризе—роби своє діло далі. Мовчить твоя совість, не докоряє тобі нічим—значить правильна твоя дорога, твоє щастя. Ну, тільки ж як ти сам себе хочеш одурити, так то вже брешеш—не обманеш. А як все ж таки захочеш обманювати, то не буде твоя душа спокійною і все одно не знайдеш ти щастя. Та не знайдуть щастя й твої діти, бо мабуть житиметься людям не тоді краще, коли вони більше грошей матимуть, а коли стануть більше людьми, а не звірями. А коли ж вони й стануть, як що ми того не зачнемо з себе самих та з своїх дітей? Отже, значить, щастя й собі й дітям, а з того й взагалі по всьому світу добудемо не тоді, як дбатимемо тільки аби більше грошей було і у мене і у моїх дітей, а як дбатимемо про що інше.

Так от про те й говорить Сковорода. Він хоче, щоб людина була щасливою, а для того каже—ну, попробуй, хоч трошки, хоч скільки можеш зробити по своїй правді, зробити не для плоті тільки, а й для душі щось, бо тож неправда, що твоя душа в тебе спокійна. Заспокой же її, скільки можеш, а тоді побачиш, що краще тобі стане, радісніше, почувеш себе хоч трошки щасливішим.

І от в тім, у таких дрібних на зверхній погляд річах і полягає *практична вартість* філософії Сковороди. Його книжки—се не тільки матерьял для читання, а й практичний підручник того, як легко

і скоро можна навчитися жити і бути скільки ти можеш щасливим. Очевидно, що для того аби сі книги принесли користь, не досить їх тільки прочитати. Бо що з того, що я прочитаю медичну книгу, а робити по ній нічого не буду: від того хвороба моя не полекшає. Так і з душею. Прочитати книгу, зітхнути глибоко і, сказавши—„ох, гріхи, гріхи“—закрити, так само собою з того нічого й не вийде. Але коли взяти собі ті слова глибоко до серця і почати хоч трошки по них робити, тоді на правду можна сподіватися більшого спокою душі і більшої щасливості на землі.

Побажаймо ж сами собі, щоб дійшли слова Сквороди до нашого серця і щоб розпочали ми носити образ і подобіє Божі. Се ж потрібне не для кого, як для нас самих. Наболіли ж уже наші душі, накіпіло ж уже на них усякої мерзості. Хочеться, самим уже нам хочеться очиститися—а тільки загнуздуюмо себе та дивимося на сусіда: що ж воно вийде я буду по-божому робити, а сусід по-своєму. А ти не дивись на сусіда. Нехай він собі робить, як хоче—він не для твоєї душі працює. Для твоєї душі один тільки є робітник—сам ти. Не зоставляй же її на вік-вічний голодною, дай і їй хоч трошки їжі духовної.

ВИБРАНІ МІСЦЯ З ТВОРІВ Г. С. СКОВОРОДИ.

I.

(З першої вступної проповіді до курсу лекцій „Про християнську добронравність“).

Увесь світ спить!

Та ще не так спить, як то про праведника сказано: „спить так, що коли і впаде, то не розібьється“. Ні. Світ наш спить глибоко, наче пришиблений. А наставники, пасущії Ізраїля, не тільки не будять, а ще й приговорюють: „спи, спи—не бійся. Місце добре—чого боятися?“

Колись-то сини Ізраїля не могли дивитися на осяяне славою лице Моїсея, що узрів Бога. А на що ж вони дивилися? Та на саме покривало, що ним було прикрите Моїсеєве лице. Отуди! Який же ти Ізраїль? Виходить, що обрізаний ти по тілу та необрізаний по смислу. Тьму очі твої ще переносять, але істини вже не можеш ти стерпіти.

Отак і теперішня підлота християнська; отаким же саме оком дивиться вона на свого Христа. Та де Він родився? Та від яких батьків? Та скільки жив на світі й чи давно? Чи буде вже за дві тисячі літ чи може не буде?.. О, християнине! Хрещений ти по плоті та необмитий по смислу. По що ти звертаєш увагу на сі дрібниці? Чому вище не підіймаєшся? Тут думаєш і заснути? Невже й досі не тямши, що то все плоть, і ніщо, і тїнь, яка покриває гору?

Слухай, християнине з язичеським серцем! Чи довго ж іще ти будеш лежати на землі? Чи станеш же ти нарешті колись людиною?

Ні, не станеш. А чому? Тому, що на плотську занавіску задивився, а на лице істинного Божого чоловіка дивитися тобі зовсім нема терпіння. Отже не переобразишся ти з земного в небесне доти, доки не пізнаєш що таке істинний чоловік.

А що ж воно таке—істинний чоловік? Не продереш очей доти, доки плоть і кров твоє серце держати будуть. А довго ж вони будуть держати? Доки не признаєшся, що твоя плоть і кров ніщо.

* * *

Істиною не бувала плоть ніколи. Плоть і брехня—одно, і хто любить сього ідола, плоть—сам такий же. А там де брехня й пустота—там людини немає.

Продерімо ж, о мертва тіне, очі наші і прино-
рвляймо звикле до плотської тьми око наше дивитися на Ізраїля, на істинного чоловіка, минуючи плоті покривало! О, істинний неплінний Боже Ізраїльський! Блесни світом Твоїм на нас стільки хоч, скільки може наше око стерпіти!

II.

(З другої такої ж вступної проповіді).

Не знаємо ми як шукати Христа. Шукаємо Його під властею Кесаря Августа, в часи Тиверієви, в володіннях Пилатових—а Його там нема. Багато таких, що волочуться по Єрусалимах, по Йорданах, по Вифлеємах, по Кармілах та Фаворах, нєсхають між Тигром і Ефратом—отут Він напевне. „Ось Він, осьдечки Христос!“—кричать і другим. Але Христа й там нема.

Де-хто шукає Його у високих світських почестях, в чудових будинках, в церемоньяльних столах і т. и. Шукають і розглядаючи небеса, сонце, місяць, зірки—нема й там. Шукають у довгих молитвах, постах, у священничих обрядах... шукають у грошах, в столітнім здоров'ю, в плотськiм воскресенню—нема й тут.

Та де ж Він? Ага, осьдечки: Його знайдеш, коли будеш проповідувати, знати пророків, роздаш майно своє, мучитимеш своє тіло. Але—нема й там Христа.

(Христос—у вищiм помислі, у вищiм стремлінню духа людського, „на землі нагорній, високій“).

* * *

(Ми боїмося, коли нам говорять по потребу нищити плоть, бо розуміємо то буквально і говоримо) Та чи можна ж, щоб чоловік жив без плоти, крові й костей?..

Але що ти плетеш? Хто там твою оту землю займає. Нехай собі вона буде, як єсть. Ти знай тільки одно: що коли ти з самою лиш землею захочеш жити, то се буде брехня. Ти тільки старайся, щоб з твоєї брехливої землі блеснула правда Бога.

III.

(З „Дверей вступних до християнської добронравности“).

Дякуймо ж, дякуймо Богові блаженному за те, що потрібне зробив нетяжким, а тяжке непотрібним!

Нема нічого солодшого для чоловіка, нема нічого й потрібнішого як щастя. І нема ж нічого й лекшого. Дякуймо ж блаженному Богу!

Царство Боже в нас самих, щастя наше в серці нашiм, серце в любови, а любов—у законі Вічного. От се й єсть незаходяще сонце, що сердечні безодні просвіщає. Дякуймо ж блаженному Богу!

Подумаймо—що тільки було б, коли б щастя, се найпотрібніше і найлюбиміше для всіх, та залежало від місця або від часу, від плоті й крові? Що, наприклад, було би, як би щастя Бог поклав тільки в Америці або, скажім, на Канарських островах чи в азятських Єрусалимі, або в царських чертогах, або в Соломоновім віці, або в багатствах, або в пустині, або в чинах, або в науках, або в здоров'ю? Тоді б і щастя наше і ми з ним були би дуже бідні. Бо хіба ж усі могли би жити в тих місцях? Або хіба можуть усі родитися в однім часі? А як же ж поміститися усім в однім чині?

Та й яке ж то взагалі щастя, побудоване на піску плоті, на обмеженім місці й часі, на смертній людині? Се ж на правду тяжке. Тяжке й неможливе. Дякуймо ж Богові блаженному, що тяжке зробив непотрібним.

Отже коли хочеш бути щасливим—не шукай щастя за морем, не проси його у людини, не волочись по палацах, не блукай по Єрусалиму, не повзай по всій кулі земній. Золотом можеш купити село, річ тяжку, але обходиму, а щастя, яко річ необхідніша з необхідних, завжди і всюди дається дурно. Повітря й сонце завжди з тобою, всюди й дурно, а все, що тікає від тебе геть—знай, що воно чуже і не вважай своїм. Не пішло би воно від тебе, як би було тобі потрібне.

Отже дякуймо блаженному Богу, що щастя ні від небес ні від землі не залежить.

ПРО БОГА.

Увесь світ складається з двох натур: одна видима, друга невидима. Видима називається *сотворіння*, невидима — *Бог*.

Ся невидима натура содержує всю видиму, вона завжди буде, єсть і буде. У людей древніх

Бог називався—*Розум* *всесвітній*, *Натура*, *Буття* *всіх річей*, *Вічність*, *Час*, *Доля*, *Необхідність*, *Фортуна* і т. и. А у християн найчастіші йому імена—*Дух*, *Господь*, *Царь*, *Отець*, *Розум*, *Істина*. І два *последніх імени*—*се найкращі имена*.

І тепер мало хто розуміє Бога; тож недивно, що і у древніх часто помилялися і Богом вважали якусь річ. Але в чім усі віки і всі народи сходилися завжди, се в тім, що існує таємна якась усім володіюча сила. Часом буває, що чоловік лакея візьме за пана, але завжди знає, що над лакеєм є пан, хоч його, може, ніколи і в вічі не бачив.

Бог дав нам усе. Але нічим так не обдарував нас, як давши нам вищу свою *Премудрість*. Се душа, користь і краса наша, без неї усе мертво і гнусне. Коли яка родина, місто, держава засновуються на премудрости—стають вони раєм, небом, домом Божим. Коли одна людина на премудрости будує життя своє—буває в ній страх Божий, святиня, благочестя.

Приходимо ми на світ усі без премудрости, але для неї. Хто до неї ближчий, той має більше благородности і чує незрозуміле блаженство. Вона—се лице Бога, яке, напечатуючися в душі нашій, з диких звірей робить нас людьми. А коли вже вона вселилася в серце, то там розцвітає непорочність, як би який райський дух. Вона відріжняє нас від звірюки милосердям і справедливістю, а від скотини повздержанням і розумом. Маючи в собі премудрість, серце наше робиться чистим жерелом благодіянь, що неказано веселять душу; отоді ми буваємо істинними людьми й по душі й по тілу.

Завжди люди намічали її ознаками, і вона, наче принц який, мала свої портрети, герби, печаті. Її, наприклад, знак був—змій завішений на колу перед жидами. Її герб—голуб—голуб з масличною гилкою в дзьобику. Являлася вона і в образі льва та вівці,

її ж знаком був царський жезл. Ховалася вона й під священними обрядами, як, наприклад, під вкушенням пасхи, під обрізанням; закривалася вона й ріжними оповіданнями, як, наприклад, повістю про Ісава та Якова, про Савула й Давида. І тільки потім уже, потім являлася вона во образі мужеськім—во образі Богочоловіка.

IV.

(З твору „Наркіс або — пізнай сам себе“).

Єсть предревня притча про парубка Наркіса, що подивився на себе у воду і закохався на смерть. Сей учинок Наркіса можна назвати словами: *пізнай самого себе*. Хочеш бути задоволений із себе—пізнай самого себе. Хто прозрів у водах тлінності красоту духа свого, той не в що зовнішнє, не в тлінності своєї воду, а в саму суть свою закохається. Наркіс на полотні тлінної плоті своєї побачив нерукотворенний образ, іже єсть сіяння слави Отця.

* * *

Так ми бачимо людей, як би хто показував нам одну людську ногу чи п'яту, закривши усе тіло й голову. Ти й сам себе бачиш, а не розумієш сам себе і не знаєш. А не знати себе самого—се все одно, що втратити себе, згубити. Коли в твоїм домі десь заритий скарб, а ти про нього не знаєш, то тобі все одно як би того скарбу й не було. Отже пізнати самого себе, знайти себе і знайти людину—се все одно. Але ти себе не знаєш, бачиш в собі одну землю, отже нічого не бачиш. Однодивитися на тїнь дуба, а друге—на самий дуб. Отже ти тїнь свою тільки бачиш, тоб-то, просто сказавши, нічого не бачиш. Так і виходить, що ти сам себе зроду не бачив.

* *
* *

Тіло наше само нічого не може, ним розпоряжається мисль: вона розсуждає, радить, определяє, велить, а тіло тільки як приборкана скотина або як хвіст волочеться за думкою. Значить головне в нас—то єсть думка.

Але й земля липка дуже; нескоро можна вирватися з плотської думки, бо вона ж родиться в плотському нашому життю, по землі повзає, плоти бажає. Та Господь знайшов мудрого проти мудрого, змія на змія, сім'я проти сімени, землю проти землі, рай на місце пекла, живе замість мертвого, правду свою на місце брехні. *Vira*—от се єсть істинне око, яким, минаючи видимість, бачити можна істинну людину.

* *
* *

Як на картині видимі краски сами по собі ніщо, тільки грязь, а головне—той рисунок, що вони дають, так і в людині. Та не тільки в людині, а і в звірях, і в деревах, і в травах. Дух все виліплює, дух і держить. Але ми почитаємо в тілі тільки прах, а мислю вище не підіймаємося, не думаємо, що то ж Бог битіє усьому. Він у дереві істинне дерево, в траві трава, в музиці музика. Бо Господь, і Дух, і Бог—се одно. Він дивнеє в усім і нове в усім робить сам собою, і істина Його в усім во віки перебуває. А решта—то тільки зовнішність, тільки тінь Його, п'ята Його, підніжжа Його і ветха риза.

* *
* *

По великих садах роблять часом здоровенні клітки, обволікають їх залізними сітками, і багато птичок безперестанно в середині там колотяться, то в один то в другий бік бьються, але ніде про-

летіти не можуть. Отак і наші серця мечуться й мучаться в стінах видимости. Бо що може бути вужче й тісніше видимости?

Як же ж нам вилетіти звідти, коли ж ми давно, з самого дитинства напоєні лукавим духом, засіяні зміїним насінням, щоби тільки одну видимість, зовнішню тьму любити та за нею ганятися? Чи вилетить же, як птиця, серце наше з клітки землі?

Ох, не вилетить—бо ми не віримо, що зверх видимости є ще щось, чого не можемо полапати й аршином поміряти. І хоч приймемо насіння благословенне, начало спасенія нашого, але воно буде у нас безплідне—бо ми любимо зовнішність, звикли до неї і не можемо подумати, що видимість може зогнити, як зерно, але невидима сила зостанеться. А без того согниття новий плод ніяк не може родитися.

З ким можна зрівняти істинну людину?

З повним і добрим колосом пшенишним. Чи не в зерні закрилося все і чи не весною виходить, движиме невидимою силою? І тоді зерно починає давати щось нове, коли зовнішність уся вже на ній зогнила, і те нове—то вже не від плоті, а від Бога.

Підійми ж від землі думку свою і зрозумій, що носиш в собі людину від Бога рожденну. Побачив ти в зерні легеньку зовнішність, в котрій закрилася таємно дійсність невидимого Бога—поглянь тепер і на себе. Старенька солома не боїться погібелі: як із зерна вона вийшла, так в зерні й закриється. Чого ж *ти* трепещеш? Не бійся. Роскрий своє серце для прийняття віри, бо яке ж то сильне зерно в тобі. в самім тобі! Небо видиме і земля—все в твоїм зерні сокрите.

* * *

Світло відкриває усе, що нам у тьмі тільки бовваніло. Так і Бог усю нам істину освіщає. Земляний чоловік гадає, що ніби-то він і справді щось розуміє. Та воно хіба мало такого младенець бачить у потемках, чого й не бувало? А коли світ возсіяє—всі примари щезають.

Всякий знає отсі слова: час, життя, смерть, любов, думка, душа, пристрасть, сумління, благодать, вічність—але як би кого попросити про пояснення, то всяк би задумався. Хто зможе пояснити щд таке час, коли не зрозуміє божественної висоти? Хто взагалі може зрозуміти щось з усіх видимих і невидимих сотворінь, коли не розуміє того, хто всьому голова й основа? Начало премудрости—розуміти Господа. Не бачу Його, але знаю й вірую, що Він єсть.

V.

(З твору „Ворота Господні в границі вічності“).

Земля родить і звірів, і скотів, і гадів, і мух. Так і серце земне робить з нас ріжних нечистих звірів, скотів і птиць; а чадами Божими творить нас тільки чисте серце, що возлетіло вище усього тлінного. Серце жадне до золота, серце, що любить думати тільки про гаманці, мішки та чемодани—се справжній верблюд, що любить пити мутну воду і за вьюками не може пролізти через тісні двері в границі вічності. Бо серце ж єсть корінь і суть. Усякий є тим, чиє серце в нім. Вовче серце у тебе, то й сам ти вовк, хоч лице й не вовче. Серце, що зоставляє верблюдам мутну воду, а само устремляється на горня до чистої води—чи не олень то, коч і рогів не має? Серце трудолюбствує,

очищаюче від половини вічне зерно Святого Духа на хліб—чи не віл се молотящий? Серце, що воцарилося над звірами й над волею своєю, що ростерзало всяку владу і славу, яка возстає на Бога, що не тратить духа в бідности, в гоненнях, в хворобах, у смерті—чи не лев то? Серце, що високо блискає, як блискавиця, що настагає й побиває усякі пернаті мрії та замислуваті стихійні думи—чи не сокіл то єсть? А серце, що летить в простір висоти небесної, любить світло й вперяє зіницю очей в сяєво південних променів—чи не є то благородний орел? А чи не голубка є серце, що любить Господа, святої надії гніздо в нім знайшовши? І нарешті чи не голуб тобі є серце, що бачить двоє, що над потопними водами зрить твердь і берег? Се чисте серце, що злітає над усім поганим, то єсть голуб чистий, Дух святий, дух знання, дух благочестя, дух премудрости, дух ради; дух слави нетлінної, дух і камінь віри.

VI.

(З твору „Дружня розмова про душевний спокій“).

Зміряли ми море, землю, повітря, небеса, потривожили внутрішність земельну ради металів, розмежували плянети, повідшукували гори на місяці, найшли невидимих світів нещисливу кількість, будуємо дивовижні машини, засипаємо безодні, зупиняємо воду—Боже, чого ми тільки не вміємо? Чого ми тільки не можемо?

Але горе, що при всім тим чогось великого не стає. Немає чогось, чого й назвати не вміємо. Знаємо, що не стає чогось, а що воно таке—не розуміємо. І схожі ми на безсловесну дитину, що тільки плаче; воно і не знає і сказати не може в чім йому потреба, саму тільки досаду відчуває.

І се явне душі нашої незадоволення чи не дозволяє нам догадатися, що всі оті науки не можуть думки нашої наситити. Безодня душевна ними не наповняється. Пожерли ми нечислиме множество систем з плянетами, плянет з горами й морями, але не втоляється наша жажда. Математика, медицина, фізика, механіка, музика із своїми сестрами—чим більше їх вкушаємо, тим гірше палить серце наше голод і спрага, а ми все не догадуємося, що то все тільки служниці при пані, хвіст при голові.

Я наук не хую, навпаки—я хвалю й найпоследніше ремесло. Але те хули є достойне, що, на сі науки надіючися, забуваємо ми найвищу науку—науку щастя людського, до якої всякому віку, всякій землі, всякому полу й зросту завжди двері відчинені.

Що ж може зробити нас щасливими?

Наше щастя живе у внутрішнім спокою серця нашого, а спокій—у згоді з Богом. Чим хто згідніший з Богом, тим він спокійніший, а значить і щасливіший.

* * *

Щасливий той, хто живе по волі благого Духа—Господь буде на всіх путях його. А що нас вводить у пагубу, так се от сі чотири річі:

А. Братися за те, що тобі не підходить.

Б. Нести обов'язок, противний твоїй природі.

В. Обучатися, до чого не родився.

Г. Дружити, з ким не рожденний дружити.

Отже бути щасливим—се значить лізнати себе чи то свою природу, взятися за свою долю і робити своє діло. Найкраща душа не може бути спокійною, коли вона несе обов'язки, до яких не родилася. Та й як же їй бути спокійною, коли вона втратила радість серця? А як же їй не втратити, коли замість добра обижає і приятелів

кривних, і ближніх і дальніх, і земляків і чужосторонніх? А як же їй не обиждати, коли вред приносить суспільности? А як ж не вредити, коли нема невтомної праці? А звідки ж може узятися труд, коли нема охоти до нього? А де візьмеш охоту без природного до того нахилу? Отже природа й єсть первоначальна усьому причина. Вона мати охоти, а охота гірша неволі по приказці. Охота радується труду як синові своєму, робить труд солодким.

А що ж таке сама природа? Се і єсть блаженний у чоловіці Дух; се той, що говорить: без мене не зможете нічого творити. Дух управляє сліпою видимою твоєю природою і Він уже не помиляється. Послухай Його—і Він поведе тебе до того, до чого ти рожденний, і будеш ти і для себе і для братів своїх корисним. Отже не хапайся за должность, не визнавши чи ти рожден для неї. Пізнай себе і послухай Господа свого: Він один знає, що тобі єсть сродне й корисне. Він і поведе тебе до того, запалить охоту, заохотить до труду, увінчає кінцем твое діло і благословенням главу твою. Не розпочинай нічого без сього царя в життя твоєму. Невже мимо вух твоїх проходять слова: *шукайте насамперед царствія Божого*. Отже шукай, і день і ніч повторяй: *нехай прийде царствіє Твоє*. А без того—наплюй на всі свої діла, якими б хорошими вони тобі не здавалися.

* * *

Часто так виходить, що багато людей тікають від хліборобства. Кидаються на всякі інші должности, хоч може вони й не підхожі зовсім до них. А між тим тільки природний труд є солодкий труждающомуся. З веселостоєю жене зайця борзий пес. Услаждається трудом пчола, збираючи мед. По що ж тільки ти, о маловірна душе, отягчаєш себе,

ідучи в друге званіє, коли Отець твій небесний родив тебе хліборобом чи гончарем чи бандуристом? Чому не йдеш по званію своєму, йдучи на инше, хоч тобі й не сродне? Бо не розумієш, що в тисячу раз щасливіше в малім можна жити, але з Богом своїм, ніж без Нього знаходитися серед воєначальників чи первосвященників. Більше пошани вартий швець, на своєму місці, ніж генерал не на своєму. Яка користь, коли ім'я твоє десь напечатане, а Дух Істини, що сидить і судить в самому тобі, не одобрляє тебе? Зостанься ж краще в природнім твоїм званію, яке б воно не було мале. Лучче тобі попроситися з великими хоромами, з широкими ґрунтами, з пишними титулами, ніж розстатися з душевним спокоєм.

* * *

Божественна сила, що веде чоловіка до роботи згідної з природою, називалася у древніх *Мінервою*. Отже хто взявся за яке діло, не слухаючи сього голосу, про того у древніх була поговорка—„взявся без благословення Мінерви“. І так спочатку говорили тільки про науки, а потім про все, навіть про найменші справи. Коли хто без природи сунувся у врачєбну науку або в музику—о тім говорили: „без благоволення Апольона“, „без милости муз“. Коли хто брався за купецтво, а не вмів—про того казано: „без дозволу Меркурия“. Хто жив у гарнім саду, коло чистої ріки, на високих горах, але не мав до того натури, о тім повідали: „живе без благословення Дьяни“. Скільки було справ, стільки й назв. Але ж бо в усім тім один Дух Святий працює, так само як в органі один воздух через різні трубки дає різні й звуки, або в людськїм тілі один ум через різні члени робить ріжну роботу. Тому ми тепер на все те кажемо—без *благословення Бога!*

* *
*

Смішно дивитися, як медвідь танцює, вовк свистить у сопілку, а лошак носить поноску. Смішно, бо всяка безвредна невідповідність смішить. Але коли вже поставити вовка пастухом, медведя зробити ченцем, а лошака совітником, то се вже не жарти, а таки просто біда. Бо хто може бути до других добрим, коли він до себе самого лихий? Самім собі убийцями суть ті, хто бореться з природою. Яка ж то мука—трудитися в невідповіднім ділі! Без охоти і празник річ важка. Ніхто не буде мати твердої слави від якого-будь художества, коли труд біля нього не буде мати за солодчий самої слави. Багато людей, не звертаючи уваги на свою природу, беруть для себе ремесло найдохідніше, але вони помиляються. Дохід—не радість, а коли й радість, то не внутрішня. Істинну ж радість сердечну знайдеш тільки в роботі тобі сродній. І тим радість більша, чим більше сродна робота. Як би щастя було в богацтві, то хіба мало богатих на світі? А щасливих, бач, мало. Бо богацтво тішить тільки тіло, а душу веселить сродна робота; коли ж сю роботу відобрати, то се для душі смертельна мука. Душа сумує й непокоїться, як пчола замкнена в хаті, коли сонечко світле кличе її на уквітчані поля. І мука ся позбавляє душу здоров'я, відбірає охоту на все і приводить до розслаблення. Тоді душа нічим недовольна. Не веселить її тоді й богацтво, гнусними здаються сусіди, невеселими забави, обридливими розмови, важкими хатні стіни, немилими усі домашні; ніч скучна, а день досадний; літом зіму хвалить, а зімою літо; подобаються минулі віки, хотілося би із старости вернутися в молодість; лає нарід свій і свого рідного краю звичай, порочить натуру, ропщеть на Бога і сама на себе гнівається; тільки те солодким здаєть-

ся, чого нема, тільки те гарне, що минуло, тільки те завидне, що далеке; там тільки гарно, де мене нема, і тоді тільки гарно, коли мене там нема. Хворому всяка їжа гірка, всяка услуга противна, а постіль тверда. Жити не може і вмерти не хоче. Млюсть, кажуть лікарі, початок всіх хвороб тілесних. Так само душевне незадоволення—се двері до всіх сердечних пристрастей і внутрішніх бурь. Не бачимо воздуха, що пінить море; не бачимо й скуки, що хвилює душу. Ми її не бачимо—а вона нас мучить. Бо се єсть дух мучительний; літає він всюда, сідає на позолочених дахах, проникає у світлі чертоги, сідає на престоли рядом із сильними, нападає на воїнський стан, подогоняє кораблі, знаходить тебе в далеких странах, в глибокій пустині. Звідси усіх страшних діл начало і всіх самоубійств. Отак невидиме стає сильнішим видимого, і від невидного залежить видне.

* * *

Трудно, кажуть, пізнати свою природу. А чужу то й ще трудніше. Але землеміри по тіні можуть определити висоту дзвіниці—отже і всяка инша тайна має свою тінь. Дивись: коли хлопчик робить собі маленьке ярмо і кладе його на шеня, на котика—чи не є се тінь хліборобської в нім душі і чи не позив се до хліборобства? А коли він одягає шаблю—чи не охота се до воїнства? Коли переймає божественні пісні, любить заглядати в священні книги—чи не показує се таємну іскру природи, що зове його до діл богословських? Отже й бачимо в усім тім невидиму силу.

* * *

Бог подібен до богатого фонтана, що наповняє ріжні сосуди по їх вмістимости. А над фонтаном напис: *нерівна усім рівність*. І ллються з ріж-

них трубок різні токи в різні сосуди, що стоять дококола фонтана. До меншого сосуда менше попадає, але втім він рівний з більшим, що обоє однаково повні. І що може бути більше гупого від тої рівности, яку де-які дурні у світі завести думають? Бо хіба ж не гупе те, що противиться Божій натурі?

Я сади, поля й ліси люблю по природі своїй; батько мій теж хлібороб.

Слава Богу—мабуть і ти до тої роботи родився. Берися ж орати, приготовляй пишу для людей і скотини, води стада, розмножай вулики чи що там тобі твій Господь повелить. Не бійся—труд твій буде тобі солодшим, ніж воздух благовонний, ніж чисті вод потоки, співи пташск, ніж нарешті самі плоди трудів твоїх. І сього жде від тебе рідний край твій. А коли ж не послухаєш Господа—знай, що печаль загрисе душу твою серед позолочених палат і будеш ти плакати, згадуючи поля зелені. Ранком будеш говорити—та коли ж той день уже мине, а увечері скажеш—та коли ж той світ уже буде. Або скажу тобі Моїсеевими словами: *„буде життя твоє наче висіти перед очима твоїми, і боїтися будеш і дня й ночі, і не будеш віри няти життю твоєму від страху серця твого, бо воно буде перелякане, і від видимого очам твоїм“*. Оце єсть життя в тілеснім богацтві, але без душевної утіхи; се єсть бачити Господа свого висящого над очима твоїми і не покривающого, як гніздом птенці своя, а біющого по сердечних зіницях, як орел оленя, сидючі на рогах його.

Коли хто родився воїном—бери зброю, оберігай хлібороба й купця від зовнішнього ворога й від внутрішнього грабителя. Тут твоє щастя, тут твоя радість—бережи ж свого звання, як ока. Що

природному воїну може бути солодшим військового діла—колоти обиду, оберігати страждущу беззбройну невинність, заступати правду—оце єсть його солодка їжа. То ж не бійся: з Богом легко тобі буде нести голод і спрагу, холод і спеку, безсонницю, криваві рани і самий страх смерти. Все те воїнське горе з Богом буде тобі сто разів приємніше, ніж чини й доходи твої. Чин може носити усяк, але діло дійсно робить тільки той, хто має природу до того. Діло й без чина діло, а чин без діла ніщо. Коли ж, званіє Боже забувши, підеш за прихоттю своєю та за сторонніми совітниками—простися навек з усякою радістю, хоч би ти поселився в самім рогу ізобильности. Будеш що-хвилини терпіти душевну смерть, бо відобрати від душі сродну роботу—се значить позбавити її життя свого. І люта єсть смерть сія. Ради тіла ти убив душу—а се погана заміна.

Не розумію—по що мати меч, коли робити ним не те, на що він властиво є викований. І по що носити тіло, коли не тратити його на те, до чого воно создане. Тоді хоч би ти жив Мафусаїлів вік, то життя здається тобі пеклом, коли воно не потрачене на те, до чого тобі Господь дав його. Солодкою є трата здоров'я й літ тільки на природне діло. Тоді тільки життя наше стане жертвою благоуханія Господеві. Хто кличе в лісі й сади соловіїв та дроздів, на поля жайворонків, а жаб у води й болота? Хто веде ріки до моря? Хто тягне до магніту залізо? Хто язик полуміні тягне угору?—Се Бог наш. Хто щасливо живе в богацтві, то не тому він щасливий, що в богацтві, а що в богацтві з Богом; а як богач буде без Бога—последній старець щасливіший його. Не всі рожені для щастя в богацтві. Коли математик, медик чи архітектор щасливі, то певне щастя те від природи, а без неї чоловік тільки бідна й смішна

тварь. З Богом святим і низьке підіймається, а без Нього падає й високе. Щастя наше в нас самих, нехай ніхто не жде щастя ні від високих наук, ні від почтених должностей, ні від багатства. Там щастя нема. Воно залежить від серця, а серце від спокою, спокій від призвання, призвання від Бога. От тут кінець, далі не йди. Бог жерело всякої утіхи, і царствію Його не буде кінця.

А ти хочеш бути проповідником. Та чи родився ти до того? Подумай над собою, оглядися добре; коли справді не тщеславність чи прибіль, а сам Господь тебе зове вродженною до сього діла любовію—іди. Готовся до того звання. Зостав усі діла, тікай усякої молви, люби бідність, самотність, ціломудреність, дружи з терпінням, учись священним язикам—се все зробить тебе острішим і крилатішим. Привітайся з древніми язичеськими філософами, побалакай з отцями вселенськими, а перше всього дбай, щоби зрозуміти що таке віра. То найпотрібніше. А коли вже призапасся хлібом Христовим—можеш розпочати уділяти його й приятелям, благодітелям, ближнім і дальнім. Тільки треба все те утверждати непорочним життям. Який же ти богослов, коли ти сребролюбець? Ти збирай тільки багатство слави Божої.

VII.

(З твору „Боротьба архистратига Михайла з сатаною за те, що легко бути благим“).

Шлях спасення.

Любезні брати мої! Подивіться на того, хто йде тим шляхом. Шествує собі з палицею веселими ногами й співає спокійно: „зайда я на землі—тож не сокрий, Господи, від мене заповідей Твоїх“. А співаючи, дивиться то направо то наліво, спочи-

ває на горбочку коло потоку на травичі зеленій, пишу їсть просту, спить солодко і Божі сни бачить. Рано встане свіжий, повний надії; день його—вік його, і за тисячу літ нечестивих не продасть вік одного свого дня. У світі він найбідніший, а у Бога—найбагатший, бо возлюбив путь і славу Божу. Ногами ходить він по землі, а серце його на небесі.

Шлях спокою, що іменується порожнім.

Се єсть шлях царський, верховний, горній. Ним пішли Енох, Ілля, Авакум, Пилип; ним пішов Абрам на гору принести в жертву Ісака і взяв від Бога печатку віри. Ним ішов Моїсей на гору, ним шествує весь Ізраїль до землі обітованної. Сим же шляхом зійшов на Сіон Давид; і Христос у пустиню побідити сатану; і апостоли йшли на гору Галилейську бачити світло Воскресенія. Радісний сей шлях, але порожній; порожній, але радісний, і без нього нема спасення. Порожній же він, бо тільки людям вибраним одкривається.

Шлях лівий, що іменується ятір.

Ятір—се сітка така риболовна, зроблена по образу черева: широка при вході, тісна при виході. Он тим шляхом іде сребролюбець. Господи—як же ж він обвішаний мішками, торбами, кошеллями, гаманцями! Ледве сунеться, мов навантажений верблюд. Кождий ступінь йому мука, але він сього не хоче чути та ще й підбадьорює себе піснею:

Нехай я буду поганий—аби був багатий.

Тепер не в моду совість, а грошики йдуть в лад.

Як нажив, не питають—аби було багато.

Коли багатий, то всім брат, і чесний, і гарний.

Що у нас безчесне на світі? Порожній гаманець.

О, святі грошики! Нема над вас у світі.
Не стільки милий батько, не стільки мила
мати,

Не стільки й діти веселять.

А се ще хто тим шляхом іде? Глянь! П'ятерик
люців чвалає у великих опанчах, що на п'ять
аршин по дорозі ще волочаться. На головах кол-
наки, а в руках не жезли, а коляки. На шиї у
кожного дзвін з верьовкою, торбами, образами,
книгами обвішані. Ледве-ледве волочаться, як воли,
що соборний дзвін тягнуть. От уже справжні
„труждаючієся й обремененні“, але горе їм, бо
то лицеміри, обезьяни справжньої святости. Вони
довго моляться в церквах, безперестанно у псал-
тирь барабанять, будують та украшають храми,
йдуть молитися до Єрусалиму. На пику вони святі,
а серцем над усіх беззаконніші. Серебролюбці,
честолюбці, сластолюбці, сводники, немилосердні,
непримирительні, радуються нещастю сусіда, в
прибутку бачуть благочестя, заповіді Божі що-дня
цілують, а за копійку їх продають. Се домашні
звірі й внутрішні змії, лютіші від тигрів, крокоди-
лів і василісків. В торбах їх пісок йорданський з
грошима, а книги, навішані на них—типіки, псал-
тирі, прологи й таке інше. От зупиняються вони
й починають співати. Послухаймо й ми безбожної
їх пісні.

Прокинься, Боже—чого ти спиш?
Чому про нас так мало думаєш?
От беззаконним добре на їх шляху
І не знають вони на нім бідности.
А ми ж тобі свічищі ставимо
І що-дня молебні правимо—
А ти забув усіх нас.
Ми двічі постимо на тиждень,
У піст не п'ємо горілки,
Ходимо по святих місцях,

Псалтирь напам'ять знаємо—
А ти забув усіх нас.
Почуй же, Боже, наш вопль і крик,
Дай нам богацтво найбільше всіх.
Отоді-то ми тебе прославимо
І прямо вже золоті свічі поставимо.

VIII.

(З твору „Вдячний Еродій“).

Рожденного на добро легко добру вивчити.
Сокола скоро навчиш літати, а не черепаху. Орла
скоро вивчиш дивитися на сонце, а не сову. Олень
легко привчиться бігати на гору й пити з чистого
жерела, але не верблюд чи кабан. І всяке діло добре
йде, коли йому допомагає натура—ти тільки не мішай
їй, а коли можеш—поможи, очисти їй дорогу. Клубок
сам собою покотиться з гори—прийми тільки
камінь з його дороги. Яблуні не вчи як яблука
родити, бо вже сама природа її навчила, а ти тільки
вбережи її від свиней, очисти гусінь. Природа
усьому начало і без неї нічого благого нема. Саме
виховання від природи йде, вливаючи в серце
благостне насіння волі, аби ми самохітно й добро-
вільно робили святе і угодне перед Богом і людь-
ми. А приписувати суть виховання людській науці
й людському языку—се идолопоклонство. Яка там
користь хоч би й в ангельській мові, але без доб-
рої думки? Який плід може дати найтонча наука
без серця благого?

* * *

О, молоді люди! Коли дивлюся на вас, як ви
у світ устремляєтеся, приходять усе міні в думку
казка про вовка, що з'їв вівцю і, надівши на себе
її вовну, пішов до стада; а ягня, побачивши ніби
матір свою, з усіх сил побігло до вовка, а за ним
і все стадо.

Приходять іще міні на думку тетерваки, що гоняються за обильністю харчу і на тім ловляться. А от уже чайки, сусідки та дятли—ті обережніші, так само як і олені та сайгаки. Послухайте отсієї пісеньки:

Будь доволен малим, за великим не гонися.
Сітка вже простерта на тебе—вельми бережися.
Я вам сильно ражу—роскішно не жити,
Бо на таких-то завжди напинають сіти.
Хто вдячний Богу, той малим доволен,
А ропотник усім світом не сит і не повен.
Вдячна душа втече від сіти,
А замість неї туди попаде неситий.

ІХ.

(З твору „Убогий жайворонок“).

Тетервак, не бачучи сітки, налетів на розсипану ловцем їжу, почав її хапати; а нажершися по вуха, похожував, надуваючися і дуже задоволений із себе. Мимо летів жайворонок. Тетервак почав присоглашати й жайворонка до своєї пишної їди, але жайворонок сказав, що він не хоче брати чужого, не любить пишности й має задоволення із своєї бідноти. На се тетервак почав сміятися:

— Блаженні нищі... Добре блаженство, коли нічого вкусити. Правда, воно й багато їсти часом вредно, але все ж таки воно спокійніше, ніж терпіти голод. Не ївши, кажуть, лекше, а поївши лучче. Каже—не займай чужого. А як його не займати, коли воно само в очі пливе? Та не все й брати треба. Хіба я дурень? Бачу черепок на дорозі—йду мимо. Але як уже хліб попався—ніяк не пропущу. Отоді буде спокій. Отак я думаю і не помиляюся, бо я ж таки не вчора родився та й між людьми потерся, слава Богу. Правда, були часи, коли й бідних, але добродітельних псважали, та

тепер світ зовсім не той. Тепер коли ти бідний, то й дурень, і нема про тебе у світі доброї думки. А стратити у світі добру думку про себе—се ой, як погано. Куди ти тоді годен? Будь ти там який хочеш, хоч десятка шибениць достоїн—кому яке діло?—аби тільки ти мав добру славу і був у почоті. Тоді нічого не бійся, не впадеш ніколи. Бо не той прав, хто прав по суті, а той, хто вміє здаватися правим і знає поговірку— „кінці в воду“. Оце нинішнього світу наймодніша й спасенна премудрість. Коротко сказавши: тільки той щасливий, хто хоч і не прав по совісті, але прав по бумажці. То тільки дурні кажуть, що з багатством приходить безпокойство. То власне труд є безпокойство. І дурна є отся пісня—

Кому менче в життю треба,
Той ближче усіх до неба.

Отаку пісню співають дурні. А ми не таку. Наша пісня от яка:

Жери все, що перед очима,
То щастя буде за плечима.

Але не вспів тетервак dospівати, як упала сітка; і ловець скрутив тетервакові голову. Жайворонок перелякався й полетів до батька; розказав те все батькові, а батько так почав говорити:

— Сине мій! Приклони вухо твоє до слів моїх— і спасешся від сіток. Пам'ятай, що невелика користь—читати багато книжок, а бути беззаконником. Читай одну книгу і досить буде з тебе: се книга рода людського. Читай її й поучайся. Правда, читають її всі, але несмисленно: дивляться на зверхність, а серця не бачуть. Тетервак отой: бачив їжу, а не бачив сітки—так і люди: читають книгу світа сього, а в сітки ловляться. Ти ж, сине мій, читаючи книгу видимого й злого у сім світі, возводи в усякім ділі сердечне око твоє на саму суть, на саме серце. Отоді тільки, пізнав-

ши саме жерело, будеш правим судією усякому ділу. Тетервак побачив їжу й накинувся на неї. Чому вік так зробив? Бо має серце невдячне, з своєї долі незадоволене, жадне на чуже. Отже треба мати серце чисте, тоді не будеш боятися ні блискавиці, ні грому. О, серце чисте! Ти—новий вік, вічна весна, благовидне небо, обітованна земля, рай розумний, веселіє, тишина, спокій Божий, Субота і Великдень! Серце чисте—то зерно, з котрого проростають небеса і земля; зеркало, в котрім відбивається усе сотворене; твердь, що мудростоєю своєю утвердила дивні небеса; рука, що держить путь земний і прах нашої плоті.

X.

(З книги „Асхань“).

Ніяк неможна пізнати Господа, не пізнавши самого себе. Правда, воно ніби-то ми й бачимо себе і знаємо себе—але як бачимо і як знаємо? Хребет один бачимо, а не лице. Бачимо одну брехню нашої плоті, а не істину в ній. А воно не досить бачити в нас одну нашу землю, а треба підіймати око вище і за нашою землею прозріти ту землю Господню, про котру Ісаія каже: „з веселієм ідіть до неї“. Не досить бачити тільки лице тлінності нашої, але треба продіратися крізь нашу тінь, щоби побачити істинного чоловіка. Невже ти думаєш, що погана гнилість складає усю твою суть?

* * *

Милий друже! Привчай свій смак до їжі біблійної. Нема нічого кориснішого над неї, нема нічого й солодшого, хоч її хата й не пишна. Але насамперед треба пвзяти крашу думку про сувору сю премудрість: о скільки назверх вона непоказна, о скільки в середині важна й прекрасна. Вона бере

від тебе твої слова і говорить про ноги, руки, очі, вуха, голову, одержу, хліб, дім, ґрунта, скотину, землю, воду, повітря, вогонь. Але сама вона ніколи не ходить манівцями, а б'є у саму найтончу і головнішу точку, єдино до котрої й мала тебе вести. Вона тільки твоїми словами говорить, але не своє. На твоїй свистілці співає свою пісеньку, а все щоби возвести тебе з дольної твоєї грязі до самої суті істоти твоєї. Щоб поставити тебе, лежачого у тьмі, на нові ноги—уживає плотських слів, витягаючи тебе наче рибу вудкою, насаженою тим, на що ти береш, знаючи, що ти нічого не можеш розжувати і ніщо тобі не смачне, окрім плоті твоєї.

XI.

(З твору „Кільце“).

Кілька європейців подорожувало по Індії. Рано вставши, питали вони господаря про дорогу. А той їм казав:

— Два шляхи перед вами: один навпростець, а другий кружка. Я вам би не радив іти напрямки. Ліплє не спішіть, то далі пройдете. Будьте обережними. Не забувайте, що ви в Індії.

— Е, старче,—сказав один з подорожніх.—Ми європейці й нічого не боїмося. Іздимо по всіх морях, а земля нам не страшна, бо маємо зброю.

Пішли. Пройшовши кілька годин, знайшли шкіряний міх з хлібом, тут же лежав і посуд з вином. Наїлися, напилися, спочили коло каменя. А один і каже:

— Чи не пошле нам Бог іще яку таку нахідку? Здається, я вже щось і бачу впереді по дорозі: ось подивіться—щось чорніє по той бік яру.

Один казав, що то теж шкуратяний міх, тільки дуже великий; другий казав, що то обгорілий пень, третьому здавалося, що то камінь. Та все ж вони

побігли туди через яр і, наткнувшись на дракона, усі погибли. Спасся тільки один, який був обережніший; він щось передчував і зостався по сім боці яру, а почувши страшний крик товаришів, скоріше побіг назад.

Се немудра баєчка, але нагадує вона життя людське. Людина найскоріше попадає в нещастя через свою спішність. Подивіться на людську товпу і побачите, що не тільки старші особи, а й молоді думають собі, що мають роги, які завжди убережуть їх від нещастя; певні, що як до їх очей не треба ще окулярів, так непотрібна їм і чужа мудра рада. І ся надія робить їх необережними, спішними на шляхах їх і упертими. А коли ще такий молоко-сосний мудрець та зробиться двою або трьою мов попугаєм, побуває серед яких відомих людей та в славних містах, коли узброїться арифметикою та геометричними кубами, прочитає кілька десятків любовних історій та проглине кілька штук коперникальських пілюль—то тоді йому усі Плятони, Солони, Сократи, Пітагори, Цицерони і вся древність—самі метелики, що літають над поверхнею землі, а він чує себе наче орел, що злітає до непорушних сонць і перераховує усі острови на океані. А тут іще де не візьмуться хвалителі, що дивуються новорожденній премудрости, якої буцім-то й не знали древні непросвіщенні віки. Тоді вже усіх починає судити отой великий муж і, наче ювелір камінці, те одобрює, а те обезцінює, маючи себе бути вселенським судією. А вже що до Моісея та пророків, то й балакати нічого: він і не погляне на тих порожніх та скучних говорунів; він навіть жаліє їх як ночних пташок чи кожанів, що люблять нещасну тьму суєвірства. Бо у нього все суєвірство, чого він зрозуміти не годен. Та й справді: як могли ті люди розсуджати про премудрість, щастя, душевний спокій, коли вони не знали, що земля плянета, що

Сатурн має супутників? І от з такими думками величезне число людей ведуть свій шлях.

* * *

Поки Олександр Македонський розмовляв у домі художника про річі йому відомі—всі його слухали з задоволенням; але як тільки почав він судити живопись—картина змінилася; і тільки коли художник шепнув на вухо царю, що навіть краскотери з нього сміються, царь зрозумів і перестав. Почула розумна людина, що царь не може мати часу вникати ще й у живописні тайни. А от великому числу людей не достає Олександрового розуму. Коли хто прославився в якій науці, то він уже й про все судить, забуваючи, що людського віку не стає, аби добре знати хоч одну науку.

Але ні про одну науку не розсуждають так відважно, як про ту, що робить людину блаженною. Правда, розсуджати й досліджувати похвально, але братися за верховенство—недобре. А між тим усі думають, що кождому то легко знати. Не тяжко відшукати дорогу, але ж бо її ніхто шукати не хоче, усякий іде своїм шляхом, та ще й другого веде. Про щастя проповідує історик, про нього ж благовістить хімік, його ж шлях показує фізик, льогік, граматик, землемір, воїн, одкупщик, часовщик, вельможний і простий, багатий і убогий, живий і мертвий. Всі на сідалищу учителів сіли, кождий собі ту науку присвоїв. А між тим одно діло знати вершини ріки Нилу й плян Лябіринту, а друге—розуміти суть щастя. І не попадаєш ти в царство спокою, хоч і знаєш, хто заснував Атени. І не того можна назвати несмисленним та непросвіщенним, хто не знає, де Великий Океан, а де Середземне море, а того, чия душа не чує Господа свого. Море від нас далеко, а Господь в серці наших єсть.

* * *

Древній мудрець Едип, уміраючи, залишає синові у спадщину книжку про Сфінкса.

— Сине дорогий! Візьми сю маненьку книжечку від мене—ї нехай вона тобі буде найкращою по міні спадщиною. Люби її, коли любиш мене, бо, шануючи її, мене шануватимеш. Носи її при собі—і вона дасть тобі той же плід, що й міні, тобто блаженний кінець життя. Не будь нахабним та безсовісним, іди потихеньку, бо шляхи життя небезпечні. Привчай себе бути задоволеним з малого і не наслідуй росточающих серце. Вчися збирати думки свої до купи й обертати їх в середину самого себе. Бо щастя твоє в середині самого тебе. Там центр його. Пізнавши себе—все пізнаєш, а не пізнавши себе—у тьмі ходити будеш і будеш чути страх там, де його й нема. Пізнати себе цілком і подружити з собою—оце істинне щастя і мудрість совершенна. Ах, коли б я міг тепер же дати тобі в серце пізнання самого себе! Але—сеє світло приходить у пізній вік. Та я прозираю природу твою і радуюся. Ти таки пізнаєш себе, коли будеш вникати в себе, і то сильно, сильно. І тим одним спасешся від лютих мук.

І довго ще говорив батько, але хлопчик не все міг розуміти. Омочивши батькову руку слізьми, притискав книжку до серця, а батько, радіючи синовому усерддю, спочив навіки, залишивши на обличчю світло радості, живий слід ублаженої спокоєм душі своєї.

Добрий син, часто читаючи сю малу книжечку, знав її майже напам'ять. В ній говорилося про чудовище Сфінкс з лицем жінки й тілом льва, як воно усім стрічним людям загадувало загадку: „що за звір, що ранком ходить на чотирьох, а півдні на двох і ввечері на трьох?“ Хто не відгадав за-

гадки, того чудовище мучило й убивало. І от власне Едип розрішив загадку, і чудовище зезло.

Але от Едипів син підріс, появилися у нього приятелі, котрі почали йому говорити: „Сфінкс? Та се ж чиста дурниця. Таких звірей ні в Америці, ні в Африці, ні на Японських островах природа не родить. Ні одна натуральна історія про таких звірів не згадує“. І молодий хлопець забув батькову книжку, віддався розпусному життю, а разом з тим з серця його зезла радість.

Але от стало йому 30 літ. Почав він потроху пізнавати себе і питаги: „Де поділася моя радість? Хлопцем я не мав нічого, і був веселий, а тепер все у мене є—нема тільки радости. Назверх вона ніби й єсть, а в середині себе я її не чую, і кожда моя услада кінчається гіркістю. От наслідки того, що я забув заповіт батьків. Сфінкс... Що воно таке? Певно тут єсть якась тайна. Мій батько був мудрий, любив людей, не говорив неправди і в жарт—трудно подумати, щоби він хотів мене обманути... А от—чи не попався я вже звіру тому в лапи? Бо щось мене мучить, а я не знаю що і не можу пособити. Світе безрозсудний! Отрута рід твоїх—от насіння смерти серця, а твої солодощі—ото й єсть лютий звір. Зустрічає він нерозумних лицем жіночим, а потім роздирає кістями льва.

Так в душі сина почав проростати з батькового неправдивого оповідання новий дух. Син почав потроху пізнавати себе і згодом унаслідував батьків спокій, живучи у храмі нетлінної істини.

* * *

Біблія заповітом зоставлена нам від предків нзших, і єсть се книга, що запечатала в собі спокій Божий, як рай огорожений замикає в собі радість, як ківот береже соковище, як перловиця перло храниць в собі. Де-яким глупцям смішним

здається сотворення світу, спочивок Бога по трудах, виліплювання Адама з глини, вигнання з раю, п'янство Лотове, родяща Сара, всесвітній потоп, столпотворення, перехід через море, чин жертвоприношення, лябіронт гражданських законів, хід у якусь-то нову землю і т. и. Та чи можна ж тому бути, щоб Ілля та Енох летіли живцем на небо? Чи згідно ж воно з природою, аби Навін зупинив сонце? Щоби назад пішов Йордан, щоби залізо плавало? Щоб діва, родивши, зосталася дівою? Щоб чоловік воскресав? Що то за судія на веселці? Що то за вогненна ріка? Що за щелепи пекельні? Нехай у те вірить непросвіщенна древність, а ми живемо в просвіщенний вік.

Ні трохи я тому усьому не дивуюся. Се так люди жують одну гірку й немудру шкоринку. А коли б вони до сього жерела принесли із собою сіль, то сей напиток зразу би став вином.

* * *

Древні мудреці мали свою особливу мову і виявляли думку своєю образами, наче словами. То були фігури річей земних або небесних; наприклад, сонце означало істину, кільце або змії звийтий у кільце—вічність, якор—твердість або раду, голуб—соромливість, бусел—богопочитання, зерно й насіння—помисел. Бували й вигадані образи, наприклад, сфінкс, сирена, фенікс, осьмиголовий змії і т. и. Кесарь Август мав на своїй печаті вирізаний якор з кільцем, обвитий швидким морським звіром дельфіном і з написом: *Festina lente*, тоб-то—„спішися поволи“. Образ, що має в собі тайну, іменувався *емблема*, тоб-то вкидка чи вправка, от наче вправка дьяманту в перстень.

Вічність вічного показувалася трьома зчіпченими перстнями з написом: „сі три—вищі всіх стихій“. Серце спражене вічності показувалося в виді

стріли летящої вгору до звізди з підписом: „досить для мене того одного“. Серце просвіщене вічністю значилося кущем, з якого зерна падають на землю, і підпис: „чекаю майбутнього життя“; те ж саме писалося ще орлом, який летить до сонця, з підписом: „горю, бажаючи безсмертності“.

І от Біблія теж уся сотворена Богом із священно-таємних образів. Небо, місяць, сонце, зірки, вечір, ранок, хмари, дуга, рай, птиці, звірі, люди і т. и.—все то образи висоти, небесної премудрости. Але ці образи завжди мають в середині себе щось золоте й дорогоцінне, тоб-то боже.

Міні здається, що Біблія похожа на будинок, що його багатий пан поставив під видом дарової гостинниці на шляху. І з своїх тайних покоїв господар бачив, як хто себе веде, чув розмови захожих і тоді вибирав собі у дружбу, хто йому подобався. А на фронтоні гостинниці стояв напис: „Усі зайдуть, але не всі будуть. Усі наїдяться, але не всі насолодяться“.

ХІІ.

(З твору „Розмова про давнину“).

Минулі часи можна так само бачити, як і вчорашній день твого життя, а вчорашній день—як сьогоднішній минулий ранок, а ранок—як от ці пів години, які ми зараз проживаємо. Тим же оком, яким ти дивишся на вчора, можна дивитися й на Авраамів час. Апостол Павел усі минулі роки заключає в слові „вчора“, а теперішні—в слові „сьогодня“, а все майбутнє називає „віком“. „Ісус Христос і вчора й сьогодні, той же і во віки віков“. Хто бачить сьогодні, той бачить і вчора, откровенієм єдиного дня отверзається 1000 літ.

Світ наш, вік наш і людина в нім—се тільки тінь тих самих річей вічних. Тінь не є саме діло, а тільки його образ. Наш світ—се тільки одежа, а Господень—тіло. Наше небо тільки тінь, а Господнє—твердь. Наша земля—пекло, смерть, а Господня—рай, воскресення. Вік наш то є лжа, мрія, суєта, пара, ніщо, а істина Господня перебуває во віки. Наш вік—то різноманітність тини, рубання піску, зів'ялення квітки, а Господень—єдність, тожність, адамант. День наш—вечір, ніч, місяць; день Господень—се вічний ранок, світло неприступне, незаходиме сонце.

Тілесний наш болван—се тільки тінь істинної *Людини*. Він тільки показує невидиму і прісносущну силу і божество тої *Людини*. Ого ж тій-то *Людині* й дивується Давид, побачивши очима розуму красоту її, піднявшись превище небес наших і стихій. Давид побачив, що ми так ріжнимося від тії *Людини*, як небо від землі. Хто з нас, смертних, подібний до неї? Ніхто, бо ми тільки земля, попіл, тінь, вид, ніщо. Тільки коли ми возведемо сердечне своє око від підлої натури нашої вгору до тої святої вроди—тоді тільки побачимо і єдину оту Божу *Людину*. Але ж бо ніколи очі розуму нашого не підіймаються від смерти до життя, від землі до небес, хіба тільки в той день, коли „стихії запалені валяться“. Тільки в той день Господній созидається серце чисте в чоловіці, а в серце вселяється слово: „плоть—то ніщо“. І тоді правда, прилетівши з небес, і земна істина воасіявша палять і нищать усі стихії, показуючи, що то все тільки одна тінь істини. А поки що—тільки одна віра бачить ту *Людину*, котрої ми всі тільки тінь.

Бо віра—то око прозорливе, серце чисте, уста отверсті. Тільки вона бачить світло, що сяє во тьмі стихій; бачить і любить і благовіствує.

XIII.

(З твору „Ізраїльський змії“).

Пустельник жив далеко від людей. Він мав шовкову заплутану нитку і шукав у ній *Початку*, а також що-дня на розсвіті ходив у сад, де жила прекрасна птиця. Він любувався тою птицею, потім починав її ловити. Птиця сідала близько коло нього, тисячу разів, здавалося, вона вже була у нього в руках, але все ж він її ніколи не міг упіймати. А раз то вона йому ще й сказала:

— Не тужи, що ти мене ніяк не вловиш. Добре тобі буде, як що ти її вік будеш мене ловити і тим забавлятися.

От раз до того пустельника приходив приятель. По привітанню пішла дружна розмова.

— Скажи міні,---питає приятель,---що ти робиш тут у сій пустині? Я б умер із скуки.

А пустельник питає:

— А скажи ти міні наперед, що тебе радує у світі? Бо я теж там умер би від сумноти.

— Моїх забав три жерела,---відповідав гість.--- Перше: роблю по силі моїй добро домашнім моїм і іншим людям; друге: маю добре здоров'я і третє: маю добрих приятелів.

— А я,---відповів пустельник,---маю дві забави: птицю й *Початок*. Птицю я все ловлю й ніколи її не можу піймати. А окрім того маю шовкових вузлів тисячу і один шукаю в них *Початку* і теж досі ще не знайшов.

— Міні твої забави,---каже гість,---видаються дитинячьи. А коли вони невинні і можуть тебе веселити---зоставайся собі здоров з ними.

І пішов, залишивши пустельника з чудернацьким його Початком.

* * *

Початок—се Бог. Все сотворене родиться і зсезає, отже певно щось було перед ним і щось застається після нього, бо *ніщо* ні початком ні кінцем бути не може. Отже таким чином *Початок* і *Кінець*—се те ж, що *Бог* і *Вічність*. Нічого нема ні перед Вічністю, ні по Ній—Вона все вміщає в необмежених відрах своїх. І не їй щось, а Вона сама усьому початок і кінець. У Ній все так, як у кільці: перша й остання точка одна, де почалося—там і скінчилося.

Се можна помітити й на сотвореному: коли на ниві гниє старе зерно, тоді з нього виходить нова зелень, отже зогниття старого є рожденням нового; де упадок, там і відродження—аби все давало свідокство про премудру будову світу. І в кожній річці для уважного глядача можна побачити правдивий сей Початок.

Ті люди, що провиділи через тьму сей початок, у жидів називалися пророками, а також священниками. В інших місцях сі люди називалися магами, волхвами, халдеями; у греків ієреями, софами, філософами, ієрофантами і т. и. Хто визначався до тої науки, того увільняли від усяких життєвих діл—і се означало посвятитися Богу. Посвятившись Богу, ті люди вже свобідно шукали і в природі і в книгах *Початку*.

* * *

Вічність можна примітити в кожній річці. Он землеміри в усіх своїх роботах насамперед шукають *центр і початок*. Погляньмо ж і ми на землю і все, що на ній. От слабосильне звіря—людина—водить медведів і слонів. Малий руль править кораблем,

а ще менший компас—показує всю путь. Дрібна іскра палить місто, з маненького зерна виходить велика яблуня. Легенький шум повітря, випущеного з уст в формі слова, може смертельно уязвити, може й оживити душу. Невидна пружинка движить усім механізмом годинника. Малесенька точка в циркулю єсть жерело усіх фігур. Десятифунтова машинка підіймає стопудову вагу. Солом'яний крутінь розбиває кремінь; папірець гражданських законів держить суспільність у спокою; слабого здоров'я государь управляє народами. Все те по плоті ніщо, але по сокритому в собі єстеству—сила. „Дух животворить“. Отой дивний Початок і єсть в немошах сила, в тлінности нетлінність, в дрібному величність. Починаючи кінчає, а кінчаючи починає; родючи погубляє, погубляючи родить, противним врачує противне. „Погибель одної річи родить другу“.

XIV.

(З твору „Жінка Лотова або книжечка про те, як читати Святе Письмо“).

Сказано—„пам'ятай послідня твоя“, тоб-то те, що йде за ділами твоїми. А що ж таке послідне, як не кінець і вічність? Все наше щезає і на місце наших тіней стає вічність. О, вічносте! Ти єдине світло нам і пам'ять. Безславен єсть судія, що тебе забув, безпам'ятен і богослов, що тебе не згадає. Біблія—се ж шлях вічности. Але приступаючи до її читання, треба кинути усе світове. Коли йти в море купатися—по що берегти світову грязь?

Августин каже, що не тільки в світських справах, але і в самім раю слова Божого криються діявольські сіті; отже треба з великою опаскою зачинати читання, щоби не вплутатися в силі лукаве, як то сказано про Юду: „разом із хлібом

увійшов у нього сатана⁴. Багатьох іскушав бруд Лотового п'янства; багатьох ростлив яд Давидового прелюбодійства, а в старости його отой дух діволожства. Не менше отрути і в повістях про сина його. Читаємо про заздрість Іллі—і гостримо ніжик на ближнього. Чуємо про хворобу Іезекіїля й драгуємо страх смертний та наше суевірство. Богацтво Іова робить нас жадними, благородність Авраамова гордими. Воскрешення Лазаря, прозрівання сліпих, оздоровлення біснுவатих—се вже зовсім робить нас плотомудрствуючими. Само зерно Боже, саме слово *Віра* соблазняє нас, бо ми починаємо уповати на плоть і кров святих, надіємося на тлін і клятву, обожаємо ладан, свічку, живопись на образі, церемонії та обряди, забувши, що окрім Бога нема нічого благого, а всяка зовнішність є тіль і клятва. Коротко сказавши—уся Біблія повна пропастей і соблазнів, і весь шлях її Єрихонський повітряними обсажений розбійниками. Біблія—се жидівський Сфінкс, і то про неї написано: „яко лев, рикаючи, ходить і шукає кого проковнути“. Щастя тому, кому удалося роздерти сього лева і в жорсткім знайти ніжне, в гіркім солодке, в лютої милість, в отруті їжу, в буйстві смак, в смерті життя, в безчестю славу. Але не кождий може бути Сампсоном.

Дуже треба пам'ятати раду сина Сирахового: „Багато людей померло від пересищення“. Отже треба старатися вкушати в міру, не перетяжуючи шлунка думок наших. Здоровий і чистий смак задовольняється малим, а засмічена горлянка без міри й смаку жере. Отого ж то Бог і не велить святити скотини не жвачної. Багато жерти, а мало жувати—погано. Отже хто читає багато ріжномисленних книжок, той не буде благоученим. Як що наш вік чи наш край має менше мудрих мужів, ніж по других віках та сторонах, то сьому виною наше

блукання по безчисленних та ріжнородних книгах, без міри, без розбору, без пристані. Хворому хочеться й того й того, а здоровий одним чим ситий. З'їж одно що із смаком—і досить. Нема нічого вреднішого, як ріжне та ще й без міри. Пітагор, розжувавши один трикутник, скільки наситився. Давид, роскусивши одну стінку ковчега, скільки просвітвся—аж скакав від радості. Отже розжуй і ти одну преславну славу—і відкриється тобі вхід і вихід до багатьох обителів Божого сього лябіринту.

Людину повну не всякий знає—а власне треба, щоби з твоєї купи гною блеснув дьямант, щоби від піщаної твоєї гори відкотився отой красугольний камінь. Щоби на болоті й грязі твого трупа виросла трава, яка дає насіння по роду божественному; щоб польові й дубравні крини та благовонні брості вийшли з землі твоєї. Оце й означає—другий раз родитися, тоб-то знайти в собі те, про що ти раніше тільки чув глухо, без усякого смаку, а на серці воно тобі не сходило; що ти не хотів його, не думав о тім, а як що й думав, то думка твоя похожа була на беззубу дитину, яка вертить у роті найкращий оріх із соломонowego саду, але вгризти не може. І тільки той, кому прийшов час роскусити самого себе—знайде в собі ненадійно золото. Тоді серце робиться доброю нивою, а плоть—як поле квітками наповняється.

Отже біблійне *сотворення людини*—се і єсть друге рождення. Воно буває не тоді як содомська людина з плоті й крові, наче горщик із бренія та грязі твориться, зліплюється, образується, стоїть, ходить, сидить, розмахує, очі й вуха й ніздрі має, ворушиться й красується як малпа, мудрствує як идол, мацає як кріт, лапає як безокий, гордиться як безумний, міниться як місяць, непокоїться як

біс, паучиться як павутиння, голоден як пес, жадний як водна хвороба, лукавий як змії, ласкавий як крокодил, постійний як море, вірний як вітер, надійний як криса, розсипчивий як порох, щезає як сон. Се ложний чоловік, сіль, тьма, пар, тлін, сон. Отже коли ж буває сотворення людини? Тоді як наступає друге рождення. Плотська людина обмежена тіснотою, а духовна—вільна. І в висоту і в глибину і в широту літає свobodно. Не перешкоджають їй ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустині. Бачить віддалене, прозирає сокровенне, заглядає в минуле, проникає будуче, шестує по хвилях океана, проходить двері до ув'язнених. Очі його голубині, крила орлі, оленева проворність, львина відвага, горличина вірність, пеляргова вдячність, агнцева незлобність, соколина швидкість, журавлина добрість. Тіло його—адамант, смарагд, сапфір, яспис, тарсис, кришталь і антракс. Над головою його літає седмиця птиць Божих: дух смаку, дух віри, дух надії, дух милосердя, дух поради, дух прозріння, дух чистосердності.

Коли в Божих книгах читаєш про п'янство, наложничество, кровозмішування, амури й таке інше—не проводь часу на содомських сих вулицях, але минай їх не задумуючися, не стоячи на шляху грішних. Біблія ж не на сі вулиці, а тільки сими вулицями веде тебе в горнія страни, в край чистоти й вічності. Біблії нема нужди в твоїй плоті—вона вся у Вишнім Бозі. Біблія—се храм слави Вічного, а не плотської твоєї дряні. По що ж ти в суботу, в покої, в чертоги, в світлиці й обителі Божі тягнеш сміття з гнусної твоєї хати? По що суєшся із смородом во град Вишнього? Очистися! Розбуй чоботи твої дома, обмий руки й ноги, зостав усе твоє тлінне і переходь до Божественного.

І от до сього переходу Біблія тобі єсть міст і сходи. Там тобі дається нетлінне замість тлінного. Побачиш, чого око твоє не бачило й що на серце тобі не всходило.

XV.

(З твору „Боротьба Варсави з бісом“)

Варсава. Обіцяв я собі не слухати нічого окрім премудрости, яка знаходиться в євангелії та в священних обителях біблейського Єрусалима. І від того часу наплював я на світ, плоть і діавола з усіма їх радами. Священник облив тіло моє скотською водою на той кінець, щоби я потім обмив серце своє водою духа з євангельського Сильоама. І в сім тайна: плотською водою тайно образується вода Премудрости, пієма з Біблії во спасеніє. А инакше хоч ти й облитий чи погружений, а коли ти не розумієш тайни і любиш пити гнилу воду мирських рад, то ти лицемір, чужий ти царствію Божому, бо ти тільки водою хрестився, а не духом.

Хто хоче блаженно у світі прожити,
Нехай зоставить усі мирські ради;
Мир є річ переверотна. Він іде на руках,
Упавши лицем на землю, а догори ногами.
Коли сліпий сліпого веде за собою,
То обидва упадуть в рів.

Даймон. Тісні ворота ведуть до царства небесного і щось мало бачимо туди входящих.

Варсава. Бо зле йдуть. Ідуть з трясінням колесниць, з лясканням бичів, шумом коней і кінників, з вагою мамони, з обильними трапезами, зі смрадом плоті й кровей, в небрачній одежі, в безпутних чоботях, з непокритою головою і без жезла, неопоясані, з немитими руками й ногами.

Даймон. Які колесниці? Які коні? Хіба ж таки всяк їздить на колесницях фараонських?

Варсава. Всяк. Бо воля його—колесниця його. Хто полюбив волю свою, той ворогом став Божій волі і не може увійти до царства небесного. Що носить і бісить вас, як не перемінчиві колеса волі вашої, як не буйні крила вітряних похотей ваших? Возлюбили ви волю свою й сіли на ній, як на колесниці; шукаєте її, п'яні нею, але не знаходите й кажете тоді: „ой, як трудно потрапити в царство Боже“. Воля ваша—се й єсть узи для вас, і вереві, й лев поглотивший, і пекло, і вогонь, і червак, і плач, і скрежет. І не вийдете звідси, доки не розірвете пут і не скинете ярма волі вашої.

Даймон. А хто ж у тім винен? Той, хто дав ту волю чоловікові.

Варсава. О, злобо! Не клевети на Премудрість. Не одну, а дві волі тобі дано. Але ви возлюбили свою волю вище Божої та й блукаєте вічно шляхом грішних.

* * *

Варсава. Що легше—красти чи не красти? А от весь світ повний татей і розбійників. Чи так уже потрібна й многоцінна річ дім та гарна одежа? А от увесь світ погряз у тім суєтнім любодіяння очей. Що може бути удобніше як хліб і вода? А от увесь світ обтяжився чревоугодієм, і черево стало богом світу, тоді як воно пуп пекла, щелели, ключ і жерело, що викидає з безодні сердечної усяку скверну, блювотину й неусипних черваків. Заздрість, грабіж, тяжби, крадіжка, убивство, хула, клевета, лицемірство, лихоїмство, любодіяння, студодіяння, суєвірство—ото є правдивий потоп Ноїв, що подавляє голову світові. А от увесь світ тее радується творити і успіхом беззаконств своїх і мудрість і славу, і благородність, і солодкість, і блаженство оцінює. Не правильно ти судив, але правильно сказав, що трудність шляху Божого виною гріха. Але

що ж коли світ від усього серця свого возлюбив пекельну дочку, оту трудність і гіркість, а Божу благодать возненавидів, хоч вона й каже: „Прийдіть до мене—і я заспокою вас“; „скільки разів хотів я зібрати вас, дітей своїх—а ви не сходилися“; „ходите в полуміні вогню вашого за те, що сами собі його розпалили“; „покарає тебе відступлення твое й злість твоя“. У бідах світу винен не Бог, бо він отверзає двері й обійма батьківські, але виною в тім сам світ із волею своєю.

Воля—ти несите пекло,
Все ти поїдаєш і все затроюєш,
День і ніч зіваєш щелепами,
Ковтаючи усіх без розбору.
Але хто зуміє заколоти сього змія—
Той знищить усе пекло.

Отже не брешти на ворота одкриті. Не вони повинні в малому числі спасаємих, а воля. Ах, проклята воле! Се тільки ти, як лев з огради своєї, перегорожуєш світові шлях до блаженного кінця життя.

Даймон. А хто ж се може уторувати шлях до того блаженного кінця?

Варсав. Усякий, хто захоче. А хоче той, хто возлюбив Бога. Ся нова любов нищить стару, котра помаленьку переходить у нову волю і в нове серце.

XVI.

(З твору „Потоп зміїн“).

Двоє прийшли до храму Соломонового: один сліпий, а другий зрящий. Сліпий водив очима то туди то сюди, але нічого не бачив. А зрящий, бачучи чудово живопись, що представляла людей, звірів, птиць, гори, ріки, ліси, поля, квітки, сонце, зірки й дорогоцінне каміння, вельми радів, а особ-

ливо дивлючися на семилямпадний свічник та сінь херувимів.

— Не бачу я нічого гарного в сім храмі,— сказав сліпий.

— Бідний ти...—сказав зрящий.—Піди до дому та викопай зіниці твої, зариті у футрі твоїм, й принеси їх сюди. Тоді обновиться перед тобою сей храм і почувеш солодке блаженство.

Що тут таке оті пришельці в храмі?

Всі ми пришельці у сім світі, в прекраснім храмі премудрого Бога. Є три світа. Перший—се вселенна, де живе усе рожденне. Другий—мікрокосм, тоб-то людина. І третій—символічний, тоб-то Біблія. Сонце є оком кожному з тих світів, а око є сонцем.

А що означає—викопати зариті у футрі зіниці?

Се значить пізнати самого себе, прозріти сокрыту в тобі самім вічність, тоб-то наче іскру в попілі своєму знайти.

* * *

Добрий живописець намалював на стіні оленя й павича. Маленький син живописця дуже веселився тими картинами, та й старший син дивився з задоволенням. Згодом живописець стер фарби, і не стало ні оленя ні павича. Маленький хлопчик від того плакав безутішно, а старший сміявся. Де причина сміху й плачу?

Краска—се тільки зовнішність, а сила рисунку в самім художнику. На стіні ті образи погibli, але в душі художника вони не погibнуть. Старший син се розумів, тому він сміявся; а маленький не розумів і тому плакав.

Отак і усі ті три світи складаються кожний з двох річей—матерії й форми. Грецький філософ Плятон називає сі форми *ідеями*, тоб-то наче видіннями, видами, образами. Оці ідеї й суть первісні

світи нерукотворенні, таємні верьовки, що держуть переходящу матерію. І у вселенній і в людині зовнішній вид дає знати про скриті під ним форми чи то вічні образи; так же само і в символічнім біблійнім світі є матерія й єсть Божа суть.

Змій і там шепоче своє. От він каже: „на початок Бог создав небо і землю“—але як же се розуміти? Доки стоїть яблуня, доти маємо й тїнь її. А що таке тїнь? Се місце, від сонця яблунею заступлене. Але дерево вічності завжди зелене, і тїнь його ні часом ні місцем не обмежена. І наш світ і всі інші нечислимі світи—се ж тільки тїнь Божа. Вона не стоїть постійно, а переходить в ріжні форми, але ніколи від свого живого дерева не відділяється. Давно вже розумні люди сказали: „матерія вічна“, тоб-то всі місця і всі часи наповнила. Тільки дитячий розум може сказати, що або був або буде такий час, що не буде світа. Ся дитиняча думка в кінці Х-го по Христі віку так перелякала людей, що всі ждали кінця світу, як мореходець гибелі корабля. Тільки уявіть собі стан душі тодішніх християн, скаламучених змієм! Та аж потім усе виявилось, аж коли всі язичники достойно і праведно християнське біснування висміяли та й тепер висміюють.

І от як бреше Змій на самих дверях, так бреше він і далі. „Нехай стане світло“, каже. Але звідки ж воно візьметься, коли всі небесні світила появилися тільки в четвертий день? І от так Змій іде через усю седмицю, наче б то він був свідком того чудотворного театру і наче б то страх як треба знати щд попередю появилося—цвіток чи гриб. А нарешті усю ту фабрику печатає Змій грубим юродством: „а в день семий спочивав від усіх трудів своїх“. Наче б то заморився й нічого більше создати не міг. А коли б се не перешкодило, то мабуть би були у нас тепер і безхвості льви, кри-

латі черепахи та кобили, хвостаті зайці, шуті воли, голосисті деркачі, м'які пухово їжаки, чотириочні та чотиривушні судії, правдолюбні ябедники й клеветники, премудрі, сказавши по-німецьки, шпіц-буби, а по-українськи розумні дурні і всякі інші чудовища та дивогляди. А за ними услід появило би ся, сказавши по-латині, і *perpetuum mobile* (вічний двигатель) і філософський камінь, що всю грязь європейську обертає у золото. А тепер, он бач, те все засіло в Божій безодні.

„Насадив, каже, Бог сад во Едемі на сході“. Виходить—насадив сад у саду, бо Едем—се по-жидівському сад. І звідки ж на сей сад садовий дивитися, аби він усе був на сході? Або—„позна, каже, Каїн жінку своєю“. А сам забув, що по його ж словах у всім світі було тільки четверо душ людей. Звідки ж Каїн узяв собі жінку окрім рідної матері?

І наговорить тобі сей Змій далі, що й Бог сам ридає, сердиться, спить, кається. Потім наговорить, що люди стають соляними стовпами, возносяться до планет, їздять колясками і по морю й по воздуху; і що сонце наче карета зупиняється та назад подається, і залізо плаває, ріки течуть назад, від голосу труб валяться стіни міста, гори скачуть мов барани, ріки плещуть руками, діброви й поля радіють, вовки з вівцями друкать, воли зі львами паються, хлопчики з аспідами граються, мертві кости встають, з яблунь падають небесні світила, а з хмар круп'яна каша з перепелицями, з води робиться вино, а німі, того вина напившись, починають говорити, чудово співають і т. и. і т. и. Чи не видно ж, що Змій по брехні повзає, брехню їсть і брехнею ригає? „Не смійте їсти всякого тука і всякої крові“—і тут же, забувши сказане, говорить: „нагодував їх від тука“, або— „пийте усі, бо то кров моя“. А яка ж уже то брехня--сказати про чоловіка: „усе покорив єси під нозі його“—а скільки

ж то, окрім звірів та гадів, тисяч дрібненьких, літаючих та повзаючих сотворінь смокчуть кров людську й поїдають тяжку працю рук його? А оті усі безчисленні вінця позбавлені мученики, що прелстилися від Змія й видовбали собі соблазняюче око, вирізали для Царства Небесного собі ядра, скопилися або в великім числі палили самих себе? Так! Господь ловить вірою, а Змій суєвірством. І поглянь же тепер на весь той земний клубок і на весь той бідний рід людський! Яким потопом тяжких ересей, роздорів, суєвірства, многовірства й ріжновірства хвилюється, обурюється, потопляється! І весь той потоп не свише нам єсть даний, але пекельна Змієва паща його відригнула.

Що ж робити з тим Змієм?

Поставити праведний суд над ним і точно пізнати силу діла його. Тоді й мала дитина ним володітиме.

А як же се зробити?

А тільки підняти його з землі, бо він тільки тоді вредний, коли повзає по землі.

А хто ж його підійме? А, піднявши, де його дівати? На шию його хіба собі повісити чи що?

І гори пересуває і Змія підіймає хто? *Віра*. Але перше ніж підіймати Змієве серце—підійми своє власне до вічності, а тоді Змій і сам підійметься та й повисне на дереві. Ми повзаємо по землі як діти, а за нами й Змій повзе. Коли ми підіймемося, то й Він з нечестивого стане блаженним, з повзущого божественним, з ядовитого спасеним, з мертвого живим.

* * *

Але судячи Змія нетреба спішити. Бо хто знущив невінчаних отих страдальців? Суд наглий. Хто во вся віки й чоловіки наводить на вселенну ріжних бід потоп? Суд наглий. Хто оту спасенну від

потопу піраміду столпотворенням завершити перешкодив? Мови помішав хто? Суд наглий. Хто, нарешті, найсолодший Богу музикальний орган—Біблію поганоголосю й безсогласною сотворив і розстроїв? Хто навчив сю Єву співати пісні не Богу Іаковлевому, а бездушному идолові Деїрському, світу сьому? Суд скорий.

Отого ж то й Адама вигнано з раю з його розстроєною псалтирею та поганенькими гусями. Ей, душе! Бігай суда наглого. Чи знаєш що таке Біблія? Се древній Сфінкс, Лев-Оіва. Оце вона ходить вселенню, шукаючи, яко лев, кого би проглинати, а ти дримаєш та граєшся. А чи розумієш, що оце тебе чекає й зустрічає? Або преблаженна перемога або цілковита біда. Коли розршиш загадку Сфінкса—дістанеш вишній град Давір, град премудрости, град дорогоцінно-каменний, єдиний возлюблений Давидові град оний. І се тобі спокій і милость во вся дні життя твого. Се і діва і жона твоя, що яко лоза виноградна буде родити тобі сини сіонські та дочки єрусалимські не від крови, а від Бога. Коли ж, по Сампсонівському, лева отого не роздереш—о, тоді замість солодкого сота стрінуть тебе псаєчі мухи, що гноять солодкість елея, стрінуть шершні й усяка гіркість.

Роздери ж Лева, душо моя! Бо як ні, то він роздере тебе. Кожде слово в Біблії прибите гвіздком, кождий голос її—рик львиний. Бачучи в Біблії землю й тьму, будеш вкушати яд. Роскусюю же та шукай у шкаралющі зерно вічності. Все тлінь і неправда, окрім одної вічності. Вона тільки єсть істина Божа. Все жуй, переварюй, роби з усього центр і кінець біблійний.

* * *

Після побіди Амореїської піднялися сини Ізраїля проти заходу. Немило стало то цареві Валаку. „От, каже, якісь-то нові та дивні люди вийшли з Єгипту і, по горах розливаючися, вище гір піднялися“. І посилає послів до чародійника Валаама, аби той знищив тих людей.

Прийшли послы, об'явили цареву волю. „Добре, сказав Валаам. — Переночуйте ж у мене“.

Он бачиш, друже, чому ангел не велить тобі тут шукати. Бо в сім гнізді ночують вороги роду Божого.

Або от. Прийшло до Моїсея коліно Рувімове та Гадове. І просять, аби він не переводив їх на той бік Йордану. „Бо на сім боці, кажуть, дуже гарна для скотини земля, а ми ж товаром займаємося“. А Моїсей на них закричав:

— То всі браття ваші підуть битися й тільки ви тут зостанетеся? Та ще й других перемовляєте, щоб не йшли на землю, котру їм сам Господь дає?

І Господь так розсердився на тих людей, що прирік їм не бачити землі обіцяної, окрім Халевата Ісуса.

Тож, друже, послухай Моїсея і не шукай в поганській тлінності возлюбленої людини, істинного мужа, друга, брата й приятеля твого. Шукай його там, по той бік Йордана і не сьогодні. Бо инакше вийде, що читав ти пророків, шукав *Людини*, а попав на мертвяка й сам з ним пропав. Бо шукав ти між посланниками царя Валака, на сідалищу губителів та чародійників, що все в плоть і кров обертають.

Нема тут *Людини*! Нема її в царстві мертвяків! Вона завжди жива і шукати її треба в царстві живих. Авраам, кинувши все тутешнє, знайшов *істинну Людину* на горі, а у Авраама добрі очі були. Ту ж *Людину* й Каїн бачив, „стоящу й не падающу й вічно перед лицем Господа перебувающу“.

Геть же! Йди геть,
Сумна ніч!
Сонце сходить,
Світло приводить!
Світло приводить,
Радість родить.
Геть іди! Геть,
Ніч потопу!

БАЙКИ ХАРЬКІВСЬКІ.

БАЙКА 3.

ЖАЙВОРОНКИ.

Давно-давно, ще тоді як черепахи у орлів літати вчилися, одна черепаха теж собі полетіла та й гупнулася з великим тріскотом об камінь. А недалечко від того місця сидів молоденький жайворонок. Почувши отой гуркіт, жайвороня перелякалося і, тріпочучи, полетіло до свого батька.

— Ой, татусю! Мабуть коло тої гори сів орел, про котрого ти міні говорив, що то птиця всіх страшніша й сильніша.

А по чому ж ти догадуєшся, синку?

— Ой, татусю... Як він сідав, то я такої швидкості, шуму й грому ще ніколи не бачив і не чув.

— Дитино, дитино—зелененький ще, бачу, у тебе розум. Знай та й завжди собі ту пісеньку співай: не той орел, що високо літає, а той, що легко сідає.

Сила. Багато є таких людей, що гарні діла починають, а хисту до того в них нема, тому й кінець поганий буває. А печать усякому ділу є не тільки добрий намір, а й кінець.

БАЙКА 6.

КОЛЕСА У ГОДИННИКУ.

Одно колесо питалося другого:

— Чому ти вертишся не туди, куди ми, а зовсім у інший бік?

— Мене так майстер зробив. Але ж бо я хоч і кручуся в інший бік, та вам же я не тільки не перешкажаю, а ще й допомагаю, щоб годинник ішов за сонцем.

Сила. Різна вдача у людей, то й шляхи життя ріжні. А смисл усім один—чесність, спокій і любов.

БАЙКА 7.

ОРЕЛ І СОРОКА.

Сорока орлові говорила:

— І як тобі ото не наобридне крутитися отам у висотах небесних то туди то сюди?

— Ех! Як би не нужда, то я б і ніколи на землю не спускався,—сказав орел.

— Ну, а я б так ніколи далеко від міста не відлітала, хоч би й орлом була.

— Та й я так робив би, коли б був сорокою.

Сила. Хто родився на те, аби знатися з вічністю, тому миліше жити в полях, гаях та садках, ніж по містах.

БАЙКА 10.

Д В І К У Р К И.

Дика курка якомсь зустрілася з домашньою.

— І як ти, сестричко, можеш ото у лісі жити?—питається домашня.

— Та як же? Так як і усяка інша птиця лісна. Той же Бог і мене годує, що дає їжу стаду диких голубів.

— Еге бо! Але голуби ж літають добре.

— То що ж з того? І я по тому ж повітрю літаю і дякую Богові за крила, що він міні дав.

— Ну, оцьому вже, сестричко, я ніяк не повірю, щоб курка та могла літати. Я по собі знаю, бо он ледве-ледве можу до отого хліва долетіти.

— Може... Але треба ж пам'ятати, що ви, голубонько, з маленькості, як тільки народилися, звикли по дворах сміття розгрібати, а я ж у літання що-дня вправляюся.

Сила. Багато є таких людей, що не вірять тому, чого сами не вміють зробити. Виходить, що хоч практика без сродности ні до чого, але ж бо й сродність укріпляється трудолюбністю. Що за користь—знати як робиться те чи инше діло, коли ти сам до нього не звик? Довідатися нетрудно, а трудно навикнути. Привичка не в знанню живе, а в роботі. Знання без роботи ні до чого, а робота без природности: от у чім ріжниться „Знання“ й „Наука“.

БАЙКА 12.

БРУСОК І НОЖИК.

Говорив раз ножик брускові:

— Жаль, що ти, братіку, не з нашої кумпанії, не ножик.

А брусок каже:

— Та може як би я не вмів гострити, то й пішов би за твоєю радою, але тепер тим-то й добре вам зі мною, що я не хочу бути серед вас. Мабуть, ставши ножем, я ніколи стільки сам не перерівав би, скільки переріжуть усі ті ножі й мечі, що я за своє життя поперегостру. А тепер такі часи, що на бруски скупю.

Сила. Бувають і такі люди, що сами не йдуть у військову службу і не женяться, аби лекше дру-

гих привести до розумної чесности, без котрої усяка должность ніщо.

БАЙКА 21.

ЗОЗУЛЯ Й НОСИК.

Зозуля підлетіла до чорного дроздика та й каже:

— Що ти тут ото робиш?

— Та співаю, як бачиш.

— Співаєш? І тобі не скучно? Я й сама співаю, та ще, мабуть, і краще від тебе, а все ж міні скучно.

— Та бо ти, зозуле, тільки те й робиш, що, підкинувши яйця свої у чуже гніздо, літаєш з місця на місце, співаєш, їси та пьєш. А я сам годую, стережу й учу дітей своїх, а труд свій облекшую піснею.

Сила. Багато людей, як ота зозуля, тільки співають, пьють та їдять. Само собою, що їм без діла більше скучно, ніж тим, що працюють. Співати та пити—се і діло і не діло, а в усякім разі головного нашого діла то тільки хвостик. А хто на те їсть, пьє й співає, щоб краще після спочивку узятися за роботу, тому скуку прогнати легко; він що-дня і в ділі й без діла. Ото про нього й приказка: добрій людині що-дня свято. Наша робота—се жерело нашої й радости. А кого робота не веселить, то той, значить, до своєї должности не має природи, не друг він її вірний, бо щось коло неї ще любить. Але нема найсолодшої річи, як спільна нам усім робота—шукання царства Божого. Се єсть слава, світло й сіль усякої іншої роботи. Сама найвища должность без страху Божого буде мертвою, хоча чоловік навіть і сродність до неї має. Страх Господень возвеселяє серце. Як тільки почне серце підіймати свою думку до Господа—оживає,

а біс скуки й суму, як курява від вітру, розлітається. До яких інших річей то ми й не родилися, але до сеї родилася усяка добра людина. Щастя йому, хто своєю власну роботу з'єднав із сею усім спільною. Оце буде істинне життя. Тоді можна зрозуміти й слова Сократа: „де-хто живе, аби їсти й пити, а я їм і пью по те, аби жити“.

БАЙКА 24.

КРІТ ТА ЛІНКС.

У казці говориться, що є такий звір „лінкс“, що ніби може бачити на кілька аршин у землі. Так от сей звір, побачивши крота, почав пасміхатися: — Бідне ти сотворіння! Та коли б ти міг хоч на соту долю так бачити як я, то би міг заглянути аж у саму середину землі.

— Перестань хвалитися, — сказав кріт. — Зір у тебе, правда, гострий, але розум дуже сліпий. Коли тобі й дано, чого я не маю, то таки ж і в мене є, чого в тебе нема. Думаючи про гострий свій зір, не забувай і гострого мого слуху. Вічна правда блаженної природи нікого не обижає: у своїй нерівності вона дає усім рівність і гостротою мого слуху замінила міні очі.

Сила. Глупота в богацтві гордиться й лається, а в бідности осідає й приходить в одчай; отже в обох станах вона нещасна: там казяться як у горячці, а тут із ніг валиться як стерво. А се від того, що ми не шукаємо царства Божого і правди Його, а думаємо, що у світі все робиться навдаку, як у беззаконнім царстві. Але як тільки розкриєш очі, то побачиш, що усе робиться по самій точній правді й рівности. Коли богацтво дає те, чого не дає бідність, то і в бідности відшукаєш те, чого нема в богацтві. У котрій землі менше родиться овочів, там у нагороду маємо здоровий воздух.

Де бачимо менше клюкви й чорники, там менше розпросторилася й скорбутна хвороба. Менше лікарів—менше хвороб, менше золота—менше потреб, менше наук—менше дурнів, менше прав—менше безправности, менше зброї—менше війни, менше поварів—менше зіпсутого смаку, менше почести—менше страху, менше приємностей—менше жалю, менше слави—менше безславности, менше приятелів—менше ворогів, менше здоров'я—менше пристрастей. Вік і вік, земля й земля, нарід і нарід, місто й село, молодість і старість, хвороба й здоров'я, смерть і життя, ніч і день, зима й літо і все сотворене має свої добрі сторони. Але сліпа глупота й глупе невір'я того не розуміє і саме погане в усім бачить, як ота п'явка, що висмоктує тільки погану кров. Отже тому глупота один вік хвалить над другим, один нарід ставить вище другого, завжди незадоволена із свого стану, із свого краю, сродности, долі, не тішить її ні здоров'я ні хвороба, ні смерть ні життя, ні старість ні молодість, ні літо ні зима, ні ніч ні день; при удачі злітає до небес, при неудачі падає в безодню; позбавлена вона і світла й духа віри, а також солодкого спокою, і палиться на власних своїх журболомінію—отже цілком на ній збувається слово: „а невіруючий—уже осужден есть“. А між тим—усе на світі благо, окрім сліпоти на царство Боже й правду Його, окрім болю душі й мук незадоволення: оце одно є зло.

БАЙКА 25.

ЛЕВ І МАЛПИ.

Лев, кажуть, спить навзчак і у сні, кажуть, дуже схожий до мертвого. Так от раз малпи, побачивши сплячого лева й думаючи, що він умер, почали скакати коло нього, забувши страх і пошану до свого царя.

Але от лев прокинувся. Малпи в страсі розбіглися пріч в усі боки. А старша з них і каже, трохи передихавши з переполоху:

— Таки лев левом і був і єсть і буде.

Сила. Лев—се Біблія, котру не признають і лають де-які людці. Вони думають, що вона вже мертва й про мертвоту говорить, але не розуміють, що в тлінних її образах криється вічне життя.

БАЙКА 26.

ЩУКА Й РАК.

Щука, побачивши щось смачненьке, кинулася й проковтнула, але зразу ж почула, що в тім є гачок з вудки. Зірвалася, правда, але зразу де й ділася її веселість. Рак здалеку се бачив та й питає:

— Чого се ви, пані, сьогодні щось не веселі?

— Та не знаю, брат... Щось міні скучно трошки. Оце думаю для приятности пропливти собі з Кременчука в Дунай. Прискучив щось міні Дніпро.

— А я знаю скуки вашої причину,—підсміхаючися сказав рак.—Ви проковтнули вудку і тепер вам уже не пособить ні бистрий Дунай, ні плодоносний Ніль, ні навіть золоті крила.

Сила. Рак говорить правду. Без Бога і за морем погано, а мудрій людині всюда і завжди добро. Вона не кладе на однім місці, а в середині самої себе те добро носить, і воно світить їй сонцем в усі часи і буває сокровищем на всіх місцях. Не людину місце, а людина місце освящає. Страх Божий—се жерело мудрости й радости й довгоденствія. А незірство—се приманка, що криє в собі найгіршу отруту. Нелегко сю отруту примітити, та нелегко зрозуміти й беззаконіє. Його зрозуміє тільки той, хто знає страх Божий. Беззаконіє—се й єсть для нас вудка, солodka приманка на душу. Як що честолюбність тебе тягне до гріха—то оце

воно й єсть ота приманка. Пристрасть плотська плінула? І оце ти проковтнув вудку. За сріблом погнався і впав у неправду? І тут вудка. Чи заздрість, чи помста, чи гнів, чи одчай уступив у твою душу—все те вудка. Чи безбожність вселилася в серці твоїм—ото ж піймався ти на вудку, що про неї Ісаія каже: *„нема чим радуватися нечестивому, бо тільки безумний може сказати—нема Бога“*. Ворогуєш ти з Богом? Пожер ти вудку, про яку Моїсей каже: *„проклят ти у місті, проклят ти й на селі“*. І тоді—де сховаєшся? Яке місце розвеселить тебе? Який прибуток порадує серце? І в душі своїй і в серці всюди і завжди будеш носити нещастя.

БАЙКА 27.

ПЧОЛА Й ШЕРШЕНЬ.

— Скажи міні, пчоло, чога ти така дурна? Ти ж знаєш, що труд твій не стільки тобі, скільки людям приносить користь, а тобі так тільки вредить і замість нагороди часто приносить смерть. А ти все ж таки не перестаєш збирати мед. І багато у вас голів, але всі без мозку.

— Як я бачу, великий з тебе дурень, пане совітнику,—відповіла пчоло.—Істи люблять мед усі: і медвідь їсть, та й ваша братія, шершні, теж лукаво медок дістають. І ми могли би мед красти, як би любили тільки їсти його. Але для нас більша радість збирати мед, а не їсти. Ми до сього родилися і ми того не перестанемо робити, поки не вмиремо. Бо без роботи і в самім меду купатися для нас чиста смерть.

Сила. Шершень—се чоловік, що живе чужим коштом і родиться тільки по те, щоби їсти, пити і т. и. А пчоло—се мудра людина, що в своїм сроднім ділі трудиться. Шершні люблять говорити:

„і по що він ото й навуки проходив, коли однаково нічого не має? Як нічого не мати, то й учитись нетреба“. Але вони не розуміють, що сродна праця—се найсолодша у світі річ. Подивіться на природу—як у ній? Спитайте вашого вижля (борзого пса) коли йому найвеселіше? Він вам скаже: „коли я гоню зайця“. Подивіться на kota, що сидить перед вами—коли він найвеселіший? Коли цілу ніч бродить або сидить коло нори, хоча, упіймавши, може й не їсти тої миші. Замкни пчолу в клітку з самого меду—чи не вмере вона з тоски по цвітоносних луках, де могла би вільно літати? Горе плавати в богацтві і смертно мучитися без сродної роботи. Мука єсть боліти думками, а болієм думками власне без сродної праці. За те радіє єсть жити по природі своїй: тоді солодким є й труд тілесний і терпіння тіла. Але ж треба роскусити що то означає жити по природі своїй. Се не закон скотських членів та похоті нашої, а се блаженне існування в сродній собі часті. Се те існування, про котре древній Епікур сказав: *„длужуймо блаженній природі за те, що потрібне зробила нетяжким, а тяжке непотрібним“*.

БАЙКА 28.

ОЛЕНИЦЯ Й КАБАН.

Олениця, побачивши кабана, привіталася.

— Добридень, пане кабанчику! Дуже міні мило, що...

Але кабан перервав ту мову.

— А що се ти, негіднице, така негречна, що називаєш мене кабаном? Хіба ти не знаєш, що я вже пожалуваний у барони і маю такий патент, що рід мій виходить із самих благородних бобрів? І хіба ти не бачиш, що замість опанчі я для пишности ношу при публиці зідрану з вівці шкуру?

— Прошу простити, ваше благородіє,— сказала олениця,— я ж не знала. Ми люди прості й судимо не по одежі та по словах, а по ділах. Ви ж таки, непричком, так само як і раніше рієте землю та ломаєте плоти. Дай, Господи, вам і конем стати.

Сила. Неможна досить надивуватися отим дурням, що потоптали чесний і безцінний бисер добродітелі за одно тільки те, щоби продертися в чин з усіх боків непідходящий. І який то їм змії до вуха нашепотів, що чин і одежа змінять їх, а не чесне життя? Ото вже напrawdę граки, що вбралися у чуже пір'я. Суспільність із таких людей подібна до корабля, на котрім ідуть повбірані в людську одужу малпи, але ні одна правити кораблем не вміє. І хто має просвіщенне око— скільки ж то він бачить сих ослів, одягнених у чужу шкуру! А по що одягнених? Щоб лекше прожити, людей безпокоїти й проламуватися крізь плоти гражданських законів. І цікаво, що ніхто з достойних чести не сердиться так на яку негречність, як отсі малпи та осли з кабанамі. Древня грецька поговорка гласить: малпа буде малпою хоч і в золото її вбери. Згадує й Соломон про свиню з золотим кільцем у ніздрях (Притчі, гл. 11, ст. 22). Та і в нас на Україні є пословиця: похожий, як свиня на коня.

ВІЛЬНА ПЕРЕДАЧА ВІРШІВ СКОВОРОДИ.

(З книги «Сад божественних співів,
що вийшов із зерен Святого Письма»).

ПІСНЯ ПЕРША

(на текст: „блаженні непорочні, що йдуть своїм шляхом
у законі Господньому“).

Боятся люди зійти гнити в домовину,
Щоб не попасти туди
Де горить вогонь неугасимий.
А того й не розуміють, що смерть є свята,
Вона кінчить зло нашого життя,
Лиху війну завершає покрєм
О, смерть така свята!

Не боїться совість чиста навіть перунів огнистих;
Таку людину тоді не палить пекельний вогонь,
Життя йому здається райським,
Бо то гріх смерть родить,
А такої смерти кінець—пекло.
О, смерть така люта!

Блажен той, хто з пелюшок посвятив себе Христу,
День і ніч мислить по Його слову,
Узяв труд благий і вагу легку
І до того навик—
О, така доля свята!

Хто скоштував тої солодости,
Той вовіки не впаде в мирське іскушеніє;
В наготі й бідах він не заскучає,
Не боїтиметься ні огня ні меча.

Христе! Життя мое! Христе, умерший за мене!
Тобі завдячую початок усього—
То от даю Тобі хоч решту мого життя.
Здійми з серця камінь,

Запали в нім своє полум'я—
Нехай прийде смерть пристрастям і змій спокуси,
Щоби я в тобі живив своє світло.

А як від гріхів воскресну
І зодягнуся в плоть небесну—
Ти в міні, а я в тобі вселюся,
Солодоти тої насищуся,
Буду з тобою в бесіді, з Тобою і в раді,
Як дня захід, як ранку схід.
О, се будуть золоті літа!

ПІСНЯ ДРУГА

(на текст: „дивімося на небеса, хоч і по землі не перестанемо
хвалити“).

Покинь, духу мій, скоріше усі земні місця,
Зійди, духу мій, на гори, де живе свята правда,
Де спокій, тишина царюють від віків,
Куди не досягає шум нашого світу.

* * *

Кинь земні печалі й суєту світських справ,
Будь чистим хоч на малу годиночку, аби міг зле-
тити вгору,
Де Господь живе, де немає вечірніх зорь,
Де ангельський рід не перестає дивитися на лице
Бога.

* * *

Ось купіль Сильоамська, обмий скверну очей
Обмийся весь, аби зленути до небес,
Бо хто нечистий серцем, той не побачить Бога,
Земний до небес не долетить.

* * *

Душа наша не задовольється тілесним,
Вона тільки небесним може наситити свою скуку.
Як потік спішить до моря, як сталь до магниту,
Так дух наш рветься до Бога.

* * *

Кинь сей світ поганій, бо се ж таки справжнє пекло.
Нехай летить геть ворог чорний, а ти підіймайся
до горнього міста
І, по землі ходючи, вселяйся в небесах
Як ото вчить Павел у своїх чистих словесах.

* * *

Поспішайся ж розумними крильми до вічної радості,
Там ти оновишся, яко орля.
О требаженний стан, що його не скажеш і словами!
Хто то може у розум свій узяти? Хіба тільки той,
що зійшов з небесі.

ПІСНЯ ТРЕТЯ

(на текст: *хости твої розбуміють і виростуть яко трава*. Ісаїя).

Весна люба, прийшла! Зима люта, ах, пройшла!
Уже й садки розцвіли, уже й солов'ї співають.

* * *

Отже ти, печаль, іди вже геть звідси. Не погань
гарного місця.
Іди собі в брелога, йди під землю.

* * *

Біжи пріч у пекло не для тебе сей рай і сад.
Душа моя розцвіда і родяться в ній радості.

* * *

Щасливий той і без утіх, хто побідив смертний гріх;
Душа його—Божий град, душа його—Божий сад.

* * *

І сей сад ніколи не перестає цвісти й давати плоди,
Ніколи й листя в нім не падає.

* * *

О, Боже мій—ти мій град! О, Боже мій—ти мій сад,
Невинність—ото мої квітки, любов і спокій—ото
мої плоди.

* * *

Душа моя верба, а ти—вода;
Годуй мене в сій воді, утіш мене в сій біді.

* * *

Я нічого не боюся—тільки самого гріха.
Убий же в міні усякий гріх—в тім ключ усіх моїх
радостей.

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

(РІЗДВЯНА)

(на текст: „з нами Бог—розумійте язичі“, або „помазав нас
Бог духом—післав Духа Сина свого в серця наші“).

Ангели знижайтеся, до землі зближайтеся—
Господь бо зійшов до нас!
Станьте з хором усі собором—
Веселітеся, яко з нами Бог.

* * *

Се приходить час! Се Син посилається!
Скінчилися старі літа—Бог посилає Сина.
День приходить, Діва родить—
Веселітеся, яко з нами Бог!

* * *

Той, що його обіщали нам пророки,
Покладе печать нового завіту,
Родить в нас саміх дух свободи—
Веселіться, яко з нами Бог!

* * *

Данилів каменю! Із купини пламеню!
Не відсічений відпадаєш, вогонь—а сіна не палиш.
Се наш камінь! Се наш вогонь!
Веселіться яко з нами Бог!

* * *

Рости ж благодатею, новий наш ходатаю,
Рости та вбірайся в силу, щоб попалити супостатів
І побачити вселенну спасенною—
Веселіться, яко з нами Бог!

* * *

Ми ж тобі, рожденному, гостеві блаженному,
Серця наші одкриваємо, в дім душевний зазиваємо,
Пісню співаючи й радуючися—
Бо то з нами Бог!

ПІСНЯ ПЬЯТА

(РІЗДВЯНА)

(на текст: „родила Сина свого первенця, повилала і положила
Його в яслях“).

Тайна дивна і преславна!..
Ось—вертеп замість небес,
І в яслях цілком помістився Той,
Кого не може вмістити й небо.

* * *

О, блаженні тії очі,
Що дивляться на сю тайну,
Що їх у світову злу північ
Зоря привела до Бога.
Ангельський розум тайну бачить,
А плотський чоловік ненавидить.

* * *

Ми ж сю тайну небесну
Всегорящим серцем шануємо
І, хоч як скотина безсловесна
Імо з-під Христа сіно,
Поки аж, вирісши на совершенного мужа,
Не зможемо пізнати самого блаженного Бога.

ПІСНЯ ШОСТА

(ВОДОХРЕСНА)

(на текст: „пустив змії жєницїні з уст своїх воду яко ріку, аби її в тїй ріці утопити. А приїде колись і Той, що зітре главу змію“).

Слухай небо, слухай, земле, і жахніться!
Море—здвигнися усіма своїми безоднями
І ти, Йордане, вернися назад,
Прийди Христа хрестити, Йване.

* * *

Гарні ліси—роскрийте свої стежки,
Предтечу Йвана до Христа пустіте,
А всі земні люди разом з нами радуйтеся
І ангельські хори всі в небі торжествуйте!

* * *

Зійшов Спас у Йордан, став у його глибині
А се зіходить на нього і Дух святий в виді голуба.
—„Се єсть Син мій возлюблений“—Отець із хмар
говорить.—
„Сеї Мєсія обновить усю вашу суть“.

* * *

Освяти воду й нам, змієві зітри главу,
Духа Твого, Христе, росу дай і славу,
Щоб не потопив нас змій і щоб ми всі від землі
Могли полетіти до раю на спочивок.

ПІСНЯ СЬОМА

(ВЕЛИКОДНА)

(на текст: „одинадцять учеників пішли в Галілею на зору, бо туди сказав їм Ісус. Пасха“!).

Хто у мене відбере любов до Тебе?
Чи може міні прискучити сей дивний полумінь?
Нехай і весь світ від мене відцурається—
Я буду в Тобі жити, о Ісусе!

* * *

Веди мене з собою в горній путь на хрест,
Радий я жити високо, охоче покину низи;
Смерть Твоя—міні життя,
Жовч Твоя міні солодка, о Ісусе!

* * *

Рани Твої глибокі—то моя печать,
Вінець твій терновий—слави благодать,
Тяжкий Твій хрест—
Міні хвала й честь, о Ісусе!

* * *

Зерно пшенишне коли згниє на ниві,
Зовнішність коли вмере—тоді тільки
Нова рослина підійметься з середини
І за літо сторицею дасть плід.

* * *

Роспни ж із собою й моє Ти тіло і прибий на хрест
Нехай я не буду навні цілий—або тільки воскрес-
нути в середині;
Нехай зовнішність моя висохне, аби тільки
Що інше в середині зацвіло. Така смерть—життя!

* * *

О новий мій Адаме! О найкращий сине!
О всевітній сороме—буйність Атен!
Під буйством твоім—світло,
Під смертю—вічне життя. Яка темна завіса!

ПІСНЯ ВОСЬМА

(ВЕЛИКОДНА)

(на текст: „О! О! Бжіть на гори“ Захарія. Або: „Вставайте
кто спить! Спокій дасть Бог на гори сій“, Ісаія).

Вкрився я весь ранами смертоносними,
Нестерпимі пекельні біди всього мене обійшли,
Прийшов на мене жах і тьма! Ох, гадино люта!
Лиха мінута!

Коле утробу твердий терен хороби,
Скорбує душа в міні, боїться смерти.
Ах, хто мене від тої години спасе?
Хто мене поправить?

Отак олень бистрий терпить:
Він швидче птиці летить на гору пити,
А спрага палить усередині, бо наївся гадюк
І всякої отрути

Побіжу ж я на Голгофу скоренько—
Там висить цілитель мій між двома розбійниками,
А Іван коло хреста ридає
І хрест цілує.

О Ісусе! О моя вірадо!
Чи ти тут живеш, радосте страдальців?
Дай міні сцілення від моїх пристрастей,
Не дай навик пропасти.

ПІСНЯ ДЕВЬЯТА

(СВЯТОМУ ДУХУ)

(на текст: „Дух твій благий наставить мене на шлях правий”.
„Зійшовши, поспав мови”. „Розшумілися різномовці”).

Усяка голова має свій рідум,
Усяке серце має свою любов;
Не одною думкою живуть усі люди:
Той любить овець, а той кіз.
А я люблю тільки свободу
І безтурботний найпростіший шлях.
Отсе моя головна міра життя,
І весь мій круг тут кінчається.

Ти, Боже святий і Творець віків,
Утверди те, що сам сотворив.
При Тобі все може прийти до благого кінця
Так легко, як сталь приходить до магниту.
Коли ж неправо бачить мєє око,
Ти мене, Отче, навчи.
Ти ж бачиш, сидючи там високо,
Усю нещислиму мішанину рїжних людських гадок

Той на схід, той на захід
Пливе по щастя на всіх парусах;
Інший у північнім краю бачить рай,
Інший на південь направив свій путь.
Один каже: „он бач —хтось косить”.

А другий суперечить: „не косить—стриже“.
А сей каже, що віз має п'ять колес.
Скажіть—що за біс посікає нашу думку на такий
дрібний порох?

ПІСНЯ ДЕСЯТА

(на текст: „блажен муж, що в премудрости вмер та що в
розумі своїм повчається святині“. Сірах).

Всякому городу нрав і права,
Всяка має свій ум голова,
Всякому серцу своя єсть любов,
Усяке горло має свій смак.
А міні одна тільки в світі дума,
А міні одна тільки не йде з думки.

Петро для чинів обтірає панські вугли,
Федька купець коло аршина свого бреше,
Той будує хату на новий спосіб,
Той дає позички на проценти.
А міні одна тільки в світі дума,
А міні одна тільки не йде з думки.

Той безперестанно купує землю,
А той заводить чужоземну скотину,
Ті привчають собак до полювання,
А у сих від гостей хата шумить, як кэрчма.
А міні одна тільки в світі дума,
А міні одна тільки не йде з думки.

Крутить на свій лад адвокат закони,
Від спорів у студента тріщить голова,

Тих непокоїть Венерин амур,
Усякою голову мучить свій дур.
Міні ж одна тільки в світі дума—
Як би умерти міні не без ума.

Той хвалебний вірш переплітає з брехнею,
Лікарь як би на підряд робить мертвяків,
Сей шанує картину жирових тузів,
А Степан, як на весілля, біжить на позви.

Смерте страшна! Замашня косо!
Ти не шкодуєш і царського волосся.
Ти не дивишся де мужик, а де царь—
І всіх жереш, як солому пожар.
Хто ж плює на її гостру сталь?
Той у кого совість, як чистий кришталь.

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

(на текст: „безодня безодню кличе“ або: „в законі Господа воля
Ного. Дав би тобі воду живу, волю волю і безодні твоїй безодню
мою“).

Неможна безодні океана закидати жменею попілу;
Неможна вогню загасити маленькою краплею.
Чи ж зможе у темній печері літати орел?
Отак, як він вилетить звідси у піднебесний край—
Отак і наш дух не буде ситий плотськими
річами.

Дух—се безодня в людині, безодня ширша усіх
вод і небес;
Во віки не наситиш тої безодні тільки тим, що
чарує око.
От звідси ж то й скука, і скреготіння, сум, печаль,
Звідси неситість, що й кожда крапля палить.
Знай—не буде ситий плотським дух.

О роде плотський! Доки ж ти будеш тяжкосердним?
Підійми сердечні вії! Поглянь хоч раз на небеса!
Чому не хочеш знати що́ то зоветься—Бог?
Чому не стараєшся Його побачити?
Тоді би безодня безодню зараз же задоволила.

ПІСНЯ ДВАНАДЦЯТА

(на текст „блаженні нищій дуcom“.

Не піду я до багатого міста—буду жити на полях,
Буду свій вік вікувати там, де тихо час іде.
О діброво! О зелена! Мати моя рідна!
В тобі життя звеселене, в тобі спокій, тишина.

* * *

Славні міста спихають чоловіка на море печалі,
Широкі, гарні ворота ведуть у гірку неволю.
О діброво! О зелена... і т. д.

Не хочу їздити морем, не хочу гарної одежі,
Бо під нею криється горе, сум, страх і мятеж.
О діброво... і т. д.

Не хочу, ідучи за барабаном, воювати міста,
Не хочу і в статськiм чині лякати маленьких
чиновників
О діброво... і т. д.

Не хочу і наук нових, окрім здорового розуму,
Окрім наук Христових, в котрих солодиться душа.
О діброво... і т. д.

Нічого я не хочу, окрім хліба та води.
Бідність міні приятель, ми з нею давно свати.
О діброво, і т. д.

* * *

З усіх маєтків тілесних—спокій та свята свобода,
Окрім вічностей небесних—тільки одно таке життя
для мене є святим.

О діброво... і т. д.

А коли б до тих усіх благ додати ще побіду
над гріхом
То не знаю щб́ й могло би бути краще.

О діброво... і т. д.

Здоров будь, милий мій покою! Во віки ти будеш мій.
Добре міні бути з тобою. Будь ти вовік моїм, а я
твоїм.

О діброво! О свободо! Тут я тільки став
мудрим.

Сюди тягне мене моя природа, тут хочу я й
умерти.

ПІСНЯ ТРИНАДЦЯТА

(на текст: „*Підійть пріч зносеред їа**“, а такж: „*давай, брате
жити на сслі: там ровила тебе мати твоя**“).

Ах поля, поля зелені
Украшені всякими квітками!
Ах долини, яри,
Круглі могили, горби!

* * *
Ах ви, чисті потоки,
Трависті береги,
І, волосся природи—
Кучеряві ліси.

* * *
Жайворонки на полях,
Соловії у садках;
Той, уверх летючи, цвірінчить,
А сей на гиллях лящить.

* * *
А як зійде сонце—
Свистить тоді усяка птиця
І весь воздух дзвенить
Наповнений музикою.

* * *
Починає сходити сонце—
Пастух виганяє вівці,
І на своїй сопільці
Видає тремтючі трелі.

* * *
Пропадайте ви, думи тяжкі,
Міста премноголюдні!
А я хліба шматком задоволюся,
Аби умерти міні серед природи.

ПІСНЯ ЧОТИРНАДЦЯТА

(на текст: „На сторожі стану і зійшоу на камінь“ *).

Що таке слава тепер?
Що таке гойність у наші часи?
О Ізраїлю! Треба розуміти
Як велика в усім тім сила гидри звіра.

---

*) У Сковороди приписано: „Древняя малороссійска о суетѣ и лести мірской“.

* * *

Сьогодні скипетр і булава—
А завтра, вставши—погана слава
Серце проколює наскрізь,
А руки й ноги звязані.
Як тепер утекти з сіти?

Сьогодні скаче п'яна свобода,
А завтра, вставши—тяжка доля,
О Ізраїлю! Куди веде ціль і міра водного звіра?
Треба і в те прозріти.

Бідна душа, очарована
Солодким голосом окіянських сирен,
Хоче заснути на дорозі,
Не доплівши й берега.

Плоть! Світ! О, несите пекло!
Все тобі їжа і всьому ти отрута.
День і ніч щелепами зіваєш,
Все без огляду ковтаєш.
Хто втече тої сіти?

* * *

Се безодня, що всіх пожерає!
Се щелепи, що всіх поїдають.
О Ізраїлю! Не наситить твоєї плоті
От сей толк і ціль і міра кита-звіра.

* * *

Ах напни бодро вітрила
І розуму твого крила!
Пливучи по бурному морю,
Підійми погляд уверх,
Щоб попасти на правий путь.

Краще жити в пустині,
Зачинившись в печері;
Перебувати в місцях безвісних
Та не чути голосів лести.

Будь ти міні геркулесом побідителем,
Будь Іоною прозорливим,
Попали зміїні глави
Та щоб вискочив я з китового чрева
На камінь-пристань.

ПІСНЯ СІМНАДЦЯТА

(на текст: „Бачучи славлюване життєйське море“.

Бачучи горе свого життя,
Кипящого як Чермне море
Вихорем скорбот, напастей і бід—
Розслаб я, жахнувся й поблід.
О, горе сущим в нем!

І повернув я скоріш назад,
Щоб не поглинуло й мене, як фараона, море.
Оце до пристані тихої біжу
І воплем плачевним кричу,
Піднявши руки вгору.

О Христе! Не дай міні сотлїть во аді.
Дай міні жити в твоєму небесному граді,
Щоб і мене не зтяг у свої сліди
Блудниця—оцей темний світ!
О милости безодне!

ПІСНЯ ВІСІМНАДЦЯТА

(на текст: „Господь гордим противиться, смиренным же дае благодать“.

Ой ти, птичко жовтобока—
Не мости гнізда високо;
Мости на зеленій травці,
На молоденькій муравці.
От яструб над головою
Висить, хоче ухватити.
Вашою живе він кровію
Он бач—кігті він гострить.

* * *

Стоїть явір над горою,
Все киває головою,
Буйні вітри повівають,
Віти явору ламають;
А вербочки шумлять низько
І тягнуть мене до сна.
Тут тече пстічок близько,
Видно воду аж до дна.

* * *

Чого ж міні роздумувати над тим
Що мене мати породила на селі?
Нехай у тих мозок рветься
Хто високо в гору дметься.
А я буду собі тихо,
Проживати милий вік.
Так мине мене все лихо,
Щаслив буду чоловік.

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТА

(на текст: *„взьміть меч духовний, тоб-то млагя Божий*,
„подужаєш і льва і змія“).*

Ах ти тоска проклята! Ох докучлива печаль!
Гризеш мене з малих літ, як міль одежу, як іржа сталь.
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!
Де не піду—все з тобою, всюда, всякий час.
Ти як риба з водою все коло нас
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!

* * *

Звіряку злу заколеш, коли візьмеш гострий ніж,
А скуки не подолієш, хоч і матимеш добрий меч.
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!
Тільки добросердечне слово коле тих звірюк,
А воно завжди готово в середині твоїх думок.
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!

* * *

Христе, мечу небесний в плоті нашої ножнах!
Почуй вопль наш, сльози, порятує від сих звірюк.
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!
Коли нам свише Твій пресладкий голос зазвучить—
Як блискавиця він розжене полки усіх гидких звірюк.
Геть ти, скуко! Геть ти, муко, з димом з чадом.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТА.

(на текст: *„утодоблю його мужеві мудрому, що поставив хату
свою на камені“: „хто зійде на гору Господню?“).*

Хто серцем чистий і душею—
Непотрібен для нього й панцер,
Непотрібен і шлем,
Непотрібна йому й війна.
Непорочність—ото його зброя,
І невинність—ото його алмазна стіна,
А щитом, мечем і шлемом йому сам Бог.

О світе. світе безпорадний!
Ти надієшся на царів,
Ти думаєш, що ото вже твердий берег—
Але вихор розвіє.ту куряву.
Непорочність—ось тобі тверда охорона,
І невинність—от небесний двір.
Туди лети, там і спочинеш.

* * *

Оця кріпость свята вже бомб не боїться,
Ні стріл клеветничих,
І хитрих мін не страшиться;
Завжде вона ціла і не може згоріти.
Непорочність—ото камінь адамант,
І невинність—ото свята кріпость.
Туди лети, там і спочинеш.

В сім градусі й ворогів люблять,
Добром воздають і ворогам,
Не жаліють здоровья для других,
А не тільки добрі для них.
Де ж він—стільки прекрасний градус?
Сам ти той градус, коли виженеш отруту геть з душі;
Сам ти Святому Духу храм і градус.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРША.

(на текст: „скажи міні ти, що тебе возлюбила душа моя:
де пасеш і де спочиваєш опівдні?“).

Щастя! Де ти живеш? Горлиці—скажіть!
Чи в полі вівці пасеш? Голуби—дайте знати!
О щастя, наш ясний світе!
О щастя, наш красний цвіте!
Ти, мати моя й дім—появися покажися.

* *
* *

Щастя!.. Де ти живеш? Мудрі—скажіть!
Чи не в небі ти сидиш? Книжники—дайте знати!
О щастя... і т. д.

* *
* *

А книжники мовчать. І птиці усі німі,
Не кажуть де мати. А ми всі теж не знаємо.
О щастя... і т. д.

Щастя нема на землі, щастя нема на небі,
І не в сім воно кутку, десь инде шукати треба.
О щастя... і т. д.

Небо, земля, місяць і зірки всі—прощайте.
Всі ви показалися поганою пристанею, отже впе-
ред не чекайте мене більше.
О щастя... і т. д.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДРУГА.

(на текст: „пам'ятай свій кінець. то й не будеш согрішатися“
Сірах. „є: шлях, що здається бути правим, але веде він у пекло“).

Пусти в далечинь погляд твій і промені розуму
І пригадуй свій послідній кінець.
В яку ціль попаде стріла усіх твоїх діл?
Дивлючися на край усіх своїх бажань скажи—
На чому ти поставив свій дім?
Як що на каміні—буде твій дім цілий;
Як що на піску стали твої хороми—
Підійметься вихор від лица землі й розмете.

* *
* *

Всяка плоть пісок єсть. Остогидне тобі
Вся мірська слава і вся його сласть.
Возлюби стежку вузьеньку, тікай від широкого, усім
спільного шляху;

Нехай твоя часть буде з Давидом.
Коли треба вертатися до Сіону,
То по що ж тобі виміряти всі стежки?
Небезпечний є шлях до Єрихону.
Живи краще в граді, що всім нам є мати.

* * *

Коли ж таки пішов ти у ту дорогу—
Моли Бога, щоб скорше скінчити путь,
Бо коли вже зійдеш у глибоку безодню,
То там, у злах, вже безсилий наш розум.
О Ти, що Твій дух все той же
І число Твоїх літ усе теж!
Побори в нас розбійничі духи!
Нехай твоя буря порве сітку!

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЯ.

(на текст: „пропали в сьветі дні“).

О найдорожчий життя час!
Як ми тебе не шануємо.
Як ми тебе, мов яку зайву вагу,
Ізсюди кидаємо, не дивлючись—
Неначе прожита хвилина вернеться назад,
Неначе ріки вернуться до своїх жерел,
Неначе в нашій власті продовжати собі життя,
Неначе наш вік складається з нечислимих днів.

* * *

І по що ж нам хочеться жити у світі
Літ хоч би й з вісім сот,
Коли ми ті літа тратимо
На всяку дурницю?
Краще годину чесно пожити, ніж погано цілий день;
Один день святий кращий безбожного року;
Краще один рік чистий, ніж десяток поганих;
Краще в пользі десять літ, ніж увесь вік без плода.

Кинь, друже, безділство,
Перестань творити такий вред,
Сю ж хвилю візьмися до якого діла,
Бо от-от час мине.
Не наше те вже, що пройшло мимо нас,
Не наше й те, що породить будуча пора.
Сьогоднішній день тільки наш, а не завтрашній—
Ми не знаємо щб принесе нам вечірна зоря.

Коли ж ти не вмієш жити,
То вчися сій мудрости.
Ах, не може розум умістити
В собі тої усєї хитрости.
Знаю, що наше життя повне суєтливих брехень,
Знаю що людина—се глупе сотворіння
І чим довше живе, тим глупішою стає;
Знаю що сліпий той, хто закладає собі життя.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА.

(ЗА ГОРАЩЕМ *).

О, спокою наш небесний! Де ти сховався від на-
ших очей?
Ми ж тебе усі любимо, а ти розбив нас по ріж-
них шляхах.

То ж за тобою вітрила распинають на кораблях,
Щоб тебе сі крила могли розшукати по чужих
сторонах.

---

*) У Сковороди приписано коло цієї пісні: „преголкованна малоросійским діалектом“, але то не чиста народня мова.

За тобою марширують, руйнують міста,
Цілий вік бомбардують, але чи дістануть коли?

* * *

Здається, печалі живуть більше по великих домах,
А маленька хатка має більше спокою, коли єсть
в ній все потрібне.

* * *

Ах, нічим ми недовольні—оце й єсть жерело усіх
скорбот.
Наш ум повен ріжних затій—ото й єсть жерело
неспокою.

* * *

Повздержмо ж дух неситий! Годі мучити себе та
ще в таким короткім віці.
Що нам дасть який-небудь знаменитий край? Ми ж
і там зостанемося такими ж людьми.

* * *

Печаль же всюда літає, і по землі й по воді;
Сей біс моторніший від усіх блискавиць і може
нас всюди відшукати.

* * *

Будьте ж тим, чим нас Бог сотворив. Давайте ра-
діти й, шуткуючи, розбивати скорботу.
Нехай не їдять нас більше черви: єсть же чаша
всім людям.

* * *

Славні, наприклад, герої, але побиті вони на полях.
Хто довго живе в спокою, той боліє в старих літах.

Вам Бог дав багато землі, але то все може в один
раз пропасти.
А моя доля—бути з бідними. За те міні Бог дав
трохи мудрости.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМА

*(на текст: „веселість серця—життя чоловікові, й радування
мужа—доводеність“; „той що втратить душу свою ради Мене,
той спасе її“; „яка користь чоловікові, коли він увесь світ забере,
а душу свою зубить“?).*

Хоч злетити на небеса, хоч піди у Версальські ліси,
Одягни золоту одягу,
Начепи хоч царську шапку,
Але коли ти невеселий, то все одно ти голий старець.

Проживи хоч триста літ, хоч увесь світ пройди—
Що тобі то допоможе,
Коли твоє серце ридає в тобі?
Як що ти невеселий, то все одно ти голий старець.

* * *

Кинь вже ти рахувати скільки жителів на місяці,
Кинь усякі Коперніковські сфери—
Глянь краще в печери свого серця.
Є в душі твоїй одно слово, що тільки воно може
зробити тебе веселим.

* * *

Бог—найкращий астроном, Він найкращий економ;
Мати блаженна природа
Нічого не творить по дурному.
Що тобі найпотрібніше, те ти знайдеш у самому
собі.

* * *

Поглянь, будь ласка, в середину самого себе і там
ти знайдеш приятеля,
Знайдеш другу волю,
В злій долі знайдеш блаженну.
Там світло твоєї тюрми, там квітки твого бруду.

Правду каже Августин: пекла нема й не було;
Твоя проклята воля—ото пекло,
Воля наша—ото пекельна піч.
Заріж ту волю, друже, то не буде ні пекла ні мук.

* * *

Воле—пекло несите! Все тобі їжа, а ти всьому
отрута.
День і ніч пащекою зіваєш,
Усіх без розбору ковтаєш;
Убий ту душу, брате, то знищиш і все пекло.

Боже, живий глаголе! Хто без Тебе може бути
веселим?
Ти один усім життя й радість,
Ти один усім рай і солодкість.
Убий злу волю в нас, аби нами володів твій голос.

* * *

Дай нам сей найпотрібніший дар! Славимо ми
тебе, Царя царів.
Тобі співає і вся вселенна
В тім законі сотворена—
Що потрібне нетяжке, а тяжке—непотрібне.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТА.

(на текст: „Хто сей, що Лїого й вітра і море сдґґаються“?).

Човник мій хитає вихор бурі
І то в безодню кидає то вгору.
Ах нема міні спокою!
Оце ж пожерає мене море.

Гора підіймається до небес,
А друга в безодню падає,
Тане в міні надія,
Душа щезає...
Чекаю я—але ніхто не приходить міні з поміччу.

О пристанище безбідне,
Тихе, солодке, правдиве!
О Маріїн Сине!
Ти єдиний
Будь кораблеві моєму берегом.

* * *

Ти в кораблі моїм спиш—
Пробудися! Почуй мій плач.
Ах, заборони морю так хвилюватися.
Дай міні скору поміч.
Ах! Прокинься, моя славо!

Спаси мене від напасти,
Усмири тлінні пристрасти душі—
Се вони мене терзають,
Гірким роблять моє життя.
Спаси мене, молюся.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТА.

Насоложайся сьогоднішнім днем, бо все дуже скоро
старіється.

За одно літо з козеняти може вийти кудлатий цап.

Осінь наша проходить, а весна вже пройшла.

Мати весною родить козеня,

А ледве прийшло літо козеня стало цапом.

Цапе бородатий!..

Ах, відкиньмо печалі. Таже наш вік короткий і
малий.

Нехай життя наше буде солодким.

* * *

Хто завжди носить в собі печаль,

Той все одно що лежить во гробі, все одно, що
не жив ніколи.

Ах, утіхо й радосте! О, сердечна солодкосте!

Оце істинне життя,

Не хвалене довгістю, а хвалене добрістю,

Життя як пісня.

Є Бог милосердний, я Його люблю.

Він міні твердий камінь, солодко міні й сум терпіти.

Він живе, не вміраючи, живе з ним

І жива моя душа.

А кому Він не служить, нехай той бідний тужить.

Ото дійсний сирота.

Чи хочеш жити щасливо? Нікому не завидуй,

Будь доволен малим—тоді нічого вже не бійся.

Плюнь на тлін домовини і на дитські страхи.

Смерть не вред, а тільки спокій.

Отак жив атенський, отак жив і жидівський

Епікур—Христос.

РІЖНІ ВІРШІ.

О, хатиночко, що в ній тільки одному поміститися
О, сонє свібідний і приємний!
О, стезе до блаженства певна і єдина!
О, шляху усім мирським невідомий!
Тільки вас я шукаю,
Тільки до вас стремить мій дух,
Не звертаючи уваги ні на що инше.

Ніч нова, дивна, чудова,
Ясніша від світлого полудня—
Коли ото через чорну темноту
Блеснув невечірній свіг сонця.
Веселітеся, яко з нами Бог.

Той хто усмиряє усі моря,
Хто примиряє усіх нас із Богом—
Сей в убогій родився хижині
І учить нас сьогодні бідности.
Веселітеся, яко з нами Бог.

Там, під містом Вифлеємом
Пастухи, пасучи стадо,
Найпершими дістали через ангелів вістку,
Що до нас на землю прийшов Христос.
Веселітеся, яко з нами Бог.

БАЙКА.

Старець один проживав собі в пустині.
Один парубок, чувши багато про того старця,
Що то свята людина і премудрости повна—
Прийшов у ту тінисту діброву.
— „Не погнівайся, каже, отче милосердний,
Скажи міні—який шлях у життю можна вважати
святим і твердим?

У мене нема ні батька ні матері;
Як би ти мене навчив,
То був би міні замість моїх родичів“.
— „Я, сину, й сам мудрости невеликої,
Знаю тільки, що тяжкий є шлях сього життя“.
— „Ти вже зроби таки милость, скажи:
Я все запам'ятаю, я ж таки не дірава торба“.
— „З опаскою, сину, обіходься зі світом,
Старайся на чужих прикладах навчитися роспі-
знавати добро від зла,

Щоб не довелося того пізнавати на своїй біді.
Наприклад, бачиш що б'ють злодія—
Учися з нього, що крадіжка—горе.
Не дружи з тим хто до добра неспособен—
З добрим і сам будеш добрим.
Найбільше ж—не роби того, що роблять вітрогони,
А роби те, що велять закони розуму.
Кому подобається зовнішність сього світу,
Той не може не бути нещасним“...
Парубок, бачучи, що то все йому не на руку
Старий каже, нараз почув скуку.
— „Дякую тобі, сідобородий старче“!
— З Богом, сину“.—Пішов хлопець.
„Воно-то свята мудрість, каже до себе, але якось
не для мене“.

А потім, підшукавши собі друга по пир'ю,
Пішов у світ. І дванадцять літ блукав,
А на тринадцятім вернувся

І, згадавши мудру науку діда,
Знов подався туди у ліс.
— „Здоров отче!“— „А що ти за людина?“
„А хіба ж ти не пам'ятаєш, як я до тебе приходив?“
— „Ого як же ти змінився!“
— „Далися міні, отче, в знаки світові бурі“.
— „А по що ж у тебе затула на правім оці?“
— „Та се міні куля око вибила“.
— „А на лобі що то у тебе за яма?“
— „Рушницею тріснуло“.— „А що то за дві близни
На щоці?“— „Та се я бився“...
— „Де? На фронті?“— „Ні, в шиньку, під п'яну
руку“...
— „Я бачу, у тебе й шматок носа приліплений“.
— „Се відрубав міні один француз“.
— „А по всій пиці чому мушки?“— „Се короста“...
— „Мабуть теж французська, не проста.
Та щось-то ти, сину, й ходиш не так“.
— „Се—впав з коня й викрутив коліно,
А окрім того ще й лікарі лічили
Коли та хвороба позмикала жили“.
— „А чого ж ти оце заплакав? Плач не допоможе
Вже тепер“— „О Боже мій Боже!
Ах допоможи міні, отче святіший!“
— „Не можу тепер, сину любезніший.
Не слухав тоді моєї ради—
Проси ж тепер помочи від світа“.

О селянський любий мій покою,
Позбавлений усякої печалі!
О, шуме жерел, що журчать водою!
О, прохладний темний луже!
О, шумливі кучері деревесного волосся!
О, на луках з'елене прекрасна!

О, самото, мати дум небесних!
О, тихосте велика,
Де чути тільки голос птиць
Та сопілку пастухову,
Як вижене він вівці в благовонне поле
Або пригонить до дому знова.
О мій столику малий, не пишний і не убогий,
Набраний сільськими стравами!
Не тими, які присмачив нанятий повар
Аби подратувати панське піднебіння,
А тими, що батькові з синами, які оце мають
прийти з оранки,
Наварила сама мати.
О бібліотеко ти моя вибрана!
О книжки, яких небагато людей читає!

ПОХВАЛА АСТРОНОМІЇ.

Щасливі ті, що ще в древні віки
Старалися возвисити свій ум та примітити шляхи
ходу зірок.
Можна вірити, що вони, кинувши усі земні суперечки,
Піднялися серцем в небесні висоти;
Іх серця не відтягнуло гсть угодіє плоті,
Ні військові труди, ні приватні заботи,
Ні легка слава, ні даремні почести,
А ні безмірних богацтв приманчива лєсть.
Вони придвинули перед наші очі, зробили нам
відомими
І підвели під догляд розуму рухи зірок.
Отак воно треба підійматися на круги небесні,
А не так, як лізли колись великани.
От ти морщиш лице і завжди сумний—
Хіба ж можна се назвати життям?
Той тільки живе, хто має веселий погляд
І веде світле життя без темноти.
А хто сумний і безперестанно тужить,
Того душить протяжлива смерть.

С В О Б О Д І.

Що то за свобода? Яке в ній добро?
Де-хто каже, наче воно й золоте.
Ах, не золоте. Коли порівняти золото із свободою,
То воно буде грязью.
О, коли б же міні не пошитися у дурні
Та не втратити своєї свободи!
Будь славен во вік, о муже ізбранный,
Свободи отче, герою Богдане!

Блажен, о блажен
Хто з самих пелюшок
Посвятив себе Христу,
День і ніч мислить по Його слову,
Узяв іго благе
І вагу легку,
До сього звик
І до сього навик.
О, се свята доля!
Хто сієї скоштував солодкости,
Той вовік не впаде в мирські приваби,
В наготі, в бідах не заскучає,
Ні вогонь, ні меч від того його не розлучить.

З Г О Р А Ц И Я.

Купець просить у Бога солодкого спокою
Коли вихор кидає його по морю,
А місяць і ясні зірки покрила чорна хмара.
Просить спокою під час битви турок скажений,
Але ніщо, ні навіть дорога порфира
Не дасть нам внутрішнього спокою.
Бо ні царська власть ні повна золота скриня
Не можуть заспокоїти хвиль бідної душі
Та втишити безперестанні зітхання,

Що можуть жити і в пишних палацах.
Бідність ото мати солодкого спокою.
Спокій живе там, де нема зайвих річей в домі,
Де солодкому сну не перешкажає ні страх ні гид-
ка похоть.

І по-що на так багато замишляє сей червак?
По-що спішить у чужі сторони?
Що за користь кинути рідний край?
Облиш свій нрав дивний—
Печаль і на корабель може злізти;
Іде вона і в дальні походи,
Вона біжить скоріше всіх оленів
І скоріше всіх вітрів.
Будь ситий тим що єсть, не пеклуйся про завтра,
Мудро потішай сміхом своє горе;
Знай, що нічого нема зовсім блаженного,
Все трохи перемішане со злом.
Знай, що найславніші герої пішли в прах
І, сто літ живши, лежать у гною.
Може те, що твоїм називається
Перейде до мене.
Багато у тебе гарних волів,
Завод чужоземних коней,
На одержу тобі привозять сукна з'за моря—
А міні доля дала грунт убогий
Та напитись трохи з чистих грецьких муз
І зневагу до сього проклятого світу.

РОЗМОВА ПРО ПРЕМУДРІСТЬ.

Людина. Любезна сестро, чи як тебе назвати?
Ти мати усякої добрости й стройности—
Скажи міні сама своє імя.
Адже ж у нас всяка думка без тебе дурна.
Мудрість. У греків у древні віки звалася я Софією,
Римлянин зове мене Мінервою,
А добрий християнин Христом називає.

Люд. Скажи міні—чи живеш ти і в китайських
сторонах?

Мудр. Так, але там міні вже інше ім'я.

Люд. Та невже ж ти і в варварських краях бу-
ваєш?

Мудр. Що ти таке дурне співаєш?

Та ж без мене не може бути ні одної ри-
сочки,

То як же ж міні не жити й між китайцями?
Де тільки є ніч і день, де літо й весна бу-
вають—

Там я сама правлю все разом із своїм бать-
ком.

Люд. А хто ж се твій батько?

Мудр. Пізнай мене, то пізнаєш і його.

Люд. А як же ти там поводишся з тими китайцями?

Мудр. Та так само, як і тут. Дивлюся хто мій—
той і мій.

Люд. Але ж бо там самі тільки погибші живуть.

Мудр. Се сестра вам наплела, а люди там такі ж,
як і тут.

Люд. А хіба ж у тебе єсть і сестра?

Мудр. Є сестра рідна, як ніч у дня.

Люд. І ото вона бреше завжди, хоч у родстві з
тобою?

Мудр. Бувають же й від одного батька неоднакові
діти.

Люд. Як же її зовуть?

Мудр. Їй сто імен. У росіян називається „безтол-
ковщина“.

Люд. Чи є у неї роги?

Мудр. Дурню.

Люд. Може вона з бородою або в клобучі?

Мудр. Що ти мелеш? Вона і в тобі знайдеться.

Люд. Іди краще геть з моїх очей—

Тут родилися й виховувалися люди не так
Щоби слухати твоєї балаканини.

ВИПИСКИ З ЛИСТІВ.

I.

(З листа до Зембровського 21-го лютого 1779 року *)).

Польська поговорка: не одразу Краків збудовано. Помаленьку оправляйтеся від хвороби. Нехай собі болить тіло: лід на те й родився, щоб рости. Але бережіть самих себе, тоб-то душу чи, ясніше сказати, думки й серце ваше, що володіють тілом вашим так, як тіло володіє одежою. Нема гіршого як боліти в самій середині, тоб-то в безодні дум наших, ширшій усіх вод і небес. А сама середина середини нашої, і самий центр, і пристань, і світ наш—то пресладчайше ім'я Христос, Бог наш.

І не тому в самій середній нашій точці Він спочиває, що наче б то впрів від роботи та й суботствує—такі думки зоставте для младенців. І не тому, що Він ніби-то так малий, як макове зерно й такий вузький, що не може розійтись по наших руках, ногах, волоссям, бігати по хатніх стінах, по плотах, лісах, полях, небесах і всіх копернікових системах. Киньте й ці думки для безумних та тих, хто боліє огневицею.

А тому Він у середині й тому малий, що невидимий і неприступний; спочиває ж тому, що жадна гибель і порча його не дістає й не безпокоїть, а завжди Він бодрий і живий і роки його не оскуджають. Не має Він ні висоти, ні глибини, ні широкости—всюди Він і завжди. А зерном і насінням показується тому, що як зерно 1000 садів, так і Він усе сотворене з себе виводить наверх і знов у собі ж сокриває.

---

*) Мабуть Зембровський був перед тим хорий і тільки що почав одужувати.

От тепер ми знайшли на біднім життя нашого морю спасенну пристань—радїй зі мною, друже мій! Чи бачиш і чи віриш, що ми в попїлі тілесного дому нашого знайшли скарб? Знайшли! Чого ж ти плачеш? Бо ти ж плачеш у тайностях серця свого. А не вогонь же хїба се? Не червак і скреготіння? Та нехай собі сучки рук і нїг наших старіються й щезають. Не бійся—усе сокриється у насїнаю Своему, звідкіля вийшло. От бачиш—і знайшли ми Авраамове насіння, оту надію й утіху нашу. Бачиш—правду сказано було Авраамові, що насіння його буде вічне. Як що хочеш належати до роду Авраамового—віруй, що насіння його вічне. Не його власне, а Боже, бо і сам Авраам і ми—прах тїльки. Ото власне побачив Авраам і зрадїв. І ми віруємо, радіємо й хвалимося: знаємо Людину! Вернулася вона в дїм свїй!

В тобі самому Божа Людина, не за морем. Але не шукай його у раба плоті, тоб-то у тіла. Плоть—ніщо. Прах і смерть, тьма, одежа, гнилизна. І чим далі від чертога царя відїдемо, тим чорніше зло й більша тьма. От тобі й самарянин, і постійний двір, і рай, і пристань! Сюди з бурі узяв Він маловірного Петра. Тут став спокійно ковчег блаженного Ноя. Туди з Давидом летїти й спочивати.

І полени ж і спочинь! Не бійся—то недалечко. Одягни тїльки думки твої в крила віри й любови Божої.

II.

(До того ж; 10-го мая 1779 р.).

Любезний благодїтелю, Василю Михайловичу—Христос воскрес! Давай трохи побалакаємо.

Болїєш, Лазаре? Болїй, друже, болїй. Але чуєш—болїй тїльки тілом, а до душі щоб не доторкнулася рука ворожа. Душа наша нехай в руці Божій зо-станеться. Тїло на те й родилося, щоб болїти й

щезати, як місяць. А душа—то чаша, що наповняється вічною радістю. Дивися ж, щоб не наповнилася вона дріжджами грішними.

А як же ж тому запобігти? Дуже просто. Погляньте на тих розбійників, що сидять у тюрмі. Вони дужчі звіряки й скотини по тілу, а серце їх слабше горобця, гниліше міллю поточеної одежі. Погляньте ж знов на гноїще Іова. Тіло його як горіхова шкаралюща від струпів зігнило, а душа й думки в нім—як благовонне зерно коріандрове, яко смірна видає пахощі блаженної радості, що ото сказано: *радісти вашої ніхто не візьме від вас.*

Нехай же о Господі похвалиться душа моя! Коли шкаралюща може бути здоровою при гнилім зерні, то й голова може мати радости при гнилім своїм хвості. Не обіщав нам Бог нерушимого тілесного здоров'я во спасення ніде. Велика сила Його в тім утаїлася, щоб йому не могли сотворити нічого з тварей твердого, окрім самого себе. А се для того, щоби ми, поминувши Бога, не поклали за основу щастя нашого якого ідола чи тварь. Отож не звертай уваги на мішок твій тілесний. Оце тобі буде й здоров'я: їж на здоров'я.

„Веселіє серця—життя чоловікові і радість мужеві довгі дні“, каже Сірах. Бог може зробити серце наше веселим, а стерво наше нетлінним і безболізним зробити не може—а то ж чому? Чому Він ще й поразяє оте стерво наше і всяку молі підвержену гнилизну нашу? Цілком так як ото пастух, б'ючи скотину палкою, відганяє від болота.

А се тому, що Бог єсть вища всіх причин причина й резон. Йому всі віддають причину, а Він нікому, бо коли б віддавав, то мав би когось вище себе і втратив би Божество, а Він не може втратити Божества. Отже й стерво наше не може дістати божества, бо Він не може його втратити. Питаючи—чому Бог не може зробити стерва не-

тлінним, ми тим самим завдаємо питання—чому Бог не може божества свого втратити. Бо бути нетлінним і бути Богом—се одно. Бог же вже єсть—як же ж можна бажати аби й плоть була Богом? Скоріше два kota в мішку помиряться, ніж два начала у світі. І бажати сього—се ж дурниця.

О Боже! Яким тяжким є все те, що непотрібне й дурне—і яке легке й солодке усе, що істинне й потрібне! По-що нам бажати, щоби плоть була вічною, коли й без неї є Вічний? Отже нехай яко дим щезає усяка плоть, отой вічний ворог Божий і наш. А ми ще обожити її хочемо. Уже маємо червінця (Бог—драхма)—пощо ж бажати, щоб і сам гаманець був золотим! Досить одного червінця. Але невірство наше не бачить тої драхми у мішку нашім. Отверзи ж, Господи, очі наші, щоби воскресла й блеснула нам внутрішня наша людина, щоб побачили ми її живу та щоб не обожали діавола. Чого ви боїтеся? Нехай дрянь щезає. Людина—се єсть серце. Спокій серцю вашому!

III.

(3 листа до „Осипа Юрєвича“; 1781 року).

Корінь усьому злу—серебролюбство. Звідти повиростали тяжби, війни, отруєння, убийства, фальшиві монети, різні затії, ворогування, неудачі, печалі, роспач, п'янство, самовбивства... Корінь же всього того родився від безвірства, від безбожності, яка відбірає від нас промисел над нами Батька нашого, сидячого на високостях. Замість того, щоб уповати на непорушний камінь щастя—„нехай буде воля Твоя“—люди уповають на себе, на свою волю та на свої хитрости і заплутуються нарешті в погибельнім лабіринті. А тоді гублять вони найдорожчий скарб усього світу—оцей:

Спокій мій даю вам;

Веселість серця—життя людині. Сіраx.

Синь! Бережи серце своє. Притчі.

Але може вони хоч у спокою шукали погібелі своєї? Де там! Се про них сказано—*„ходили по шляхах непроходими, яко олень пострілений в ядра“*. Чи не вони ж і єсть оті біснуваті, що ходять по гробовищах, як говориться у Євангелії? Жартом і дурницею здається їм слово що—*„той хто убие душу свою—спасе її“*. Христос усім біснуватим і скаженим говорить одно: „вертайся до дому“, тобто другими словами: „сину—бережи серце своє“.

Треба старатися дати спокій серцю, убивши душу й відрізавши забаганки. Але що ж то воно за волчці, які треба обрізати, і що то за душа, що її треба убивати? А то все прелюбодіяння, любодіяння, убийства, злодійства, глитайство (от і сребролюбність). Позбавитися того—се й буде благородне убийство й істинне обрізання, котрому похвала воздається не від людей, а від Бога. Бо то й єсть те „змієве насіння“, що його апостол Павел називає початком, властею й духом злоби. Хто єсть прямим солдатом Христовим і повоював отих духів, відносно того сповняється слова: *„серцю веселому цвіте й лице“*. От що означає убити душу. Се ж означає й хрещення. Се ж і освящення елею, помазання веселости плачущим. Як же хто не вернеться до дому, не загляне у серце своє і не вб'є проклятої отої душі чи, краще сказати, полку отої бісовського,—тоді серце його віддається на волю бурхливих вітрів, як човничок, і збудеться сказане: *„схвилюються й не зможуть відпочити“*; *„втайні восплачеться душа ваша“*; *„о горе їм—бо пішли вони шляхом Каїновим“*.

IV.

(З листа до „Василя Максимовича“).

Слава—се скарб людський. Справедливо робимо, коли бережемо чесно зібране багатство або вкрадене шукаємо. Та ж справедливість вимагає від нас, аби ми чесними ділами наживали й берегли славу, а вкрадену клеветничими кігтями знова вернути собі старалися. Ви, друже, мабуть повірите—яких то злобних оглагольників я маю. Та коли б іще вони міні звичайні беззаконства приписували—ще б нічого. Але немилосердні ті такою злобою на мене дишуть, що окрім звичайної моєї зпсованости, о якій вони так багато говорять, славлять мене навіть душегубителем чи то еретиком, а через те забороняють підвладним своїм слухати моїх поучень. Сього я вже не стерпів і написав оце коротке очищення, котре вам, приятелю своєму, й посилаю. Хоч воно й не зможе загородити їх гавкаючих пащ, але все ж, думаю, зробить їх хоч трошки косноязычними, а від того незлобиві й праві серця менше будуть перетерпівати соблазнів.

Насамперед кажуть наче-б то я де-яким молодим людям внушав, що та чи яка інша людського життя стать є вредною й неблагополучною, приписуючи при тій іншим становищам істе блаженство. Але чи можу ж іменно я мати таку безумну і вредну думку? Хто краще мене знає, той певен, що я в тім згожуюся зі св. Максимом, а він каже, що нема злого ніде і ні в чім і ніколи. Як се розуміти, коли майже всюди ми бачимо саме зло? А він на те каже, що зло—се ті ж самі Богом сотворені добрі річі, тільки приведені кимось в безпорядок. Се як би хто надів на голову чобіт, а на ноги шапку. Безпорядок очевидний, але хто ж скаже,

що чоботи й шапка не користні в життю людському? Скільки я примітив, то той безпорядок по більшій часті залежить від часу, місця, міри й особи. Наприклад, у горячий літній південь без дійсної потреби шубу тягати, або спати не в свій час і без міри чи не на місці—се все безпорядок, але не сам сон чи шуба; самі ті річи суть благі, бо все благо-стне. Мудреці життя людське уподобили комедьян-ській грі. Таким чином можна сказати, що ти тої чи іншої ролі добре заграти в театрі не зможеш, але чи можна ж говорити, що уся та роля для комедії вредна, коли її туди опреділив благород-ний сочинитель?

В комедії нашого життя премудрий Творець опреділив бути і великим персонам і поганим ма-скам. Отже, дивлючися на чиясь природу й бачучи гидливість, жалісливість і боязливість, я можу ска-зати такій людині—ти нездатний бути лікарем чи поваром. Але де і кому я казав, що уся лікарська наука й поварське майстерство вредні? Казав я, часом, тому чи іншому—тобі не підходить бути священником чи ченцем, але щоби сказати ніби священство й монашество взагалі вредні—того ніколи не бувало. Хто по натурі своїй клопітливий та ретивий, тому можна порадити берегтися бути градоначальником, де бувають безперестанні казни до гніву. Але чи можу я подумати, щоби свавіль-ству людському непотрібні були командири? Та помилуйте ж ви мене! Не настільки ж уже я дур-ний, щоб отаке говорити. Такі думки можуть прий-ти хіба до скаженої голови, а мене ж таки де-хто називає розумною людиною.

А невже ж я хули чи хвали достоїн за те, що правдолюбні й незлобиві серця запевнити можу, що не хулю ніякої статі життя, а вчу тільки зав-жди пізнати самого себе, до чого ти рожден, бо Господь не хоче нікого обидити, і я тільки сю іс-

тину людям zostавляю? Бо прошу ж розсудити—звідки між народом стільки не порядку, замішання й безпокоєства? Чи не звідти, що багато є таких, які не родилися до священства, а повлізали в ризи, тоб-то по пословиці, не будучи грибами полізли у кузуб? Звідти воно й виходить, що одних священство ублажило, а інших поробило окаяними. Звідси ж знов і те виходить, що й найнижча стать може бути причиною щастя, коли вона природна людині. Коли б гарно усяк свою ролю грав—звідки взялася би тоді така суєта в театрі? А от вона звідти і йде, що ролі граються неудачно, а неудачно тому, що незгідно з природою, отже і йому самому вредно і для суспільности некорисно. Багато було би добрих купців або хліборобів, як би вони не бралися за стать противну їх природі. А інший був би добрим стряпчим, коли б у чернецтво не встряв, у котрім один, борючися з природою, більше соблазну наробить, ніж п'ять чесних заглядати можуть.

От у чім моя думка й намір. Тому то я й радив завжди молодим людям питатися своєї природи, аби вони на театрі життя нашого могли держати благопристойність, доброму акторові приличну, аби кождий з них у своїй ролі удачно і без соблазну виступав і щоб хоч трохи зменшилися між народом скарги та ропот на Бога за свій стан. Я б і сам сьогодні ж кинув свій стан і взяв би інший коли б не чув, що клопітлива моя й мелянхолічна природа тільки до найнижчої приватної й самотньої маски підходить, в котрій я, коли не зможу ні в чім милому рідному краю услужити, то бодай усіма силами старатися буду не принести вреда.

Є ще одна клевета важніша інших поговорів, а власне: кажуть, що я осуждаю вживання м'яса й вина, а то є Маніхейська єресь, давно вже про-

клята святими сборами. Де-хто каже про мене ще й те, ніби я називаю вредними золото, срібло, дорогі одежі й таке інше. Ті що мене знають, чуючи таке, сміються. Правда, бувало, та й тепер буває, що я для внутрішньої моєї економії воздержуюся і в дозволені дні від м'яса й вина; але чи не так само лікарь осуждає, наприклад, часник і каже його не їсти тому, кому вредний жар уступив у очі? Бо то ж відомо, що хоч всещедрий Творець дав усі річи благосотворенними, але не всі вони і не всім, і не завжди бувають корисні. Правда, що я де-кому радив не зловживати вином і м'ясом, а часом і взагалі від уживання відводив, дивлючися на горячу їх молодість; але коли батько малорущничного пороху, сам між тим з усього того користаючи, то чи не ясно се показує, що дитина просто не доросла до того, аби добре уживати ті річи й обертати їх на ту користь, для якої вони призначені?

От звідки пішло те, що мене почали обзивати Маніхеевим учеником. Дійсно, усякий рід їжі й питва корисний і добрий єсть, але треба на увагу брати час, місце, міру й особу; біда була би, змішана зі сміхом, коли б хто немовляті в колиці дав смоктати оцту, восьмилітньому хлопцю підніс стакан горілки, але прийшовшому з полювання охотникові або перемерзлому мужикові дав чашечку молочка.

І як неправильно почали вважати мене за Маніхея, так не по заслугі моїй і за ненависника людей та багатства. Коли Бог опреділив міні в малій масці обертатися на театрі, то мушу я вже і в одежі і в обертанню з достойними людьми набувати благопристойність і завжди пам'ятати свою перед другими малість. Про се я пам'ятаю й відлосно себе та й іншим теж робити радив, а звідти

попав під клевету, від котрої коли за помічку благородумних і милосердних сердець хоч на де-яку часть увільнений буду, то невинність моя, зробившись безпечнішою від тих немилосердних угризателів, лекше зможе виконати заповідь Господню: *любить ворогів ваших.*

V.

(3 листа до невідомого; 6 марта 1785 року).

Дух велить побалакати з тобою трошки, давши до того притоку й час.

Скажи міні, друже, чи ти здоровий? Не питаюся про тіло, а от чи не втратив ти досі самого себе, тоб-то думок твоїх і серця твого? Кажеш ти: мислі мої й серце зі мною. Вірю. Серце завжди має бути з тобою, бо воно єсть людина. Не гадайте, що нещастя приходить зовні, воно в вас і в нас, а „те що приходить зовні—не сквернить людини“. Чому ж неможна і на відворот сказати—те що приходить зовні не може унещасливити? А що ж нас сквернить і нещасливить? Те, що виходить із серця. Отже бачиш, що в середині нас і щастя і нещастя.

А яке ж може бути знаменіє спокійного й блаженного серця? Таке ж що й здорового тіла: зі смаком їсти, добре спати й завжди бути веселому. Апостол Павел так означає здоров'я серця: „*радуйтеся безперестанно, о сій радості молитесь, за все дякуйте*“. Коли таке серце маєш, то ти не ветхий еси чоловік і не гроб поваплений, але цілий, нетлінний і новий.

VI.

(3 листа до невідомого).

Господь Бог твій у тобі. Держися сього царствующого в нас каменя—він наша пристань, а світ нехай шукає де-інде собі помочи й утіхи, нехай

хвилюється у своїм потоці, бо то все сотворене, а сотворене є лід і вода непостійна, хоч то й єсть основа й надія для людей безсердечних, про котрих писано: „ріка текуща—основа їх“. Ти ж, чоловіче Божий, тікай від того, й держися любови. Все проходить—а любов ніколи. Всі тебе покинуть, окрім Того любимого що в тобі. Се Він стоїть за стіною нашою, се Він дає світло в тюрмі нашій. І коли схвилюється море, коли взиграє плоть і кров, коли повіють вітри смертельного страху—не біжи шукати помочи по вулицях та по чужих домах, а увійди в середину самого себе, пройди мимо плоти й крові, мимо всяку тлінь і дрянь—і настане для тебе спасенна Пасха. І прийдеш ти наверх, де є Огроча; Отроча тому, що не старіється. Там кричи до Нього, галасуй, стукай, буди—Він хоче, щоб ми Його просили і удає наче спить, а се для того, щоби біда наша й горе навчили нас де шукати Його.

VII.

(3 листа до невідомого).

Добре: принесім і поставім, наче картину коло картини, страх Божий і віру во Христа, аби подивитися чи велика між ними різниця. Мати страх Божий—се значить боятися Бога; мати віру Христову—значить вірити в Бога. Страх—боючися Бога любити Його, і віра—вірючи надіятися й любити. Мати страх Божий—се значить боятися Всюдасущого. Страх завжди боїться невидимого—і віра теж не бачучи вірить. Страх Божий—дар Господа (Сірах 133)—і віра дар Божий (Ефес. п. 2). Страх Божий надіється на Бога—і віра надіється на Бога. Страх Божий стає в Бозі як на камені—і віра теж во Христі, бо Він є камінь (Кор. п. 10, в. 4) Страх Божий є вершина й цвіток щастя—і віра дає щастя

(теж п. 11, в. 6). Страх Божий вінець мудрости— і віра теж печать християн. Страх Божий веде в землю обіцяну—і вірою переходять Чермне море (До жидів п. 11, в. 29). Страх Божий додає днів (Притчі п. 10, в. 27)—і віра во віки віків стояти буде (Сір. п. 40, в. 12). Страх Божий жерело життя (Притчі п. 14, в. 26)—і вірою праведник живий буде (Авак. п. 2, в. 4). Страх Божий відгонить гріхи (Сір. п. 1, в. 21)—і віра виконує заповідь (Іван п. 3, в. 23). Страх Божий, боючися Бога, вірує в Нього—і віра, віруючи в Бога, боїться Його. Страх Божий заповідає спокій (Сір. п. 1)—і, вірою оправдавшись, спокій маємо в Бозі. Як можна вірити в Бога, не боючися Його? І як можна боятися Бога, не віруючи в Нього? Бог і Христос і заповідь Христова—се одна воля Божа.

Отже звідси видно, що віра й страх Божий—се одно. Страх Божий—се дух Божий в людині, яко сказано: *„наповнить його дух страху Божого“* (Ісаія п. 11, в. 3). І віра Христова се теж єсть дух Господень, яко сказано про *„імущих духа віри“* (Кор. п. 9, в. 13). Отже ми Богом Бога і духом духа бачимо. Отець притягає нас до Сина, а Син до Отця. Але ж бо Отець є в Сині, а Син в Отці—так і страх Божий у вірі, а віра в страху Божім. Страх Божий є внутрішнє свідцтво про сина, а віра—зовнішній доказ перед чоловіком.

Коли б мене хто спитав—як то дістати страх Божий, я би йому відповів із Сіраховим сином: *„забажавши премудрости, соблюди ся перед Господом і Господь подасть премудрість і страх Божий“*. А як би ти знов запитав—як дістати віру, то скажу тобі з Іваном: *„всѣх соирішающий не побачить Його і не пізнає Його“*. Запитай же мене тепер—як дістати в наслідство ще й дорогоцінні заповіді—я тобі відповім з Давидом: *„блажен муж, що боїтсья Господа і бажає по заповідях Його“*. От бачиш як до згада-

них двох приєднується й третє і стають три во єдино: страх Божий, віра Христова і животворящі заповіді. Страх Божий і віра ведуть до заповідей, а дух заповідей вершить двоїцю. Страх Божий—слава й початок, віра Христова—нива і зерно, а солодкі заповіді—плід райського дерева. Ми свідочством каменя Біблії поставили в одно страх Божий і віру Христову, а Давид страх Господень разом із заповідями ставить.

Страх Божий—се є правдиві судьби Господні. Хто ж посьміє від божественної нероздільної двоїці відділити сокровище безсмертного божества—заповіді Божі? Вони ж плід, завершення і закінчення всьому, хоч самі кінця не мають, бо початок і кінець—один Бог. Бог усьому початок, Бог средство, Бог і кінець усьому. Ніщо не може від Бога кращого родитися, як Він сам—тим-то Він і Бог, що кращий над усе. Що ж можна знайти краще заповідів? І де—чи на небі чи на землі? І коли—чи у сей вік чи в будувий? Та я б і сам їх кинув, коли б що краще від них знайшов, але не могу та й не хочу. Бо се є Бог мій, рай і життя вічне.

А є й другого роду страх Божий. Він уже не веселить, а мучить, не ублажає, а погубляє, не життя дає душі, а смерть люту. Се безбожничий страх і рабський, а живе він у двох сортів людей. Про перших Давид сказав: *„рече безумен у серці своїм“*, а про других Син Його Христос:—*„усяк со-вріщающий є раб гріха“*. Перший сорт, не визнаючи господина, веде війну проти Божого стану, а другий хоч і признає, але боїться як мучителя, а не як батька, як то сказано: *„живуть у сліпоті своїй—і в тім страх їх. Утікає нечестивий, хоч нікто за ним не жснется (Притчі); хвилюються неправедні й відпочити не можуть; страх нечестивого у руках його“*. Се вже не Божий страх, а жало смерти, гріх. Один боїться щоб не пропала тлінність, другий заботиться о

гріхах, а всі мучаться. Сей страх можна назвати пекельним, а не Божим.

І як є погібельний страх, так є й віра суєтна, лицемірна, бісовська, рабська. Вона й признає, що є Бог, але ділами відкидається від Нього. Устами говорить „Господи, Господи“ а не творить волі Його. „*Покажи мені віру твою ділами твоїми*“, каже апостол Яків. Одно діло вірити в те, що Бог є, а друге вірити в Бога, любити Його, покластися на нього й жити по-Божому. І біси вірують, що справді таки є Бог і бояться Його, отже бачиш в бісах і віру і страх—але ж се не віра в Бога. Вірують і розбійники, що є суд гражданський і бояться його, але не живуть по законах його і не ввіряють себе йому, а йдуть власним шляхом до мнимого свого щастя. Не той багатий хто вірує, що золото на правду є в землі, а той хто погнався за тим золотом, влюбився в нього, зібрав його, обогатився ним і, звирившись на нього, укріпив дом свій. Так і вірним християнином не той є, хто вірує, що десь існує Бог на світі, а той хто послідує Йому, влюбиться в Нього і, заснувавши дім щастя свого на любови Божій, утвердить його виконанням волі блаженної Господньої, звіряючися на неї, як на найтвердший адамант. „Благим є мені закон уст твоїх“—от у чім і єсть обручення віри з Господом, як то ще каже Осія: „*обручатся в правді і в милості і в щедротах, і обручатся собі в вірі і пізнають Господа*“ (п. 2, в. 19).

Отже бачиш—віра не розділяється від правди, суда, милости й щедрот. Що ж тут правда? Давид каже: „*правда твоя—правда вовікі і закон твій—істина*“ А що суд?—„*Сотворить суд і правду*“. А що єсть милость?—„*По милості твоїй і по судьбі твоїй живи мене*“. А що є щедрости?—„*Щедрости твої милої, о Господи*“; „*кто вірує в мене—буде мати життя вічне*“.

От тобі життя! От чим оживляються мертві від жала гріховного. Але ми осліплені серцем і нещасні розумом. Та чи довго ж нам не вірити в життя се? Чи довго ж буде тяжким нам світло й спокій повелінь Божих?

VIII.

(3 листа до невідомого).

Скажіть міні—що значать слова ваші—„ви мене змусили“, а також—„дуже міні сі вісти неприємні“? Хіба ви противитесь тому, щоби вас принижували і хіба те апостол Павел мусить говорити, що нашим застарілим поглядам приємно, а не те що угодно правді Божій? Міні здається, що сі слова ви говорили не як любитель, а як раб, противний правді біблейській. Киньте ж се рабство і возлюбіть Біблію, як син. Чи не причіпився, бува, до вас внутрішній тайний шепотник? Погляньте в серце—чи не вкрався сей змії до тих думок, котрі, шукаючи істини Господньої, стремлять до вищого престолу? Він же всюда сіти ставить, навіть при самім небеснім престолі, в середині самого чертога, де бенькетують жаждуші правди. Чи можна ж веселому бути при тім столі без одежі весільної та ще тому, хто говорить: „се для мене дуже неприємно“?

Змії шопоче: „по-що усі тії високоци? Та ти ж їх і розуміти не в силах, а може навіть і не родився до того. Будь задоволений з того, що вмієш“.

І утврждає змії шепти свої навіть священними словами, аби відтягнути людину від священних книг; і божії соки, зібрані з цвітів, з яких пчолі найсолодші сота збирають, по природній своїй ядовитости обертає в отруту. Він усіх нас іскушає во Спасителі нашім, котрий знаходиться в нас, а ми в Ньому.

І не постіснявся той змії ні перед чим. А ну, каже, зроби так, аби каміння хлібачи стало. Тоб-то—по що там ще по духу тоскувати, досить самих піклувань про плоть. А Христос каже, що самим хлібом не наситишся. І як змагався змії, аби Спас наш вернувся до дому—а Він усе в горняя, до Господа, до Духа, до Бога. Так і кинув змії—не міг від небес до землі прихилити. Бо Дух Божий до Духа Божого підіймається, а злого все тягне додолу.

Я і тепер кажу і раніше говорив, що Святе Письмо треба читати із страхом Божим, облишивши усі підлі світськонплотські повір'я. Тоді б ти не казав—„се міні неприємно“, тоб-то противно моїй гадці. Бог і Авраама іскушав, тоб-то мучив словом істини своєї святої. Здається, хіба ж таки можна, аби благий дух Божий вимагав смерти сина-одинака? Але яке ж то віддане серце було в незлобивій тій душі: зараз же сказав: „нехай буде, коли Ти так хочеш“. Тоб-то—я Тебе не розумію, бо розум мій малий, але не можу мислити худо ні про Тебе ні про слово Твоє, а тому—от маю одного наслідника, але й того, коли хочеш, для Тебе заріжу. Краще для мене усе в світі стратити, ніж Твою дружбу.

Скажи, будь ласка—як Богу не возлюбити такого серця? А ми? Які ж ми нещасні з нашими рабами й ослами? А туди ж, пнемося на гору. А там, бач, імушим нічого не дають. То кинь же свої повір'я, обмий совість, а потім одержу, зостав усі свої пороки, а тоді вже йди. Нехай ризи твої будуть білі.

ІХ.

(З листа до невідомого).

Отже ви сього не розумієте, відділяючи себе від єдності віри. Які ж ви недосмисленні! Хіба не

знаєте як нещасливі ті, що блаженство своє на зовнішніх церемоніях заснують, а життя своє ведуть по своїх прихотях? А прихоті то єсть—прелюбодіяння, блуд, нечистота, студодіяння, идолослуження, чародійство, ворожнеча, задрість, злість, розпалення, соблазни, ересі, убійства, п'яничення, безчинство і подібне сьому. Всяка річ, яка не веде ні до чого тайного, є плотською. А отже знаходяться такі сиві голубчики, що душі свої, дім свій ставлять на піску, як на льоду, надіючися на пісок, а не на камінь твердий і цілий, тоб-то на камінь заповідей Господніх.

X.

(З листа до невідомого).

Захотілося міні трошки з вами поговорити. Чи примітили ви що друг у відсутности подібен до музикального інструмента—здалеку звучить приємніше? Дай Боже й нам взаїмним брянчанням веселити наші внутрішні вуха симфонією на тему: хвалить Господа, бо він благ.

XI.

(З листа до невідомого).

Під „ділами закона“ треба розуміти обряди. Вони завжди знаходяться в Божій істині, судучи німи начерком Духа Святого. Ними печатається виконання закона, котрого вони суть де-якою частею. Их треба виконувати, бо вони з часом можуть вселити в серце ясне розуміння вищої користи і щастя істинної людини. Наприклад—уживання паски єсть то обряд, обрізання теж, заборона свиного м'яса, обмивання водою і т. д. без кінця. Се все називається законом тому, що, укриваючи й на знаменуючи таємний Закон Божий, сі обряди.

мов полова, оболікають зерно царства Божого. І ся полова законна, бо веде серце наше до Святого Духа, а Він єсть возсіяння блаженних і чистіших думок, дух віри, дух премудрости, дух страху Божого. Але коли б хто й без обрядів зумів бути добрим—нехай говорить разом з ап. Павлом: „Бог один.“ Оправдуючи обрізанців—дасть він віру й необрізанцям. Ні обрізаня ні необрізаня самі нічого не можуть, а тільки обновлений чоловік.

XII.

(3 листа до невідомого).

Нема чому й дивуватися: ви у сім роді битви не маєте ще практики, а ворог —старий, досвідчений, великий штукарь. Коли б Давид не напрактикувався, не подужав би він Голіафа; але ж бо він раніше, пасучи овець, мав діло з вовками й львами. Чого Бог не в силі? Він родить охоту, а охота є матір праці, а праця все побіждає. Помалу йди на гору а дійдеш врешті; другого ж шляху до щастя ніяк не знайдеш. Бороньмо ж міцно град спокою нашого, бо ми тратимо сю цитадель коли думаємо, що її одної не досить до щастя нашого. Як тільки наблизимося до Єрихона, так зараз же попадаємо в біду, а Єрусалим віддаємо у бльокаду. Треба завжди говорити з Авакумом: „на сторожі мойї стану“.

XIII.

(3 листа до невідомого).

Не поїду до вас, бо ви мене любите, а місяць здалеку краще світить, музика приємніша та й приятель милійший. Все що поблизу— не такє миле. Молодість миліша коли вона вже пройшла, а близька старість не дуже то приємна. Коли є в

нас самих яка низька часть, обмежена тіснотою місця й часом, розділена ріками й віками, то маємо ж ми й другу часть, що володіє стихіями. Катон про Ціцеронову старість говорив, що тіло спрацьоване стає костнішим та лівнішим, а дух чим більше движеться, тим стає бистролетнішим. Чому ж, коли так, неможна сказати, що чим і тілом дальше від круга, тим ближче до серця? Пророк Єремія каже — точним у чоловікові чоловік єсть (п. 17, в. 9); отже серце, а не тіло стихійне. Цілком чоловіка бачити й серце його любити може тільки той, хто любить думки його, а любити і бути разом і в єдності жити — се одно. Се єсть істинне приятельство, а не те, щоб в одних стінах зібратися тілесним чучелам, а серцями розійтися ріжно, а бажаннями й радами порізнитися. Єдність не в тілесній подібності, не в однаковім стані, не в спільнім даху, не в числі літ, не в землячестві, не на небесах чи на землі, а в серцях, союзом Христової філософії звязаних. Маючи єдину з вами душу — і з-за гір і з-за рік вас бачу, люблю й шаную. Бачу душею і нею ж люблю.

XIV.

(З листа до „Івана Васильовича“).

Любий друже! Хочеш від мене потіхи? Добре робиш. Світ тільки уязвляти нас може, а сціляти ні. Мучить тебе, що так ти уязвився? Але знай, що людина єсть усіх скотів і звірей упертіша і що, не наложивши на неї ран тяжких та не загремівши таємним отим страшним громом, не може Бог инакше відтягнути людину від світа та притягти до себе. Савле, Савле — по що мене женеш? Адаме, Адаме — де ти задівався? Куди тебе чорт загнав?

Отакі ж то, друже, усі ми. „Пожили рани мої від лиця безумія мого“. Але ж бо по ранах милость

буває блудному сину й примирення. А без того вічно би він ганявся за світовою суєтою. Отже радуєся за твої рани й поздоровляю тебе з новим роком. Знай, що по сих ранах повстане в тобі нове серце. Попереднє твоє серце ні до чого нездатне— буйне, старе, попелове. Замість нього дасться тобі і вже розпочинається в тобі серце чисте, істинне, нове. Оце й єсть друге наше рождення. А коли вже правду говорити, то ми перед другим рожденням жадного серця навіть і не маємо. Соломон так і називає безумних безсердними.

Дивно, що найпотрібніша чоловікові річ найпізніше созидається, хоч без серця людина тільки чучело й пень. Але чому ж дивуватися? Поперед же корабель будується, а потім уже руль та компас— оте серце кораблю. Та й куди ти поклав би нове серце, не утворивши для нього наперед тілесного мішка? Поглянь на оріх. Спочатку шкаралюща з молочком усередині, а потім уже повстає й зерно, яке, виростаючи, так заповняє оту молочну порожність, як Данилів камінь, що нерубаним відвалився від стіни: усю світа сього суєту сам заповнив. Без зерна оріх, а без серця людина—ніщо. Отже коли чуєш слова— „создав Бог людину“—розумій, що то серце чисте сотворив Бог у чоловіці. А без нього досі я був мертвою й неістною твариною. Коли чуєш— „Іззаре! Чи довго ж тобі страждати в земностях світових“?—розумій: чи довго ж тобі валятися в болоті скверни світа сього? Коли читаєш— „нехай буде світло“—се значить нехай повстане світозарне серце.

Мабуть же ти бачив, що шастя попережається здебільшого тяжкими бідами; як не буває весни перше ніж пройде холод, так і день спасення не являється чоловікові, коли не пройде перед тим гнів Бога нашого. Перестраждай же зло й перетерпи в тім спасення твоє. Прочи Бог не плот-

ського життя, а світозарного серця— тоді станеш Сампсоном: лев, тоб-то смерть, увесь рід людський мучить і роздирає, а ти сього аспіда одною рукою поведеш. А розірвавши— не жах уже там побачиш, а мед.

XV.

(З листа до М. Коваленського, при пересилці рукопису „Асхань“ 1767 р.).

Десять верст від Харькова написав я сю книгу в лісах земборських. Дух велів назвати її *Асхань*. Асхань—се дочка Халева, що увійшов до землі обіцяної. Означає се—Красота. Халев віддав дочку свою за жінку братанику своєму за те що той узяв місто Арвон чи инакше Хаврон, тоб-то дружба й місто письмен. Се є премудрість Божа, укрита в глибинах Біблії. Всі, хто пізнав премудрість, сею невістою услажаються.

Серце наше, що зуміло пізнати себе—се ж голуб. Голуб сей викликає собі з Ноевого Ковчегу, з Біблії, чисту голубицю—оце й єсть Невіста! От і пара голубів! От і верх блаженства.

Що означає—зломити голуба від крил його? Теж, що зламати роги, як то сказано: „*усі роги рішних зломлю*“. Ріг, кіготь, волос, перо—все те ріжнеться від тіла, хоч і знаходиться в тілі. А що ж іще хоч і знаходиться в тілі, але ріжнеться від нього? Мисль.

Думка чиста—се волосся глави негиле, роги й промені на голові Моїсею. Ріг Єремієву нігтю адамантовому рівний—се єсть чиста, чиста думка. Крила голубині, що легко парять у вічність—се те про що сказано: „*помилєнія серця його суть в рід і рід*“. Слова—„зломить крила“—розумійте: роздеріть серця ваші. Тоді зловиш погані крила й голубиці твої—Біблії. Відірвати голову голубову,

розділити гортань з пір'ями—се, як сказано—*„розлучив Бог між водою й водою“*. А що ж воно є ся вода, як не ріка, річ, думка, слово, гортань, серце, пір'я? Кидай же на схід, тоб-то у вічність, гортань і пір'я! Горняя мудрствуй! Підіймай угору! Принеси жертву Богу. Кидай вище попелу! На місце попелу, на місце плоті. Кинь на Господа печаль твою, тлінь твою, плоть твою—то все не твоє. Нехай очи твої голубині будуть вище попелу і не там, де попел, а на іншій місці. Бо все є попел, окрім вічності. От тоді ти виїдиш кров із серця, а після пізнання істини преложиться тобі серце в кров. Бо звичайно серце що?—плоть, кров і попел. А коли ти криваві крила від серця твого віддереш, то й скотину свою розділиш. Дай же місце чомусь на місці попелу твого. Та й на всякім місці дай місце Богу твоєму. У волосі--волосові Його, у жилочці твоїй—жилці Його, у кістках твоїх—кісткам Його. Поділися з Ним до послідньої своєї часточки, як царь Содомський з Авраамом. От тоді й збудеться: *„Жінка твоя (премудрість) буде яко лоза плодовиця в усіх частинах дому твого“*. От тобі чада твої, нові жили, нова плоть і кість, а серце твоє—трапеца твоя Вишньому.

XVI.

(З листа до С. І. Тевяшова при пересилці рукопису „Кільце“).

Душа—се Mobile perpetuum, безперервний рух. Крила її—се думки, ради. Вона все або бажає чого або тікає від чого; бажаючи любить, тікаючи боїться. Коли не знає чого бажати, а від чого тікати—недоуміває, сумнівається, мучиться; сюди й туди наша кулька качається, мятеться й вертиться, як магнитна стрілка, доки не устремить погляду свого в найдорожчу точку холодної півночі. Так

і душа, коли знайшла Того, кого ніде немає і всюди Він єсть. Тільки Сей може її наситити, а без Нього вона все буде ковтати тільки повітря разом з яду-щим землею по всі дні живота свого змієм.

Думки є подібні до воздуха: його не видно, а він твердший землі й сильніший води, ломить дерева, перекидає будинки, жене хвилі й кораблі, їсть залізо й камінь, гасить і роздуває полум'я. Так і мислі сердечні: їх не видно, наче б їх і немає, але від тої іскри усі пожари, м'ятежі й сокрушення. Від сього зерна залежить усе життя нашого дерева: коли зерно добре - добримися (в старості найпаче) тішимося плодами.

Розливши думки наші по самих тільки зовнішніх попеченнях, ми не думаємо про душу, не хочемо знати, що від неї усяке діло й слово виходить що, коли насіння недобре, то від нього нема чого доброго плода сподіватися. І усе нас, бідних, покине, тільки душа з нами зостанеться. Згадайте людей, що все своє життя, а найбільше під кінець літ своїх, мучаться тоскою, малодушністю, задумчивою печалю, жахом, серед роскоші распачем, і згадайте, що все те зло родилося від непослухання отих слів:

„Шукайте насамперед царства Божого“.

„Верніться в дім свій“.

„Царство Боже в вас самих“.

„Вимий насамперед стакан у середині“.

Але дякувати треба Всевишньому за те, що ніколи не буває запізно зробити те, що для чоловіка є найнеобхідніше. Царство Боже нараз, як блискавиця, осіняє душу; для здобуття Віри потрібна одна всього хвилинка.

XVII.

(З листа до М. І. Ковалинського при пересилці рукопису „Дьяльог“).

Де-хто каже—„і що той Скворода робить“? А я—о Господі радуюся. Веселюся о Бозі Спасі моїм. Забава—по-латині *oblectatio*, по-грецьку *дьятриба*, по-слав'янську—*глум* або *глумління*—се єсть корифа, і верх, і цвіт, і зерно людського життя. Вона єсть центр кожного життя. Всі діла кожного життя сюди йдуть наче стебло, що в зерно преобразується. Правда, буває де-хто, що без центра живуть, наче пливуть без пристані, але я про них і не говорю. Кожному ж своя забава мила, отже я глумлюся в заповідях Вічного.

Скаже може де-хто—як се десять заповідей можуть вистачити на довголітну забаву? Пху! Хоч би й сугубий Мафусаїлів вік прожити, то й тоді вистарчать. Ах—все омерзінням і в омерзіння приходить, окрім святині. Ах, не дарма Давид сказав: „дивні суть свідіння Твої“. Все вони предваряють, все печатають, усякому кінчанню являються кінцем і останком без гидкості. І от ся вічна мати—*святиня*—годує мою старість. Смокчу її груди без омерзіння і алчу все більше. І во-віки я буду з нею, а вона зі мною—все бо проходить, тільки *Любов* ні. Коротко сказавши, от дьятриба й типік мого життя: „Блажен муж, що в премудрости скінчить життя своє і що розумом своїм поучається святині, обдумуючи шляхи її в серці своїм і пізнаючи сокровенная її“.

XVIII.

(З листа до В. С. Тевяшова при пересилці рукопису „Азбука світу“).

Премудре єсть слово—„пізнай самого себе“. Багатьом воно на устах, але небагатьом до смаку.

Плутарх пише, що ці слова були написані на Апольоновім храмі в Дельтах; древні єгиптяне теж дуже шанували се слово, і самий Сфінкс теж задержував сю тайну— „пізнай себе“. Нерозв'язання сього вузла було смертю мучительною, убійством душі, позбавленням спокою. Тому єгиптяне статуї того Сфінкса ставили по вулицях, щоби вони, і статуї як численні зеркала всюди попадаючи в очи, приводили в пам'ять сей вузол, що криє в собі найпотрібніше знання.

Але потомки їх були вже не такі. Пішла геть від них глава мудрости, впала додолу чиста часть богочитання, zostалися самі художества з фізичними волшебствами та суевірством. Статуя, наповнена найкориснішим для кожного знанням, стала идолом, що має вуста, а не говорить і тільки прикрашає вулиці. І вийшло так наче жерело стало калюжею. Отак і загалом усі тайни богословські обертаються у смішні дурнички та суевірні казки. За часів Авраама так робили філістимляне, а тепер так роблять ті, що не знають себе й Бога. В божественній півтвмі Моїсеевих книг мало не двадцять разів повторено— „*прислухайся до себе, прислухайся до себе*“, а ключем тому дається слово: „*пізнай себе*“.

І не дивно, що древні єгиптяне, жиди й греки високо шанували слово се. Мабуть що від пізнання самого себе входить в душу світло знання Божого, а з ним і знання мирного шляху щастя. Що компас в кораблі, то Бог в людині. Компасна стріла в серці корабельнім є таємна мова, закон, глава, око і царство корабельне. І Біблія теж стріла, яко начертана тїнь вічного закона й тьма Божа. Не той знає корабель, хто переміряв каюти й верьовки, а той хто пізнав силу й природу корабля, хто, розуміючи компас, розуміє шлях усього корабля. А що ж єсть Бог, як не вічна слава й тайний за-

кон? Істинно говорить Павел: „закон духовен єсть“. А закон—се пануюча природа, що володіє тлінням; у древніх отців се називається „трисонечною єдністю й єстеством“. Оця одиниця й єсть усьому глава, а сама початку не має і не обмежується ні часом, ні іменем, ні місцем. „*Что ищет имени моего*—каже вона Моїсею—*той не бачить єстества моего. Имя же мое и єстество оє в чїм: „Я єсмь“*. Я той, що перебуває всюди, завжди, в усім, хоч Мене й не видко; а инше все хоч і видко, але того нема нічого. „*Плоть—се нишо*“. Я древо життя, а инше все—тінь моя. І недаремне греки до обох полів прикладали слово *Theos*. І не без толку у деяких християн мущинам дають не тільки мужеське, а й жіноче ім'я, наприклад Юзеф-Марія. Сюди власне дивиться гостре слово Павлове „*немає ні мужеського полу ні жіночого*“. Отже Нарцис не хіромантик і не анатомік, а просто він побачив у собі самім головний пункт машини—*царство Боже*. Се він пізнав себе, знайшов у мертвім живе, у тьмі світло, мов дьямент у бруді або як євангельська жона золотий у смітті. От він дійсно пізнав людину і може похвалитися—„знаю чоловіка“.

А от вам іще кілька знатоків:

Авраам—„побачив і градів“.

Навин—„бачив чоловіка стоящого“.

Іов—„сьогодні око мое бачило Тебе“.

Давид—„підняв я очі мої уверх“.

Ісаїя—„бачив славу Його“.

Даніїл—„побачив мужа одного“.

Захарія—„підняв очі мої і побачив мужа і в руці Його“...

А от іще дванадцятка знавців:

11 апостолів—„бачивши Його, поклонилися“.

і Степан—„се бачу небеса одчинені“.

А коли „мудрого очі во главі його“, то „очі безумних на кінцях землі“. З лиця людину пізнати

можна, а не з підшви. Про багатьох можна сказати— „кланяється, а не знаєте кому“. І про всіх тих повзущих сказано: „блюсти будете п'яту його“.

Але хіба Бог тільки в людині? Ні. Але хто сліпий у себе дома, той сліпий і в гостях; а коли не має в собі смаку, не матиме його і в їді. На глибини ж біблійні можна сміло відважитися тільки з Тим, кого слухає вітер і море. Пізнати Його—се премудрість. Любити й слухати Його—се дух віри й благочестя. Катон Цицеронів причиною усієї своєї мудрости ставить руководство блаженної природи, але ключ до сеї світлиці єсть тільки: „*прислухайся до себе*“.

Чим більше хто себе пізнає, тим вище підіймається на Сіон світа. Нема нічого лекшого, як послідувати Богу в їді, в дружбі, в званні. Хто тут підучується, може часом піднятися й на більше круті місця.

XIX.

(З листа до С. І. Тевяшова при пересилці рукопису „Змій ізраїльський“).

Відомі усім слова Сократа:

*Де-хто живе на те, щоб їсти,
А я їм по те аби жити.*

Жити—се не означає тільки їсти й пити, але бути веселим, і куражним, а ситість тілесна не дасть куражу серцю, позбавленому своєї їжі. Так учив приятелів своїх і Епікур кажучи, що життя залежить від солодкості, а веселість серця—то життя чоловікові. Гораций так само як і Епікур мислить, кажучи: „не відкладай усолоди на рік“. А що він розуміє тут веселість серця, то видно зі слідуючих слів—„аби ти міг сказати про себе, що тобі всюди жилося куражно“.

Втіха й кураж; кураж і солодкість, солодкість і життя—єсть то одно. І що Горацій сказав—„солодкості не відкладай“, то Сенека перетолкував—„життя не відкладай“. „Занадто пізно—завтра жити, живи сьогодні“. Не роскусивши сили слова сього, люди в усіх віках і народах обезславили Епікура за солодолюбність і вважали його самого пастухом свинячого стада. Але як що життя йде від сердечної веселости, а веселість від солодкості—звідки ж іде сама солодкість для серця?

Боговидець Плятон каже—„немає нічого солодшого Істини“. А нам можна сказати, що тільки в істині й живе справжня солодкість і що вона тільки одна й животворить серце наше, того властителя тіла нашого. І не помилився якийсь мудрець, порівнявши вченого й невченого з мертвим і живим. Пітагор, роскусивши емблему трикутника і побачивши в нім істину, з радістю закричав: „Знайшов! Знайшов!“ Отже мабуть життя инше йде тоді тільки, коли мисль наша, кохаючи істину, висліжує стежки її й, стрінувши око її, торжествує й веселиться сим незаходимим світлом. Се світло солодило й старість Солонову, а він і старіючи що-дня вкушав від тої вічної солодости, яка со-гріває й годує сердечні думки, мов весняне сонце усяку тварь. І як правильний обіг крові у звірях, а соків у травах родить благосостояння тіла їх, так думки істини озаряють благодусністю серця. І не диво, що де-які примітні люди записки свої заголовляють так: „Житіє й життя такого-то“. Житіє—се значить родитися, істи, рости й зменшуватися; а життя—се приношення плодів від ростка зерна істини. Недаремне друг істини Цицеронів Катон любив під старість бенькети, але з мудрими бесідами, що насищають серце, начертують невидиму ніде, але прекрасну іпостать істини.

До чого ж уся ота річ? До того, що високих фамілій люди не тільки в тяжбах, війнах, комерційних, будуваннях домів, художествах, але і в самим першим пункті, тоб-то в думках що дотичуть Бога, повинні знаходити Істину й стояти проти суевірства. Се правда що куля земна без болотяних калюж, без мертвих озер, без гнилих низин бути не може—але в таких місцях нехай жаби та відповідні птиці поселяються, а соколи з орлами нехай возносяться високо в просторінь чистих небес. Так і благочестиве серце поміж висипаними могилами буйної безбожності та поміж болотами рабпристрастного суевірства, не ухилиючися ні в право ні в ліво, нехай просто йде на гору Божу, в дім Бога Якового.

Правда, що Царь і Судія Ізраїльський, а християнський Бог—се Біблія. Але сей Бог наш спочатку на жидівський, а потім і на християнський рід навів нещислимі й страшні розливи суевірств. А з тих суевірств родилися суперечки, секти, ворожнечі дивні, ручні й словесні війни, дитячі страхи й т. и. Немає жовчнішого й жестоковийнішого суевірства і немає нічого дерзновеннішого, як скаженість розпалена сліпим, але упертим жаром глупого повір'я; і се особливо тоді коли ся єхидна, ставлючи дурні й нестаточні брехні вище милости й любови і позбавившись почуття чоловіколюбности, жене свого брата, дихає убійством, а думає, що сим служить Богу.

Сей семиголовий Дракон—Біблія, викидаючи хлябі гірких вод, усю кулю земну покрив суевірством. Бо суевірство—се не що инше, як безрозумне, але неначе-б то Богом дане й боронене розуміння. Суевірові кажуть: „Та послухай же, приятелю—того ж бути не може, се противиться природі. Взагалі тут щось не так“. Але він скаче й з жовчу кричить: „Таки літали Іліїні коні! За часів

Єлисея залізо могло плавати. Розділялися води, Йордан тік назад, за Ісуса Навина сонце зачепилося, при Адамі змії вміли говорити. І кінець світу скоро. Та Бог його знає—може й на слідуєчий рік зірки попадають на землю. Що? Хіба не може бути аби Лот став п'яним від тільки-що витиснутого соку виноградного? Нехай у нас воно й нехмільне, але у Бога всього багато“...

І от, сих дріжджів упившись, козлоголосить суевір, об'являючи ворогами й еретиками усіх, хто з ним незгоден. Ні! Краще не читати й не слухати, ніж читати без очей, а слухати без вух та поучатися дурницям. Се дитяче мудрування, яке могло би показувати хіба тільки на непостійність блаженної природи, наче-б то вона колись і десь робила те, чого тепер не робить і вперед робити не буде.

Не єсть велике те, що непотрібне, а непотрібне як раз не всюди і не завжди є можливе. За те можливе є потрібним, а потрібне є корисним. Яка ж слава й хвала робити неможливе? Все до чого не допускають закони блаженної природи є тим некорисне, бо неможливе, а коли корисне, то й можливе. Тому ж то нехай благословенним буде царство природи й дивні слова Епікурові: „Дякуймо блаженній Naturі, що вона потрібне зробила нетяжким, а тяжке непотрібним“.

Стати проти царства Природи й законів її—се нещаслива дерзкість, неможливість і некорисність, навіть супостат користі. І як же то сама природа могла би повстати проти своїх же законів? Раз вона веліла тонути залізу, то так воно й було й буде. А противні думки нехай знаходять собі місце в діточих та малих умах, а не в умах дорослих людей. Нехай вкушають сю брехню й буйство діти та й то до часу, а благородні нехай будуть готові до іншого столу; вони, не будучи причасниками брехні сеї й буйства, можуть

не запалювати, а гасити факлю раскола, що хитає загальний спокій.

Нема нічого вреднішого над те, що робилося ніби на велике добро, а зробилося ростлінним. І нема язви смертоноснішої для суспільности, як суевірство, сей листок лицемірів, маска мошенників, стрекало й піджога дітоумним. Воно роз'ярило милосердного Тита й зруйнувало Єрусалим, знищило Царград, полило братньою кровію вулиці Парижа, узброїло сина на батька — і недурно Плутарх суевірство вважає гіршим безбожности. Та й дійсно: суевір сердиться, коли хто на південь, а не на схід з ним молиться. Один гнівається, що хрестять окунаючи, я другий — що хрестять обливаючи. Один клене квасний хліб, а другий прісний. Та й хто там перелічить усе павутиння суевірних голів. Наче б то Бог варвар який, що буде ворогувати за дрібницю.

І з усіма тими дурницями біжать до покровительниці своєї Біблії, а тоді й вона із строптивими розбещується. Біблія єсть ніж і буйство Боже. Але не в тім щоби брехні нас навчала, а тим, що у брехні напечатала сліди й стежки, які підіймають повзущий розум до вищої істини. Бо в усіх тих малодостовірних термінах чи границях ховається і являється, лежить і встає пресвітла Істина, і вона всім отим слідам і писаним і говореним дасть запершення від Господа, тоб-то кінець і буття неіснуючим сотворінням. От що в дійсности означають слова — „для Бога усе можливе“, а не те, що зелізо, мовляв, плаває. Се може говорити тільки той, хто угорів або в горячку попав. Та й що то за богословіє, яке балакає про зелізо, а не про Бога. То так, як кажуть — розпочати за здравіє, а скінчити за упокой.

Але все одно прийде час, коли нарешті поверх поля усього сотвореного (чи то зелізо чи золото

чи діямент) покажеться обвита залізом по ребрах своїх пресильна Істина—і тоді благородний не замовкне, а скаже—„воістину вплигло залізо“! Я сонечне сійво по вершині вод блакитного озера, пестрі квітки висипані по шовковому полю, так в Біблії серед сплетеного множення нещислимих сотворінь, мов манна й сніг, в свій час Істина являє прекрасне своє око вічності.

Написано в Біблії—„Чи розумієш ти як був узятий Ілія на небо“? Тоб-то, наче за вухо пориваючи, догадуватися велить, що в сій побрехенці, мов у полові, закрилося насіння Істини і що тут глагол Божий, а не людський і не про людину; і колесниця тут Божа, і сам Ілія тільки тінь того, про що сказано: „*Підняв я вас, яко на крилах орліа привів до себе*“.

Істина наче їздить по тих усіх фігурах, а вони, і підіймаючися до тонкого розуму Божества, наче беруться від землі і, дійшовши до свого Початку, знова з Йорданом назад відпадають, як листя після плодів. Хто не бачить скритої в побрехеньках біблійних Істини, той уже подався у бік безбожників; а той хто ще й насищається тими побрехеньками—єсть суевір повзущий, що грязь із змієм їсть. Перший тільки недосадливий, а другий і глупий і гнусний; благородніше—не узнавати, ніж, коло опріснока сидючи, жувати ганчірку. Коли хто одчинив оці перші двері: „*наперед сотворив Бог небо і землю*“, той уже легко може входити і в інші обителі цих книг. Кожда думка підло, як змії, по землі повзе, але єсть в ній око голубиці, що дивиться вище потопних вод на прекрасну Ипостась Істини. Словом—усі ті побрехеньки дихають Богом і Вічністю, і Дух Божий носитья над усією тою калюжею й брехнею.

XX.

(3 листа до М. І. Ковалинського при пересилці рукопису „Боротьба Архистратига Михаїла“ 19 червня 1788 р.).

Не орю я й не сію, і не торгую, і не воюю, а просто відкидаю усяку житейську печаль. А що ж я роблю? А ось що: „Завжди благословяще Господа, поєм воскресеніє Його“. Оце моя діжка й надіжка. Що ж то єсть—воскресеніє? А се вся земля Ізраїлева, чи прямо сказавши, увесь біблійний світ, нова й древня Ева. На сій землі спав Яків спокійно. Хоча й камінь був йому замість подушки, але й те було йому м'яко там, де по нім Сампсон знайшов соти.

Отже й я там покоюся, намагаюся й веселюся. Співаю з Міроном—„*Бог нам се свято дав*“, і з Давидом—„*заснув я і спав, але встав*“, і з Ісаїєю—„*спокій нам дав Бог на горі сій*“.

Спитаєш—чому ж не всі на тій землиці намагаються, але алчуть, ропшуть і кленуть її? Відповім—бо ся земелька має дві часті: долову й горішню, тутешню й тамошню, прокляту й благословенну, бісовську й Господню. Не дурно ж Ісаїя каже: „*тільки не в землі сій, а на горі її*“. І в серці людини теж два царства дають вічну боротьбу—ангельське й бісове. Коли чисте серце одолює злобну безодню—ворота пекельні сокрушаються, увільняються полоненні, відчиняється шлях на оту воскресшу з безодень гору. Але що ж за сласть і втіха на тій горі? Ісаїя каже: „*спокій дасть Бог на горі сій*“. О, досить! „*І вип'ють вина, вип'ють радість на горі сій*“. О, досить, досить! „*Помажуть миром на горі сій*“. О, досить же! От бачиш, возлюблений Михайле, де спочиває приятель твій.

XXI.

(З листа до С. Н. Дятлова при пересилці рукопису „Вдячний Еродій“).

Проживаючи дні життя свого по Сираховому типіку—„блажен муж, що в премудрости умірає і що в розумі своїм поучається святині, розглядаючи її в серці своїм і розуміючи сокровенная її“—сплів я у сім 1787 році оцю маленьку плетеницю, названу „Вдячний Еродій“. Се тобі дар, друже. Прийми сього Еродія по Еродієвому; прийми парящого сам парящий; прийми серцем Еродієво серце, птиця птицю. Ти ж батько і сам своїх дітей виховуєш, отже в сій плетінці знайдеш для молодого розуму твоїх пташат опріснок від сих хлібів: *„хліб серце людські укріпить“*. Посій в серця твоїх малих те зерно що знаходиться в нас щось дивне, чудне й преславне і воно, конче явиться у свій час, треба тільки ждати з благоговінням, яко раби Господа свого. Бог—то серце вселенної; а наше серце для нас єсть Господь і Дух. І твої дітки, пізнавши з часом сю істину і очарувавшись її красою, не будуть погано й біснувато гонятися за мирською суєтою і в усіх неудахах своїх зможуть потішити себе сею Давидовою пісенькою: *„Вертайся, душе моя, до спокое твое і стежки твої в самій тобі успокоють тебе з Ісаією“*. Бо нічим безодня ота, серце наше, не задовольняється хіба само собою—і от тоді й починає в нім сіяти вічної радості весна. Отаке серце давши птенцям твоїм, будеш їм справжнім батьком, а діти твої будуть справжніми вдячними, благочестивими й самозадоволеними Еродіями.

Треба би тут сказати кілька слів про Еродієву природу. Еродії подібні до журавлів, але мають світліше перо і коральовий або світло-червоний ніс.

Вони—непримиримі вороги зміям і буфонам, тоб-то ядовитим жабам. Імя се—*Еродіос*—є грецьке; означає—„боголюбний“. Инакше зветься—пеляргос або ерогас; по-латині—кіконія, по-польски боцян, по-українськи гайстер. До богословія попала ся птиця через вдячність, прозорливість і чоловіколюбність. Згадує її Давид і Єремія. Сі птахи бережуть і годують своїх старих родителів, гніздяться по домах, на кирках, на їх шпіцах та турнях, тоб-то горницях, пірамідах, теремах, вільна вільно. Перший символ дає ся птиця сей: сидить у гнізді на храмі святім положенім. А під образом підпис: „Господь утвердження мое“. Другий символ—стоїть один Еродій, а підпис: „нема нічого сильнішого над благочестя“. Третій символ: Еродій терзає гадюку; підпис: „не вернуса, доки вони не погинуть“. Оці три символи нехай будуть знаменієм, гербом і печаттю сеї книжки.

XXII.

(З листа до Ф. І. Диского при пересилці рукопису „Убогий жайворонок.“).

Життя наше—се путь безпереривний, а світ сей єсть велике море для всіх нас пловущих, океан, що його дуже мало хто безбідно перепліває. Зустрічаємо ми на сім шляху кам'яні скелі, по островах сирен, в глибинах китів, в повітря вітри, а хвильовання всюду; від каміння претикання, від сирен прелщення, від китів поглинання, від вітрів противність, від хвиль потопання. Камінюки—то неудачі, сирени—то льстиві друзі, кити—то запазушні страстей наших змії, вітри—то напасти, хвильовання—мода й суєта житейська. І конче проковтнула би риба молодого Товію, як би наставнику йому не був Рафаїл. А *Рафа* по-жидівському означає медицину, „Іл“ же або „Ел“—Бога. Сього

наставника промислив Товії батько його, а він сам уже знайшов у тім Божу медицину, що врачує не тіло, а серце, а вже по серцю й тіло, бо воно від серця залежить.

Дарую тобі, друже, убогого мого жайворонка. Він засіває тобі й зимою, і не в клітці, а в серці твоїм і трохи pomoже спасатися від ловця й хитреця—від лукавого світу сього. О, Боже! Скільки сей вовк день і ніч пожирає незлобних агнів? Ах, бережися, друже, й ходи з опаскою. Не спить ловець—не спи й ти. Необережність єсть мати нещастя.

Нехай не соблазняє тебе, друже, що тетервак названий у мене Фридриком. А коли буде тобі все ж досадно—пригадай, що всі ми такі. Адже всю Україну Велеросія називає тетерваками—чого ж тут соромитися? Тетервак птиця хоч і дурна, але незлобива. Та нарешті не той глупий, хто не знає (хто би все знав—ще не родився), але той хто знати не хоче. Нехай тобі глупота стане ненависною—тоді, хоч і глупим, а будеш в числі блаженних отих тетерваків, про котрих сказано—„обличай премудрого—і возлюбить тя“. Обличай, мовляв, жого, бо й він глупий. Та й справді—який же він премудрий, коли не має ненависти до глупоти?

Нехай же молодість твою збережить Христос від умащающих елеєм главу твою, від домашніх сих тигрів і сирен. Амінь.

XXIII.

(З листа до М. Ковалиньського при пересилці рукопису „Потоп Зміїв“).

Потоп Зміїв, Ноїв, Божий і Біблія—се все одно. Коли воно море—то як же не потоп? Не в сім хіба морі хвилюється уся вселенна? Єй у сім! І уся!

„Потопла яко цина *) у воді“... І тільки один мій Ізраїль сю пучину перелітаючи переходить.

І що єсть Біблія як не весь світ? І що є світ— як не идол Деїрський? Що таке його золота глава, як не сонце? І що сонце як не огненне море? І хіба не всі, хто не переплів, мучаться в огненній безодні? Чи не всі то іменують пеклом? А хто те пекло урозумів? Чи не диво що всі вже знаходяться у пеклі—а бояться, щоб до нього не попасти? От де властивий Сфінкс, що мучив тих, хто не розгадає його загадки. „Схвилюються й відпочити не зможуть“. „Ходите в полоніні вогнів ваших“.

А мій Ной веселку бачить—і потоп зупиняється. Що ж то таке—ота прекрасна веселиця? Чи не сонце ото дивиться на свій власний образ в зеркалі вод хмарних? Чи не сонце дивиться на сонце? На друге своє сонце? На образ образуемий? На радість і на світ твердий? Чи не туди ж дивиться вождь наш? Чи не туди й волхвів веде?

Станьте ж на місці, сонце з місяцем! Прощай, огненна безодне—ми сотворимо кращий світ, дамо день веселіший.

Нехай буде світло—і стало світло. Нехай будуть сонце і місяць! Нехай стануть і утвердяться і нехай світлять во віки віків!

І от повстали сонце і місяць. Новий місяць і нове сонце. Від Бога, божественні. Заспівай же, о Ісаїє! Заспівай нам пісню побідну! Се бо Ізраїль перейшов море.

Не зайде бо сонце для тебе
І місяць не ущербиться.
Господь буде тобі світлом твоїм
І завершаться дні твої,
Дні ридання твого.

---

*) Цина—олово по-російськи.

Засп!ваю ж і я з тобою, любий мій Ісаїє:—
„Дугу мою покладаю у Хмарі“, тоб то спокій ут-
верждаю в самім собі.

Сонце пеклується над усією тварею,
Погляд дугою потішає.
Бездне, серце – прокинись!
Будь саме собі другом і покохай.

Тоді весь потоп шезне, а вічна райдуга засяє,
Враз обігреш усі свої сльози, знайдеш в сере-
дині самого себе усі стежки,
Будь само собі райдугою—і розстанешся з
дугою.

Те що сотворене— те тебе не наситить—
Тільки безодня безодню може задоволити.

О Г Л А В:

	стор.
Передмова	3— 10
Життєпис	11— 38
Вибрані місця з творів	39— 86
Байки Харківські . . .	86 — 95
Вільна передача вір- шів Сковороди . . .	96—129
Витяги з листів . . .	130—167

571263
В И Д А В Н И Ц Т В О
ХАРЬКІВСЬКОГО КРЕДИТОВОГО
С О Ю З У

ХАРЬКІВ, МОСКОВСЬКА 18, СОЮЗБАНК. — тел 4401

ХАРЬКІВСЬКИЙ Кредитовий Союз Кооперативів видає для народу книжки з різних галузів знання українською й російською мовою.

Книжки видаються по історії України, природознавству, сільському господарству, політиці, кооперації; шкільні підручники для української і російської школи, підручники для вчителів, словники та книжечки для дітей українською мовою.

Вся література, що видається Союзом, доступна ціною, має на меті підвищити народню свідомість і необхідна для „Просвіт“, народніх бібліотек та кооперативів.

Замовляти книжки Видавництва можна в книжному складі „С О Ю З“ Московська вул., 18.